

TREĆA GLAVA

RAZVOJ OFANZIVE KA BOSANSKOJ KRAJINI
I DALMACIJI

Deo prvi

BORBE DUŽ KOMUNIKACIJE KUPRES — DUVNO — LIVNO

1. — Plan Vrhovnog štaba za dalja nastupanja grupe brigada na zapad

Oslobođenjem Prozora i Šćita južna kolona je stvorila pogodnu osnovicu s koje je mogla nesmetano nastaviti nadiranje na zapad — u pravcu Sujice, Duvna i Livna. Pred njom, sve do tih mesta, nije bilo više nikakvih neprijateljevih snaga, pošto su sela i zaseoci u Vukovskom i Ravanjskom polju pod kontrolom meštanskih partizanskih jedinica, tako da su obe brigade mogle, bez teškoća, da izbiju na komunikaciju Kupres — Sujica — Duvno. Kad je 4. proleterska brigada, u međuvremenu, oslobodila Gornji Vakuf, obe su se kolone, posle četrnaest dana odvojenog maršovanja i borbi, ponovo sastale, a što je bilo posebno značajno — stupile su u dodir sa dalmatinskim i krajiškim part'zanskim jedinicama. Tako je, posle dvadeset dana marša, grupa proleterskih brigada dostigla jedan od postavljenih ciljeva — došla u dodir s krajiškim i dalmatinskim partizanskim jedinicama.

Južna kolona je mogla odmah nastaviti nadiranje prema Sujici i Duvnu, ali je vrhovni komandant smatrao da je potrebno da se obe brigade, radi odmora, zadrže kratko vreme u Prozoru i u okolnim selima. Trebalo je, sem toga, ostaviti u tom rejonu izvesne delove radi organizovanja narodne vlasti i srediivanja pozadine, pošto se, iz navedenih razloga, nije nameravalo napustiti to područje. Bila je to, od početka pokreta, prva slobodna teritorija na kojoj je bilo potrebno, iz vojničkih i političkih razloga, duže ostati, odnosno koju je trebalo zadržati sve dok se bude moglo. Upravo i zbog toga nije se smelo žuriti s pokretanjem južne kolone, bar dok se ne budu stvorili najvažniji uslovi za obezbeđenje te tek oslobođene teritorije, za organizovanje pozadine i za osposobljavanje meštanskih partizanskih jedinica da mogu samostalno kontrolisati to područje.

Trebalo je, naime, sačekati vesti o događajima kod 2. i 4. proleterske brigade, odnosno o padu Bugojna i Donjeg Vakufa, jer je od toga uveliko zavisilo dalje nastupanje južne kolone ka Duvnu i Livnu. U slučaju uspešnog okončanja borbi za Bugojno i Donji Vakuf, nadiranje južne kolone bilo bi, kako se opravdano smatralo, znatno olakšano, jer bi time opasnost od intervencije neprijatelja duž komunikacije Bugojno — Kupres — Duvno — Livno bila otklonjena. Pridajući značaj ulozi severne kolone, vrhovni komandant joj je još 15. jula uputio jedan bataljon 1. proleterske brigade kao pojačanje u borbama za zauzimanje Bugojna, a kada je dva dana kasnije saznao za neuspešan ishod napada, uputio je ka Bugojnu i ostale bataljone te brigade.

Ipak, iako je težište aktivnosti preneo u dolinu Vrbasa, pa i sam stigao tamo (u selo Pidriš kod Gornjeg Vakufa) da bi imao neposredniji uticaj na događaje, vrhovni komandant je uporedo preduzeo i mere da pripremi dejstva južne kolone ka Duvnu i Livnu. On je u tom pravcu već bio uputio izvesne delove 3. proleterske brigade i neke prištapske jedinice Vrhovnog štaba, koji su 17. jula stigli u sela Ravno i Vukovsko, približivši se sa istoka komunikaciji Kupres — Sujica — Duvno. Do 20. jula vrhovni komandant je, iz raznih izvora, prikupio obaveštenja o situaciji na teritoriji kojom je trebalo da nastupa južna kolona. Od delova bataljona »Vojin Zirojević«, s kojima je došao u dodir po oslobođenju Prozora i Sćita, dobio je podatke koji su mu omogućili da jasnije sagleda situaciju na području Prozora, Kupresa, Livna i Duvna. Prve vesti su bile povoljne: dosta slabe neprijateljeve snage nalazile su se samo u Kupresu, Sujici, Duvnu i Livnu, u nekim selima oko tih mesta (ustaška milicija) i u rejonu Malovana (četnici). Sedamnaestog jula, od nekih lica na radu pri Vrhovnom štabu, koja su stigla u selo Ravno, vrhovni komandant je dobio nove i nešto određenije podatke, koji su potvrđivali da su posade neprijatelja u Sujici i Duvnu malobrojne. Prema jednom izvoru, u Duvnu je bilo 60 ustaša i 70 domobrana »koji jedva čekaju da se predaju«, a po drugom — samo 25 ustaša i oko 50 domobrana. U Kupresu je, prema istim vestima, posada bila znatno jača, sastavljena od 400—500 ustaša, koji su »glavni ustaše koji su se dobro utvrdili i vele: kad padne Kupres i Zlo selo, palo je pola Zagreba«¹. Iz pomenu-tih izvora saznalo se još da krajiške partizanske jedinice vode borbe za Glamoč, koji je već pao ili se nalazi pred padom. I izveštaji o situaciji u Bosanskoj krajini, dobijeni od Štaba 2. proleterske brigade, bili su dosta povoljni: prema podacima koje je Stab brigade dobio od komandanta 3. krijaskog NOP odreda,

¹ Izveštaji V. Zečevića i M. Stilinovića Vrhovnom štabu od 17. jula (Zbornik, tom II, knj. 5, dok. br. 33, 34).

partizani su kontrolisali komunikaciju Jajce — Jezero — Mrkonjić-Grad, duž koje neprestano vode borbe sa četnicima,² a i put Mrkonjić-Grad — Glamoč se nalazio u njihovim rukama². I prema tim vestima Glamoč se nalazio pred padom. Na osnovu svega toga vrhovni komandant je mogao zaključiti da je stanje u Bosanskoj krajini dosta povoljno, i moglo bi se znatno popraviti ukoliko bi partizani uspeli da razbiju četnike kojih oko Mrkonjić-Grada ima, navodno, oko jedne hiljade. Jedino je situacija na Kozari bila nepovoljna, čak i kritična, zbog velike neprijateljeve ofanzive u kojoj je učestvovalo oko 30.000 nemačkih, domobranskih i mađarskih vojnika³. Javljalo se i o nekoj italijanskoj ofanzivi ka Dinari, ali se o njoj, njenim razmerama i ciljevima, nije ništa detaljnije znalo, jer su veze između štabova dalmatinskih i krajiških partizanskih jedinica bile dosta spore i neredovne. Snage italijanskog 18. armijskog korpusa su tih dana, zaista, izvodile napad većih razmera na Srednjodalmatinski partizanski odred na Vještica gori, na Dinari, ali je to bio napad lokalnog karaktera, vremenski ograničen na nekoliko dana (od 10. do 14. jula), te nije mogao imati uticaja na dalje nastupanje južne kolone ka Dinari⁴.

Pripremajući se da pokrene jedinice južne kolone dalje na zapad, Vrhovni štab je preduzeo mere da njihovo nastupanje obezbedi od neočekivanih iznenađenja. U tom cilju trebalo je detaljnije ispitati situaciju u garnizonima duž komunikacije Kupres — Livno i proveriti tačnost već dobijenih podataka. Vrhovnog komandanta je u tom trenutku najviše zanimalo stanje u najbližim garnizonima — u Sujici, Duvnu i Kupresu. Još 17. jula poslata u Duvno, jedna grupa ilegalaca uspešno je obavila zadatak, tako da je dva dana kasnije vrhovni komandant primio tačne podatke o jačini neprijatelja i skicu Duvna sa ucrtanim položajima i rasporedom vatrenih sredstava. Javljeno je da su muslimani u Duvnu prijateljski raspoloženi i da u miliciji koja drži stražu ima dosta pristalica partizana. »Ovih dana« — stajalo je dalje u izveštaju — »konferisali su ustaški zapovjednik, fratri, žandarmerijski narednik, gradski načelnik i kotarski predstojnik o situaciji i svi, osim fratara i ustaškog zapovjednika, bili su za predaju grada. Tražili su pomoć od Talijana, ali nisu dobili; sad su otišli fratri u Mostar da traže pomoć. U Duv-

² Zbornik, tom II, knj. 5, dok. br. 36.

³ U toj ofanzivi, koju je izvodila borbena grupa »Zapadna Bosna«, učestvovala su samo nemačke i domobranske jedinice i nekoliko mađarskih monitora.

⁴ Bojna relacija domobranske 6. pešadijske divizije za jul 1942 (Arhiv VII, k. 56, br. reg. 8/2-2); Operativna aktivnost pešadijske divizije »Bergamo« u toku jula 1942 (Arhiv VII, k. 94, br. reg. 2/5-3); Izvodi iz dnevnika 18. armijskog korpusa za jul 1942 (Arhiv VII, k. 57, br. reg. 1/3-42).

nu se nalazi pomoćni aerodrom i gotovo svaki dan spušta se avion- u Duvno. Ja sam predložio ovim drugovima da organizuju grupu naših drugova u Duvnu koja bi u času našeg napada upala na aerodrom i ubila stražu i pilota i tako zarobila neoštećen avion«⁵.

Kada je bio obavešten o neuspesima i drugog napada na Bugojno, vrhovni komandant je ocenio da bi dalji pokušaji da se zauzme Bugojno i Donji Vakuf bili neopravdani: prilika je bila propuštena, te bi insistiranje da se po svaku cenu ovlada dolinom Vrbasa neminovno dovelo samo do novih neuspeha i velikih žrtava. Borački i rukovodeći sastav proleterskih brigada bio je i suviše dragocen da bi se bez naročito opravdanih razloga rasipao, tim pre što su Vrhovni štab i Centralni komitet gledali u njemu značajan izvor vojnog, političkog i partijskog kadra tako potrebnog za jedinice koje će se formirati u krajevima kroz koje će brigade prolaziti.

Shodno novonastaloj situaciji, vrhovni komandant je odlučio da težište dejstava bude prema Duvnu i Livnu, na pravcu nastupanja južne kolone. Još istog dana kada je saznao za nepovoljan ishod napada na Bugojno, on je Štabu 3. proleterske brigade naredio da u toku noći uputi dva bataljona drumom preko sela Rumboka za Ravno, gde će da predane i stupe u vezu s meštanskom partizanskom jedinicom, a sledeće noći, 22/23. jula, da produže i kod sela Malovana izbiju na cestu Kupres — Sujica. Trebalo je da ti bataljoni preseku komunikaciju, postave zasede prema Kupresu u rejonu Gornjeg Malovana i prema Sujici u rejonu Donjeg Malovana i poruše drum. Istim naređenjem vrhovni komandant je upozorio Stab brigade da se u Kupresu nalaze jače neprijateljeve snage, s kojima ne treba stupati u borbu dok ne pristignu i ostale brigade; ali je skrenuo pažnju na povoljnu okolnost da se u Sujici nalazi mala posada, koju bi jedan bataljon mogao uništiti. Mada nije izričito tražio da se to učini, vrhovni komandant je sugerirao Štabu brigade da izvidi može li se to mesto odmah zauzeti, jer bi se njegovim zauzimanjem stvorila dovoljno široka breša kroz koju bi se bolnice i komore prebacile na oslobođenu teritoriju krajiških odreda. »Čitava teritorija s one strane drumu u pravcu Glamoča i u pravcu Drvara je oslobođena i sigurna, ali su najbliža sela oko Kupresa neprijateljski raspoložena i tu treba biti oprezan« — upozoravao je vrhovni komandant".

Upućivanjem dvaju bataljona 3. proleterske brigade ka komunikaciji Kupres — Sujica vrhovni komandant je nagove-

⁵ Izveštaj M. Stilinovića vrhovnom komandantu od 19. jula (Zbornik, tom II, knj. 5, dok. br. 37).

⁰ Naređenje vrhovnog komandanta Štabu 3. proleterske brigade od 21. jula (Zbornik, tom II, knj. 5, dok. br. 41).

stio svoju nameru da grupu brigada, zapravo njenu južnu kolonu, pokrene dalje na zapad — ka Duvanjskom i Livanjskom polju i ka Dinari. Tu nameru on je već sledećeg dana jasno izrazio naredjenjem u kome je postavio zadatke svim brigadama. Posle zapovesti za početak marša, izdate na Zelengori, bilo je to prvo opšte naredjenje vrhovnog komandanta: ono je upućeno svim štabovima brigada i u njemu su konkretizovani zadaci svih jedinica⁷.

Prva proleterska brigada je dobila zadatak da se preko Ravnog prebaci u selo Mokronoge, na komunikaciji Sujica — Duvno, i da, najkasnije noću između 27. i 28. jula, napadne i zauzme Duvno, a potom se razmesti po okolnim selima, u kojima će razoružati ustašku miliciju.

Trećoj proleterskoj brigadi je dat zadatak da, istovremeno s napadom 1. brigade na Duvno, zauzme Sujicu, u kojoj se prema poslednjim, doduše neproverenim, podacima nalazilo samo 60 ustaša. Trebalo je da ovaj bataljon i dalje ostane u selu Gračanici, u dolini Rame, radi obezbeđenja Prozora sa pravca Jablanice i Konjica. Pošto su za napad na Sujicu bili dovoljni manji delovi, to je Štabu brigade naredjeno da, u cilju obezbeđenja, isturi jače snage prema Kupresu i da se poveže sa 2. proleterskom brigadom koja se nalazila oko Blagaja.

Četvrta proleterska brigada je dobila zadatak da se zadrži na oslobođenoj teritoriji oko Prozora i Gornjeg Vakufa i da je obezbeđuje sa pravca Bugojna i Rame, odakle bi mogla uslediti intervencija neprijatelja. Pošto je veća opasnost pretila sa pravca Bugojna, vrhovni komandant je naredio Štabu brigade da u rejonu Gornjeg Vakufa ostavi dva bataljona koji bi, s položaja na severnim padinama Stražice (k. 853) i Podova (trig. 919), kontrolisali dolinu gornjeg toka Vrbasa do sela Gračanice, ne upuštajući se u odsudne borbe. Ostala tri bataljona zadržaće se na oslobođenoj teritoriji: jedan u Šćitu (kod Štaba brigade), drugi na Makljenu (iznad Prozora), treći u Donjem Vukovskom. Ovaj poslednji je dobio zadatak da sprovede bolnicu do Donjeg Malovana i preda je 3. proleterskoj brigadi, a zatim se orijentiše ka Kupresu, da bi pripremio teren za dejstvo svoje brigade ka tom neprijateljevom uporištu. Pod komandu Štaba 4. brigade stavljeni su i 3. bataljon 3. proleterske brigade u Gračanici, Konjički bataljon na Bitovnji i Prozorska četa oko Prozora — dakle, sve jedinice koje su zatvarale pravac prema Rami i Konjicu.

Drugoj proleterskoj brigadi je dat zadatak da se prikupi oko Blagaja i tu odmori, pripremajući se za dejstva u rejonu

⁷ Naredjenje vrhovnog komandanta štabovima 1, 2, 3. i 4. proleterske brigade od 22. jula u 22 časa (Zbornik, tom II, knj. 5, dok. br. 43).

Kupresa, i da, ujedno, prikuplja podatke o situaciji na području Jajca, Mrkonjić-Grada i Glamoča.

Kao što se iz navedenog naređenja vidi, vrhovni komandant je pred proleTERSKE brigade postavio nove zadatke. Prvo: zauzeti Sujicu i Duvno i pripremiti se za napad na Livno, obezbeđujući se sa severa, od Kupresa, i s juga, od Imotskog. Za taj zadatak su angažovane obe brigade južne kolone. Drugo: prikupiti snage oko Kupresa i izvršiti pripreme za njegovo zauzimanje kada prilike za to budu povoljne. Bilo je očigledno da nije predstojalo neposredno izvršenje tog zadatka, jer je trebalo prethodno izvršiti obimnije pripreme: prikupiti podatke o neprijateljevim posadama u Kupresu i okolnim selima u kojima se nalazila ustaška milicija i privući jače snage koje su bile angažovane na drugim zadacima. Treće: učvrstiti pozadinu, odnosno organizovati narodnu vlast i što normalniji život na oslobođenoj teritoriji, i obezbediti redovno snabdevanje jedinica. Dajući zadatke Štabu 4. proleTERSKE brigade, kome je i poverio ovaj poslednji zadatak, vrhovni komandant je naglasio da je potrebno podići žetvu sa imanja ustaško-petokolonaških elemenata i konfiskovati njihovu stoku na planini Vranići. Ishrana jedinica je predstavljala izuzetan problem. Premorene i izgladnele jedinice prolazile su pretežno kroz pasivan kraj, te su i dalje trpele oskudicu. Namirnice zaplenjene u železničkim stanicama na pruzi Sarajevo —• Mostar, u Kreševu, Sebešiću, Konjicu, Prozoru i Gornjem Vakufu nisu bile dovoljne. A znatan deo tih namirnica jedinice su razdelile siromašnim građanima. Naročito je bilo važno, politički oportuno, da se od seljaka ništa ne uzima (izuzev, razumljivo, od neprijateljskih elemenata). Borci su, pokazavši visoku političku svest, znali da zauzmu pravilan stav prema narodu u ovom kraju, koji je sad prvi put došao u neposredan dodir s partizanskim jedinicama. Ekonomski odsek Vrhovnog štaba, na čijem je čelu bio Moša Pijade, naročito je bio dosledan i uporan u sprovođenju takvog načina snabdevanja, zahtevajući od potčinjenih štabova i njihovih intendantskih organa da se sve zaplenjene i konfiskovane namirnice imaju prikupljati i deliti iz jednog centra. Štabovi su dobijali novac za nabavke od seljaka i trgovaca⁸.

U duhu dobijenih naređenja, sve su jedinice pristupile izvršavanju svojih zadataka. Dok su se 1. i 3. proleTERSKA brigade

⁸ Štab 1. proleTERSKE brigade je, na primer, pisao Vrhovnom štabu 17. jula: »Imamo poteškoća pri raznim nabavkama, naročito hrane, zato što nemamo kuna, jer seljaci neće da primaju dinare«. Tražeći da mu se pošalju kune, on je predložio da se, ukoliko ni Vrhovni štab ne raspolaze novcem NDH, reguliše nabavka na taj način što bi se plaćalo dinarima ili bi se izdavale priznanice, koje bi imaoći naplaćivali kasnije, kada se bude došlo do kuna (Arhiv VII, k. 701, br. reg. 19-2).

kretale prema Duvnu i Sujici, a bataljoni 2. i 4. proleterske brigade zadržavali na položajima prema Kupresu, Bugojnu, Gornjem Vakufu i Rami da bi prikupljali podatke, pripremali napad na Kupres i obezbeđivali oslobođenu teritoriju oko Prozora, Vrhovni štab i Stab 4. proleterske brigade organizovali su vojnopozadinske ustanove u Prozoru i okolnim selima. U gradu su formirani komanda mesta i narodnooslobodilački odbor, a od meštana naklonjenih narodnooslobodilačkoj borbi stvorena je četa jačine 40 boraca⁹.

2. — Zauzimanje Sujice i Duvna

Približavanje proleterskih brigada naročito je uzbuđilo ustaško-domobranske posade u Sujici, Duvnu i Livnu, kojima je postalo jasno da će biti napadnute i da će doživeti sudbinu garnizona u Prozoru i Glamoču ukoliko im blagovremeno ne stigne pomoć. Posle odlaska italijanskih trupa iz tih mesta, malobrojne posade, sastavljene od domobrana i žandarma, nisu ulivale sigurnost da se mogu odupreti napadu krajiških i dalmatinskih partizana, koji su ozbiljno ugrožavali to područje.

U Livnu su, posle odlaska Italijana, ostale 6. četa 14. pešadijskog puka (bez jednog voda), jačine 142 domobrana, i 11. četa 15. pešadijskog puka. Ova malobrojna i slabo naoružana posada (imala je samo lako oružje — puške i četiri mitraljeza) zauzela je najvažnije odbrambene položaje oko grada, koje su bili izgradili Italijani, dok se za održavanje reda u gradu brinulo 11 žandarma i 26 milicionera iz Pripreme ustaške bojne. U gradu se nalazila i grupa nemačkih inženjera i tehničara iz preduzeća »Hanza-Lajhtmetal«¹⁰. Posle više molbi i apela da se uputi neka veća jedinica, Glavni stožer je naredio 3. domobranskom korpusu da iz Mrkonjić-Grada u Livno pošalje 2. bataljon 14. pešadijskog puka. Dolaskom ovog bataljona (bez 5. čete, zadržane kod Mrkonjić-Grada), koji je stigao u Livno 7. jula i smenio obe

⁹ Izveštaj A. Rankovića vrhovnom komandantu od 22. jula (Zbornik, tom II, knj. 5, dok. br. 45).

¹⁰ Ta nemačka firma je istraživala teren da bi otkrila nalazišta boksita i eksploatirala je ugljenokope u rejonu planine Tušnice, 10—18 km jugoistočno od Livna. Još krajem maja, kada se oko Livna počela osećati veća aktivnost partizana, Nemci su se zabrinuli za rudnik, te su u više navrata tražili od Italijana da ga zaštite. Italijani su, međutim, to odbili, izgovarajući se da nemaju na raspolaganju dovoljno vojnika. Tek na intervenciju nemačkog generala Horstenaui i poslanika Kašea, nemačkoj koloniji je odobreno da formira sopstvenu rudničku zaštitu, u kom cilju joj je dodeljeno i oružje: 2 puškomitraljeza i 35 pušaka sa 6.500 metaka (mikroteka VII, film London 16, snimci 308855-7).

čete iz 14. i 15. puka, bio je ojačan livanjski garnizon, te je prestala neposredna opasnost od susednih krajiških i dalmatinskih jedinica¹¹. Nešto kasnije, u Livno je stigla i 2. četa 20. ustaškog bataljona. Tako je posada ovog garnizona već predstavljala snagu koja je mogla u prvi mah, dok ne pristignu nova pojačanja, odbraniti grad.

Teža je situacija bila u Sujici i Duvnu, čijoj posadi nisu stigla nikakva pojačanja. U Sujici se nalazilo samo 67 vojnika (45 domobrana iz 15. puka, 11 žandarma i 11 milicionera), a u Duvnu 112 naoružanih ljudi (vod domobrana iz 6. čete 14. puka, jačine 30 vojnika, vod iz 20. ustaškog bataljona, jačine 40 ustaša, zatim 30 milicionera, 7 žandarma i 5 finansa)¹². Doduše, blizina Kupresa i Livna, pa i italijanskog garnizona u Imotskom, ulivala je posadama Duvna i Sujice nadu da bi im, u slučaju nužde, iz tih garnizona stigla pomoć. Nada da posade, i pored svega, nisu neposredno ugrožene počivala je i na uverenju da je sporazumom koji su vlasti NDH nedavno sklopile sa četnicima prestala opasnost od ustaničkih grupa u rejonu Malovana, Cincara i Hrbaljine, koje su se upravo tih dana, zbog razbijačke aktivnosti četnika, nalazile u procesu previranja i krize¹³.

Međutim, pojava proleterskih brigada, koje su zauzele Gornji Vakuf i izbile u sela Vukovsko i Ravno, rasprišla je sve nade posada Sujice i Duvna u pristizanje pomoći. Posada Kupresa, i sama ugrožena, nije smela da se suviše udaljuje iz svog garnizona i da krene u pomoć Sujici. Jače ustaške snage u Bugojnu i Donjem Vakufu bile su još uvek angažovane u borbama sa proleterskim brigadama u dolini Vrbasa, a njihovo upućivanje ka Duvnu i Livnu moglo je da usledi tek kroz nekoliko dana, kada situacija oko Bugojna bude sasvim konsolidovana. Ni iz Livna se nije imalo šta očekivati, jer je, posle pada Glamoča, koji su krajiški partizani zauzeli 20. jula, uzbuđenje zahvatilo i njegovu posadu. I na traženje da se avionima pošalje bar 100 pušaka, kojima bi se naoružali milicioneri, stigao je iz Sarajeva

¹¹ Bojna relacija domobranske 6. pešadijske divizije za jul 1942 (Arhiv VII, k. 56, br. reg. 8/2-2); Izveštaji komandira žandarmerijskog voda iz Livna od 30. juna (Arhiv VII, k. 150a, br. reg. 1/11-1); Bojna relacija domobranskog 9. pešadijskog puka za jun (Arhiv VII, k. 56, br. reg. 6/2-7).

¹² Osamnaestog jula u Duvno je stiglo 11 naoružanih vojnika (ustaša i žandarma) koji su umakli iz Šćita za vreme borbe (Izveštaj žandarmerijske međustanice u Šćitu (Arhiv VII, k. 148, br. reg. 11/5-1).

¹³ Arhiv VII, k. 56, br. reg. 8/2-2; Izveštaj komandira žandarmerijskog voda u Livnu od 26. jula (Arhiv VII, k. 148, br. reg. 15/12-1); Izveštaj komandira žandarmerijske stanice u Duvnu, poslat iz Posušja 27. jula (Arhiv VII, k. 148b, br. reg. 27/12-1); Bojna relacija 6. pešadijske divizije za avgust 1942 (Arhiv VII, k. 56, br. reg. 9/2-61).

19. jula u 14,30 časova odgovor »da se ne raspolaže sa puškama«¹⁴.

Ostala je, dakle, samo slaba nada da će se Italijani ipak odlučiti da upute pomoć iz Imotskog. Na više ponovljenih molbi iz Duvna, 3. domobranski korpus je 21. jula u 2,30 časa tražio* od 6. divizije u Mostaru da zamoli Italijane za hitnu pomoć Duvnu. No, kako se moglo i očekivati, istog dana je stigao odgovor iz italijanske divizije da 18. armijski korpus »za sada nema mogućnosti da interveniše u korist grada Glamoča i Duvna«¹⁵.

Bataljoni 3. proleterske brigade, koji su 21. jula krenuli iz Prozora ka komunikaciji Kupres — Sujica, stigli su sledećeg dana u Ravno, uveče produžili pokret i kod sela Malovana izbili na drum. Prvi bataljon je, u duhu dobijenog naređenja, zauzeo položaje prema Kupresu, u rejonu Gornjeg Malovana, dok se 4. bataljon zadržao u Donjem Malovanu, isturivši obezbeđenje prema Sujici. Stab 4. bataljona je, iz podataka primljenih od delova bataljona »Vojin Zirojević«, saznao da je posada u Sujici slaba i da bi je mogao uništiti svojim snagama. Uostalom, njemu je i bio postavljen zadatak da, u zajednici s meštanskim borcima, izvidi može li se Sujica odmah zauzeti. A pošto nije bio primio novo naređenje vrhovnog komandanta, od 22. jula, po kojem je s napadom trebalo sačekati do 27. jula, dok nestignu i ostali bataljoni 3. proleterske brigade, on je, pošto se dogovorio sa Štabom 1. bataljona, odlučio da odmah napadne Sujicu. Za napad su mogli biti angažovani i delovi 1. bataljona, kao i jedna četa bataljona »Vojin Zirojević«. Štabovi 4. i 1. bataljona, kojima je stajalo na raspolaganju dovoljno snaga, mogli su da krenu u akciju sa nesumnjivim izgledima na uspeh. U toku noći jedinice su se primakle varošici i u zoru, oko 5 časova, izvršile napad. Neprijatelj je bio iznenađen jer nije očekivao da će napad tako brzo uslediti. Mada je znao za prikupljanje jačih partizanskih snaga u rejonu Vukovskog i Ravnog, on je pretpostavljao da bi do napada moglo da dođe tek kroz dva — tri dana. Zbog toga ga je napad zatekao nespremnog da se blagovremeno i organizovano evakuše. Domobranci su odmah, tako reći bez borbe, napustili položaje i odstupili, preko Kovač-planine, u pravcu Duvna, iskoristivši okolnost da je 1. četa 1. bataljona zakasnila sa napadom duž puta Kupres — Sujica. Prilikom povlačenja imali su jednog ranjenog i tri nestala. Međutim, žandarmi i milicioneri, koji su se nalazili oko žandarmijske kasarne, bili su sprečeni da se povuku. Njihov pokušaj da

¹⁴ Zabeleške telefonskih razgovora između 6. divizije i 3. korpusa od 19. jula (Arhiv VII, k. 191, br. reg. 31/5-1).

¹⁵ Depeše 3. korpusa, 6. divizije i divizije »Murde« od 21. jula (Arhiv VII, k. 106, br. reg. 26/2-1, 2; 27/2-1).

se probiju bio je osujećen, tako da su se ubrzo, nakon kratkotrajnog otpora, predali. Zarobljeno je 10 žandarma i 10 milicionera; samo su se jedan žandarm i jedan milicioner probili iz obruča, provukavši se kroz vrbovo šiblje uz reku¹⁸. Zarobljenike su partizani nakon tri dana pustili¹⁷.

Vrhovni komandant, koji se nalazio u selu Zanolini, oko 8,5 km severoistočno od Sujice, doznao je za zauzimanje Sujice istog dana oko podne. Pošto je istovremeno primio obaveštenja da su ustade iz Bugojna prodrle s tenkovima u Gornji Vakuf, iznenadivši 2. 4. i 5. bataljon 4. proleterske brigade, on je ocenio da je, u novonastaloj situaciji, kad preti ozbiljna opasnost od daljeg nastupanja ustaša ka Prozoru, potrebno preduzeti sve mere da bi se zaustavio neprijateljev prodor i otklonila ta opasnost. Zbog toga je odmah, u 15 časova, naredio Štabu 3. proleterske brigade da u rejonu Prozora zadrži one svoje bataljone koje je, po naređenju od 22. jula, trebalo uputiti ka Sujici; da te bataljone stavi na raspolaganje Štabu 4. proleterske brigade, koji će ih upotrebiti na pravcu Gornji Vakuf — Prozor. Istovremeno je izdao i uputstvo da se prekopa drum i pripreme benzinske flaše za borbu s tenkovima¹⁸.

Pad Sujice je izazvao veliku uznemirenost u Livnu i, naročito, u Duvnu, u koje je istog dana stigao domobranski vod koji se povukao iz Sujice. Pošto se u Duvnu, kao sreskom mestu, nalazio veći broj nadleštava, ustaški logornik je naredio da se do 18 časova evakušu, kamionom, u Posušje sva arhiva, novac i ostale vrednosti¹⁹. Istovremeno je sve naoružano ljudstvo zauzelo položaje oko grada; u cilju obezbeđenja isturene su patrola u pravcu Mokronoga, Sarajlija i drugih sela. Hitno je, pismenim putem (jer su telefonsku vezu prekinuli delovi bataljona »Vojin Zirojević«), zatražena pomoć od komandanta garnizona u Livnu, koji je taj zahtev odmah prosledio nadležnima u Mostaru. Komandant domobranske 6. divizije ponovo je

¹⁶ Izveštaj Štaba 1. bataljona Štabu 3. proleterske brigade od 26. jula sa priloženom skicom napada (AIRPJ, br. 2755); Arhiv VII, k. 148b, br. reg. 15/12-1, k. 148, br. reg. 43/2-2, k. 106, br. reg. 28/2-2, k. 56, br. reg. 8/2-2; Stenografske beleške (Arhiv VII, k. 2001, br. reg. 2-5/3); AIRPJ, br. 3279.

¹⁷ Žandarmi koje su partizani pustili stigli su 5. i 6. avgusta u Jajce. Ovde su ih ustaške vlasti zatvorile i nad njima povelje istragu da bi utvrdile okolnosti pod kojima su se oni predali partizanima. Zabrinute učestalom predajom domobrana i milicionera partizanima, ustaške vlasti su počele primenjivati kaznene mere s ciljem da ih za-plaše i nateraju da se bore protiv partizana. Međutim, puštajući zarobljene domobrane i milicionere na slobodu, partizani su im slabili volju za otporom (Arhiv VII, k. 148, br. reg. 43/2-2).

¹⁸ Naređenje vrhovnog komandanta Štabu 3. proleterske brigade od 24. jula (Zbornik, tom II, knj. 5, dok. br. 46).

¹⁹ Arhiv VII, k. 85F, br. reg. 26/2-1.

zamolio komandanta italijanske divizije »Murđe« za intervenciju objasnivši da je neophodno da Italijani upute pomoć Livnu i Duvnu i da odustanu od nameravanog povlačenja svoje posade sa Vagnja, uporišta na prevoju između Livanjskog i Sinjskog polja, u Sinj. Plašeći se da će Italijani ponovo odbaciti njegovu molbu, on se obratio neposredno Glavnom stanu poglavnika i Glavnom stožeru domobranstva: da oni, sa svoje strane, preko Hrvopo-Superslode (Hrvatskog vojnog povereništva pri Komandi 2. italijanske armije) interveniše za pomoć Livnu i Duvnu²⁰.

Sve molbe i zahtevi ostali su, međutim, i ovoga puta bez rezultata. Glavni stan poglavnika je naređivao komandantu 6. divizije u Mostaru da garnizone u Livnu i Duvnu pojača ljudstvom i snabde municijom. Komandant je, pak, stalno odgovarao da »uopšte ne raspolaže ljudstvom za intervenciju«, a Italijani su, kao i uvek, nudili samo pomoć avijacijom²¹. I tako, dok su se na relaciji Duvno — Livno — Mostar — Zagreb — Sušak (u kome se nalazila komanda 2. italijanske armije) obavljali telefonsko-telegrafski razgovori, 1. proleterska brigada je nastupala ka Duvnu. Izjutra 25. jula njeni prednji delovi su već izbili u Mokronoge, oko 5 km severno od varošice, rasteravši manje predstražne delove neprijatelja sa k. 956, iznad sela. Stab brigade je ocenio da su uslovi za napad na Duvno vrlo povoljni i da ne treba čekati na ranije utvrđeni termin, tim pre što je Sujica već bila zauzeta. Prema podacima kojima je on raspolagao, neprijateljeva posada je bila dosta slaba, što je bilo razlog više da se s napadom požuri. Stab brigade je stoga naredio štabovima bataljona da se odmah, još u toku dana, približe neprijateljevim položajima i zauzmu polazne položaje za napad. Najpogodniji pravci nastupanja bili su sa severa i zapada, jer se tuda, zbog ispresecanog zemljišta, moglo lakše prići. Sa istočne i južne strane prostire se ravno i golo Duvanjsko polje, tako da su prilazi s tih pravaca bili izloženi vatri iz neprijateljevih automatskih oruđa. Pa ipak, Stab brigade je odlučio da izvesne snage uputi u napad upravo preko polja, računajući da će im poći za rukom da se, pod zaštitom mraka, neopaženo privuku varošici. Pri tome on je računao i sa iznenađenjem, jer je očekivao da će na tom pravcu biti najslabiji delovi neprijatelja. Da bi obezbedio uspeh ovog manevra, Stab brigade je odlučio da jače delove uputi u napad sa severne i zapadne strane, odakle je, po svojoj prilici, i neprijatelj očekivao napad. Trebalo je da te jedinice vežu neprijatelja za sebe, da njegovu pažnju odvuku od ostalih pravaca. Da bi se posadi sprečilo odstupanje u pravcu

²⁰ Isto. k. 106, br. reg. 28/2-1, 2; Pismo zamenika komandanta 1. proleterske brigade A. Rankoviću od 27. jula (Arhiv VII, k. 5, br. reg. 10-1).

²¹ Isto, br. reg. 28 2-4, 29/2-1.

Livna, Aržana i Posušja, on je naredio štabovima 2. i 3. bataljona: da deo njihovih jedinica krene u napad sa severa, duž ceste, i sa zapada, preko Gradine, čime bi skrenuo pažnju neprijatelja na sebe a da izvešni delovi preseku komunikacije koje vode ka Livnu i Aržanu. Štabu 6. bataljona je naređeno da u toku noći izvrši napad sa istočne strane, preko polja, a jednu četu uputi prema drumu koji vodi za Posušje²².

Cim je od svojih predstraža primila izveštaj da su partizani ušli u Mokronoge, komanda u Duvnu je odmah o tome izvestila komandanta domobranskog bataljona u Livnu, a ovaj joj je poručio da ne napušta grad, nego da zadržava partizane dok joj ne stigne pomoć iz Livna²³.

Delovi 2. bataljona su oko 6,30 časova krenuli iz Mokronoga ka Duvnu. Oni su bez većeg otpora ušli u Eminovo Selo. Ali su, u daljem nastupanju, dočekani vatrom ispred sela Blažuja, te su se morali zadržati na dostignutoj liniji. I delovi koji su nastupali zapadnije, da bi prišli Duvnu preko Gradine, bili su zaustavljeni vatrom s kosa koje je neprijatelj bio poseo. Bataljoni 1. proleterske brigade nisu pokušavali da neprijatelja zbate s položaja, jer bi se time izložili gubicima, a napad u toku noći nudio je daleko povoljnije uslove za uspeh. Nadajući se obećanoj pomoći iz Livna, neprijatelj je odlagao povlačenje. Međutim, ukoliko je dan odmicao, kod njega je sve više rasla sumnja da toga dana pomoć neće doći. Oko 15 časova primećena je kolona partizana koja se padinama Kovač-planine kretala ka Tušnici. Bilo je očigledno da partizani nastoje da izbiju u selo Stipanice, a možda i dalje, zapadnije, u selo Prisoje, da bi presekli komunikaciju koja vodi za Livno i tako sprečili dolazak pomoći iz tog mesta. Istovremeno je primećena i jedna kolona koja se od sela Sarajlija kretala na jug, obodom Duvanjskog polja. Neprijatelj je ocenio da bi ta kolona mogla ići ka selu Kongori i izbiti na drum Duvno — Posušje. U tom slučaju Duvno bi se našlo odsečeno sa svih strana. Takav razvoj situacije, koji se već mogao naslutiti, jako je uznemirio neprijateljevu komandu. Ona je odmah uputila izveštaj u Livno, naglasivši da »Duvnu noćas prijeti opasnost od napada sa svih strana, te moli što žurniju pomoć«. Ali taj izveštaj nije stigao u Livno, gde su sa nestrpljenjem očekivane vesti o razvoju događaja kod Duvna. Međutim, nije moglo biti ni reči o upućivanju pomoći, jer se posada Livna, i sama ugrožena, nije usuđivala da napusti utvrđene položaje u gradu i na njegovim prilazima. Komandir

²² Stenografske beleške (Arhiv VII, k. 1985, br. reg. 2-2, k. 1990, br. reg. 1-2, k. 2001, br. reg. 2-6, k. 1986, br. reg. 12-3); Dnevnik J. Vujoševića (neobjavljen).

²³ Izveštaj komandira 3. čete 20. ustaškog bataljona od 27. jula (Arhiv VII, k. 114b, br. reg. 8/9a-1).

ustaške čete je ipak pokušao da nešto učini kako bi se priteklo u pomoć Duvnu. On je, zajedno s kotarskim predstojnikom, pred veče stigao u selo Prisoje, gde se, od drumca Livno — Duvno, odvaja put za Aržano. Tu je pokušao da okupi naoružane seljake iz sela Prisoja, Golinjeva, Vržerala i Podhuma i da ih uputi u pomoć duvanjskom garnizonu. Ali je jedva uspeo da jednu grupu milicionera uputi preko Tušnice sa zadatkom da s boka napadne partizane koji su se nalazili zapadno od Duvna. No, sve je to bilo neefikasno: uz put se ova zaplašena grupa rasturila. Tako je posada Duvna uzalud očekivala pomoć²⁴.

Neprijatelju u Duvnu je postalo jasno da mora napustiti mesto čim padne mrak, pre nego se obruč partizana potpuna zatvori. U toku dana je znatan broj stanovnika iz Duvna i mnogih sela njegovog sreza napustio svoje domove i sa stokom i najvažnijim stvarima krenuo u pravcu Posušja, šireći uz put paniku. Oko 22 časa posada je takođe napustila položaje oko Duvna i povukla se na jug, prema Kolu, a zatim delom ka Posušju, delom prema Prisoju. U selu Prisoju, na putu Duvno — Livno, devet milicionera je upalo u zasedu jedne čete bataljona »Vojin Zirojević« i bilo zarobljeno. Jedinice 1. proleTERSke brigade, koje su se upravo pripremale za napad, nisu blagovremeno otkrile povlačenje neprijatelja. U napušteni grad je najpre ušao 6. bataljon, a zatim su pristigli i ostali. Tako je i Duvna bilo oslobođeno. Bataljoni 1. proleTERSke brigade su imali samo jednog ranjenog, dok je neprijatelj imao 2 mrtva i 8 zarobljenih (ovi su nakon dva dana bili pušteni). U gradu nije zapjenjeno ništa od oružja i vojne opreme, osim 330 kg eksploziva²⁵.

Ocenivši da je dejstvo 1. proleTERSke brigade u ovoj akciji bilo uspešno vrhovni komandant je istog dana, 26. jula, Štabu brigade izrazio priznanje rečima: »Za pohvalu je vaša brzina kojom ste ovoga puta dejstvovali«²⁶».

²⁴ Izveštaj Štaba 1. proleTERSke brigade vrhovnom komandantu od 26. jula u 140 časova (AIRPJ, br. 16526); Izveštaj komandanta posade Duvna od 25. jula (Arhiv VII, k. 140, br. reg. 3/41-1); Izveštaj komandira žandarmerijske stanice u Duvnu, poslat iz Posušja 27. jula (Arhiv VII, k. 148b, br. reg. 27/12-1); Arhiv VII, k. 114b, br. reg. 8/9a-1, k. 148, br. reg. 5/12-1; Stenografske beleške (Arhiv VII, k. 1985, reg. br. 2-2, k. 1990, br. reg. 1-2; k. 2001, br. reg. 2-6, k. 1986, br. reg. 12-3); Dnevnik J. Vujoševića; P. Romac, navedeno delo, str. 179).

²⁵ Isto; Izveštaj Štaba 1. proleTERSke brigade vrhovnom komandantu od 27. jula u 18 časova (Arhiv VII, k. 3, br. reg. 48-2); Izveštaj Štaba 3. proleTERSke brigade Vrhovnom štabu od 27. jula (Zbornik, tom IV, knj. 6. dok. br. 61); Izveštaj komandira žandarmerijske stanice u Posušju od 30. jula (Arhiv VII, k. 191, br. reg. 36/6-7); Bojne relacije 6. pešadijske divizije za jul i avgust 1942 (Arhiv VII, k. 56, br. reg. 8/2-2 i 9/2-61).

²⁶ Naređenje vrhovnog komandanta Štabu 1. proleTERSke brigade od 26. jula (Zbornik, tom II, knj. 5, dok. br. 47).

O padu Duvna komandant domobranske 6. pešadijske divizije obavestio je Glavni stan poglavnika i Glavni stožer domobranstva, naglasivši da je zbog toga položaj Livna postao kritičan, jer se njegova posada mogla snabdevati jedino pomoću aviona²⁷. Vest o ulasku partizana u Duvno i u sela u Duvanjskom polju primljena je s velikom zabrinutošću u Livnu, i naročito, u Posušju, gde su izbeglice, neprestano pristizujući, povećavale me-tež koji je već bio nastao. Gradom su kružile zastrašujuće glasine da su partizani krenuli ka Posušju i da će ga ubrzo napasti. Pokušaji vojnih i žandarmerijskih vlasti da red zavedu uvode-njem stroge pripravnosti i prikupljanjem milicionera nisu dali željene rezultate. U toku popodneva 26. jula u Posušje su stigli žandarmi, ustaše, domobrani, finansi i milicioneri koji su po-begli iz Duvna i drugih naselja u Duvanjskom polju. U duhu telefonskog naređenja komandanta 6. divizije iz Mostara: da se, prikupivši sve naoružano ljudstvo, organizuje odbrana do do-laska pojačanja, komandir žandarmerijske stanice je pokušao da zadrži sve vojnike koji su pristizali. Međutim, on u tome nije uspeo. Strah od partizana je bio isuviše veliki: domobrani, žandarmi i milicioneri tražili su spas u bekstvu ka Imotskom i Mostaru. Panika je dostigla kulminaciju oko 18 časova, kada su se proneli glasovi da su partizani pred Posušjem. Odmah je otpočelo evakuisanje stanovnika i nadleštava u pravcu Imot-skog. Paniku je tada povećao jedan odred domobrana koji je stigao iz Mostara: i sam obuzet panikom, on se odmah vratio. Situacija je, dakle, bila takva da su u tom trenutku i patrole partizana mogle zauzeti Posušje. Međutim, kako se partizani nisu pojavljivali, panika se polako stišavala. Povratili su se oni domobrani upućeni iz Mostara, a, nešto kasnije, iz Ljubuškog je stigla jedna četa ustaša iz Odbrambenog zdruga Jasenovac. Domobranski natporučnik koga je komandant 6. divizije imeno-vao za komandanta garnizona, s najširim ovlašćenjima, uspeo je uspostaviti red. Prikupivši sve naoružano ljudstvo (domobrane, ustaše, žandarmerie, milicionere i finanse), oko 200 ljudi, on je organizovao odbranu, postavivši straže i zasede na putevima koji vode u grad. Tako je, najzad, u Posušju bila formirana posada, doduše »mala i male borbene vrednosti po oružju i stezi« (kako ju je ocenio komandant 6. divizije), ali je ipak mogla da zavede red i da ulije izvesno poverenje dok ne sti-gnu nova pojačanja.²⁸

²⁷ Izveštaj 6. divizije Glavnom štabu poglavnika i Glavnom stožeru domobranstva od 26. jula (Arhiv VII, k. 106, br. reg. 29/2-1).

²⁸ Izveštaj komandira žandarmerijske stanice u Posušju komandi čete u Mostaru od 30. jula (Arhiv VII, k. 191, br. reg. 36/6-7); Arhiv VII, k. 56, br. reg. 8/2-2.

Sledeća dva dana, 27. i 28. jul, prošla su u grozničavom iščekivanju. Patrole su javljale da su partizanske izvidnice obavile u napuštenoj žandarmerijskoj stanici u Studenom Vrelu, a od komandira žandarmerijske stanice u selu Rakitnom primljena su obaveštenja da je 1500 partizana izbilo u sela duž granice njegovog područja i ugrozilo sa severa rudai-sko područje u dolini rečice Lištice.²⁹ Istovremeno je iz Mostara dobijeno upozorenje da se, prema izveštaju komandira žandarmerijske stanice u Sjenčini, jedna grupa partizana prebacila preko reke Neretve i u svom kretanju na zapad, ka Duvnu ili Posušju, zadržala na planini Cvrsnici.³⁰ Iz naselja duž komunikacije Vrgorac — Zagvozd — Sestanovac stizale su zabrinjavajuće vesti o pojačanoj aktivnosti partizana sa Biokova. Sve je, dakle, govorilo da se velika opasnost nadnela nad Posušjem i njegovom okolinom.

Strahovanje neprijatelja u Posušju je, međutim, bilo suviše. Posle oslobođenja Duvna 1. proleterska brigada je bila orijentisana prema Livnu, na koji je Vrhovni štab pripremao napad, a prema Posušju su bili istureni samo njeni manji delovi sa zadatkom da vrše obezbeđenje s tog pravca. Brigada je, očigledno, mogla bez ikakvih teškoća da zauzme Posušje, ali bi je angažovanje u tom pravcu odviklo od glavnog zadatka koji joj je tada predstojao, i uplelo u naporne borbe, jer bi neprijatelj, nesumnjivo, intervenisao iz Imotskog i Mostara. Ni od partizanskih snaga primećenih severno od Rakitnog nije trebalo strahovati: radilo se, naime, o delovima 4. proleterske brigade koji su obezbeđivali oslobođenu teritoriju oko Prozora i Šćita.

Mada su iz Posušja i Livna bile učestale molbe da se trupe pošalju u pomoć, komandant 6. divizije u Mostaru, u čije su operacijsko područje ulazila ta mesta, nije bio u mogućnosti da odvoji neku jedinicu iz svojih garnizona u Hercegovini.³¹ Kao i više puta ranije, on se za pomoć obratio Italijanima. Ali je njegov zahtev komandant divizije »Murde« odbio uz izvinjenje da on nije nadležan jer je za angažovanje u 3. zoni potrebno naređenje više komande; jedino je voljan da interveniše svojim avionima. Veliki župan iz Mostara je 27. jula

²⁹ Isto.

³⁰ Izveštaj komandira žandarmerijske stanice u Sjenčini kotarskoj oblasti u Mostaru od 27. jula (Arhiv VII, k. 191, br. reg. 44/6-1).

³¹ Šesta pešadijska divizija bila je brojno dosta slaba. Njene, ionako malobrojne, jedinice bile su razvučene na celom području demilitarizovane zone, od istočnih granica prema Crnoj Gori pa na zapad do linije Glamoč — Knin: u Mostaru Zapovjedništvo divizije sa pet pomoćnih četa, u Nevesinju jedna četa, u Trebinju, Bileći i Gacku jedan puk, u Livnu jedan bataljon i u Sinju jedna četa (Arhiv VII, k. 56, br. reg. 9 2-61).

obavestio Ministarstvo unutrašnjih poslova u Zagrebu da je italijanska divizija »Murde« zamoljena da pošalje pomoć Posušju, ali je komandant divizije general Peride Negri odgovorio da Posušje ne spada u njegovo područje. »Odmah je obavješteno o prijetećoj pogibelji talijansko zbornu zapovjedništvo (Komanda 6. korpusa — prim. M. L.) u Dubrovniku i talijanske posade u Sinju i Imotskom, ali bez uspjeha« — pisao je veliki župan, ministru Artukoviću, tražeći intervenciju s najvišeg mesta.³² Ubrzo je iz Zagreba stigao odgovor koji nije ulivao nikakvo ohrabrenje. Glavni stožer je poslao sledeći telegram 6. diviziji:

»Na našu intervenciju kod Talijana radi Šujice i Duvna odgovoreno nam je da u blizini nema talijanskih četa koje bi mogle biti odmah upućene. Naređeno je korpusu u Mostaru (pogrešno, treba: u Dubrovniku — prim. M. L.) da u granicama mogućnosti intervenira prema području Šujice — Duvno. Italijani mogu odmah pomoći zrakoplovima, pa ako odgovara javite nam odmah.«³³

Pad Duvna i ugrožavanje Posušja nisu uzburjali samo ustaške i domobranske štabove. Ništa manje nisu bili uznemireni Nemci: u nastupanju partizana tim područjem oni su videli opasnost za rudnike boksita oko Širokog Brijega, koje su intenzivno eksploitalisali. Kako na tom području, prema ugovoru sa Italijanima, nisu mogli držati svoje trupe, Nemci su se obratili italijanskoj Vrhovnoj komandi sa zahtevom da obezbedi rudnike boksita, jer su oni važni za nemačku ratnu privredu. Posle dugog natezanja Italijani su poslali neke svoje delove, ali samo do Širokog Brijega, obećavši da će, u slučaju potrebe, uputiti iz Imotskog tenkove. U Posušju su 29. jula stigli jedan nemački i jedan italijanski oficir, želeći da se na licu mesta upoznaju sa situacijom i ocene opasnost od partizana. Toga dana su, međutim, mogli konstatovati da su se partizani povukli od Posušja. Opasnost je, dakle, bila prošla. Izbegli žandarmi i milicioneri mogli su se vratiti u naselja koja su, pre nekoliko dana, bili napustili. Za njima su, u svoja sela, krenuli seljaci.³⁴

3. — *Savetovanje Vrhovnog štaba sa Štabom* 4. *operativne zone Hrvatske na Cincaru*

Oslobođenjem Šujice i Duvna grupa proleterskih brigada je zakoračila u zapadnu Bosnu. Više joj ništa nije stajalo na putu ka oslobođenoj teritoriji Bosanske krajine. Krajiške

³² Arhiv VII, k. 191. br. reg. 6/6-1.

³³ Arhiv VII, k. 191. br. reg. 6/6-1, k. 13, br. reg. 3/1-6.

³⁴ Isto, br. reg. 36/6-7.

jedinice su upravo tih dana oslobodile Glamoč, poslednje neprijateljevo uporište u tom delu Bosne, a nešto ranije suzbile zajednički napad domobranskih i četničkih snaga iz Mrkonjić-Grada u pravcu Glamoča. Dalmatinske jedinice su takođe postigle značajne uspehe, brojno ojačale i stvorile slobodno područje na Biokovu i u srednjoj i severnoj Dalmaciji. Bila je, dakle, stvorena kompaktna slobodna teritorija između Une, Sane, Ključa, Mrkonjić-Grada, Jajca i Bugojna, pa do Rame i masiva Dinare; u rukama neprijatelja ostala su samo dva uporišta — Livno i Kupres. Pored ove teritorije postojala su i druga oslobođena područja: u Dalmaciji, Lici, Baniji, na Kor-dunu, i dalje, sve do Slovenije.

Kada su Vrhovni štab i proleterске brigade stigli u zapadnu Bosnu, u njoj se, kao i u Dalmaciji, Hrvatskoj i Sloveniji, narodnooslobodilački pokret nalazio u usponu. Svojim dolaskom oni će ubrzati taj proces. Vrhovni štab je analizirao situaciju u svetlu postignutih pobeda i došao do sledećih zaključaka:

Prvo, trebalo je zauzeti Livno i čitav niz sela u Livanjskom polju koja su bila pod uticajem i kontrolom ustaša. Tako bi se uklonio poslednji neprijateljev garnizon u ovom delu zapadne Bosne, koji je sprečavao čvršću i neposredniju vezu između krajiških i dalmatinskih jedinica. Oslobođenje Livna imalo bi ogroman značaj za razvoj narodnooslobodilačkog pokreta u Dalmaciji, koji se tih dana nalazio u poletu. Uklonilo bi se jedno uporište koje je, poput klina, bilo uvučeno duboko u oslobođeno područje, i koje bi neprijatelju moglo poslužiti kao povoljan oslonac i polazna baza za eventualno nastupanje ka oslobođenoj teritoriji — bilo ka Glamoču i, dalje, ka Drvaru, bilo u pravcu Duvna i Sujice. Neprijateljev ofanzivni poduhvat iz Livna mogao bi biti opasan ako bi bio koordiniran s napadnim dejstvom iz drugih uporišta oko oslobođene teritorije: iz Kupresa, Donjeg Vakufa, Jajca, Mrkonjić-Grada, iz doline Sane i Une i iz Grahova. Oslobođenjem Livna neprijatelj bi bio odbačen preko masiva Dinare i potisnut na uski obalski pojas, a partizanske jedinice bi se našle u vrlo povoljnom operativnom položaju, u situaciji da sa grebena Dinare odbijaju eventualne napade neprijatelja i štite slobodnu teritoriju s juga. Masiv Dinare, na koji su se naslanjale planine Šator i Ilica, na severozapadu, i Kamešnica, Vran i Čvršnica, na jugoistoku, predstavljao je jaku prirodnu branu između jadranske obale i njenog dubljeg zaleđa, od Une do Neretve. I još nešto: zauzimanjem Livna moglo bi se doći do bogatog plena u oružju i drugoj ratnoj opremi. Zbog svega toga je Vrhovni štab odlučio da Livno odmah napadne ocenivši da su uslovi za takvu akciju vrlo povoljni. Obe brigade južne kolone,

slobodne posle oslobođenja Šujice i Duvna, mogle su se upotrebiti u predviđenom napadu. Krajiške jedinice su takođe, posle oslobođenja Glamoča, bile u mogućnosti da se u većem obimu angažuju ka Livnu. Moglo se, dalje, računati i na sadejstvo dalmatinskih jedinica, naročito u pogledu obezbeđenja sa pravca Sinja, što je bilo posebno važno, jer je još jedino tim pravcem mogla Livnu i njegovoj posadi stići pomoć iz susednih garnizona.

Drugo, posle oslobođenja Livna trebalo je zauzeti Kupres, kao i ustaška sela u njegovoj okolini. Iz ovog zloglasnog ustaškog uporišta često su vršeni napadi u okolna srpska sela, praćeni pljačkom i nasiljem. Oko njega su skoro neprekidno vođene borbe, koje su vezivale i iscrpljivale znatne delove 3. krajiškog odreda. Likvidacijom Kupresa, te velike prepreke za prenošenje aktivnosti u pravcu Prozora, bile bi jedinice 3. krajiškog odreda oslobođene za druga dejstva, a severna kolona bi dobila veću slobodu manevra, mogla bi se potpuno, bez strahovanja za svoju pozadinu i bok, angažovati u dolini Vrbasa. Vrhovni komandant je smatrao da je potrebno najpre zauzeti Livno, preseći komunikaciju koja od Splita, preko Sinja i Livna, vodi u dolinu Vrbasa i time otkloniti opasnost od intervencije neprijatelja s tog pravca. Trebalo je sprečiti neprijatelja da iz Sinja uputi pomoć Livnu. Posle toga, smatrao je on, zauzimanje Kupresa neće predstavljati veću teškoću, tim pre što njegova posada, prema prikupljenim podacima, nije tako jaka da bi se mogla uspešno odupreti 2. i 4. proleterskoj brigadi. Doduše, odlaganjem napada na Kupres omogućeno je da neprijatelj, dobivši u vremenu, učvrsti odbranu i dobije pojačanje iz Bugojna. Mada je imao tu okolnost u vidu, vrhovni komandant je ipak smatrao da će severna kolona, zajedno sa delovima 3. krajiškog odreda, moći da zatvori pravac Bugojno — Kupres, jer je to bilo relativno lako učiniti s obzirom na pogodne zemljišne uslove. Zbog neprohodnih terena van puta, kretanje trupa je bilo kanalisano na komunikaciju, koja je bila usečena u kanjon rečice Poričnice, što je stvaralo pogodne uslove da se ona zatvori. Osim toga, trebalo je, bar za nekoliko dana, ove dve brigade poštediti od borbe, stvoriti im uslove da se malo odmire i srede posle teških višednevnih borbe oko Donjeg Vakufa i Bugojna.

Treće, posle zauzimanja Livna i Kupresa usledila bi ponovo dejstva u dolini Vrbasa — ka Bugojnu i Donjem Vakufu i, dalje, prema Komaru, na komunikaciji Donji Vakuf — Travnik, za koja bi, posle zauzimanja Kupresa, nastali znatno povoljniji uslovi i izgledi na uspeh. Vrhovni komandant je smatrao da će biti naročito važno da se obnove dejstva u dolini Vrbasa, kako bi se neprijatelj lišio mogućnosti da to područje

iskoristi kao polaznu osnovicu za ofanzivna dejstva prema Gornjem Vakufu i Prozoru, odnosno prema Kupresu i, dalje, ka Duvnu i Livnu. Iskustva iz proteklih borbi su pokazala da je u tom rejonu potrebno angažovati jače snage; stoga je vrhovni komandant nameravao da tamo prebaci i 1. krajišku brigadu.

Četvrto, nakon okončanja dejstava oko Livna i Kupresa i uspešno izvršenih akcija oko Bugojna i Donjeg Vakufa, dolazili su u obzir napadi na Jajce i Mrkonjić-Grad, a zatim bi se dejstva prenela prema dolini Save i ka srednjoj Bosni. Prema potrebi, mogle bi se izvesne snage orijentisati i u drugim pravcima: ka obali ili ka boksitskom rudarskom području oko Širokog Brijega i Mostara, ili, pak, na severozapad, prema Hrvatskoj.

Peto, trebalo je pristupiti radikalnijem rešavanju situacije oko Bos. Grahova. To jako italijansko-četničko uporište predstavljalo je vrlo ozbiljnu smetnju za čvršće povezivanje partizanskih snaga Bosanske krajine, severne Dalmacije i Like i stalnu opasnost po slobodnu teritoriju u dolini Unca i u severnom delu Livanjskog polja.

Šesto, naročitu je pažnju trebalo pokloniti suzbijanju četničkog pokreta; energičnim merama uništiti svaki njihov pokušaj da prošire svoj uticaj na oslobođenu teritoriju; drugim rečima, ne dozvoliti da se i ovde, u delu Bosanske krajine, na teritoriji 1. i 3. krajiškog odreda, ponovi ono što se u toku proleća desilo u istočnim krajevima zemlje. Četničke jedinice u srednjoj Bosni, na Manjači i oko Mrkonjić-Grada, organizovane pod komandom tzv. Glavnog štaba bosanskih četničkih odreda, predstavljale su ozbiljnu opasnost jer su pretile da, zajedno sa domobranskim jedinicama, s kojima su sklopile sporazume, stave pod svoju kontrolu čitavo područje između Vrbasa i Glamočkog polja i da prodorom preko Mliništa dođu u dodir sa četničkom grupom koja je stvorila jako uporište oko Knina i Bosanskog Grahova. Četničke grupe u Janju i Pljevi, oko izvorišta Sane, u rejonu Glamoča i Sator-planine napadale su na partizanske jedinice i ugrožavale njihovu pozadinu. Doduše, u junu su Udarni bataljon 5. krajiškog odreda i delovi 3. krajiškog odreda imali značajne uspehe u borbi protiv četnika. Ali opasnost od njih nije time likvidirana. Zbog toga je trebalo, uporedo sa borbom protiv okupatora i ustaško-domobranskih snaga, preduzeti i akciju za uništenje četničkih grupa.

Sedmo, uporedo sa izvođenjem planiranih napadnih dejstava trebalo je učvrstiti partizanske jedinice u Dalmaciji i Bosanskoj krajini, reorganizovati ih stvaranjem brigada i pružiti im pomoć u iskusnom vojničkom i partijsko-političkom kadru, kojeg je bilo dovoljno u proleterskim brigadama. Do-

lazak Vrhovnog štaba sa četiri proleterske brigade već je počeo da se pozitivno odražava na jačanje narodnooslobodilačke borbe u ovom kraju, možda ne toliko u nekom većem prilivu novih boraca u redove partizanskih jedinica, jer do toga još nije bilo došlo (bila je formirana samo jedna četa u Prozoru i činjeni su pokušaji da se formiraju još neke jedinice), već u smislu stvaranja kod stanovništva neverice i sumnje u stabilnost ustaške države i u sposobnost okupatora da se uspešno bori protiv rastućeg oslobodilačkog pokreta. Time su stvoreni povoljni politički uslovi za šire privlačenje stanovništva na pozicije narodnooslobodilačke borbe. Zadržavajući se, kraće ili duže, u selima i varošicama koje je oslobodila, grupa proleterskih brigada je stanovništvu dala priliku da se uveri u snagu partizana i u plemenitost ciljeva za koje se oni bore. Dotle inertne, držeći se po strani, mase su se pokrenule, unutar njih je već nastupio proces političkog buđenja. Moglo se, dakle, očekivati da će, s novim, još značajnijim, vojničkim poredama, taj proces postati intenzivniji i da će, kao njegov rezultat, neminovno doći do masovnog priliva novih boraca.

Osmo, bilo je potrebno da se, na oslobođenoj teritoriji stvaranjem narodnooslobodilačkih odbora, komandi mesta i drugih vojnopozadinskih organa, organizuje i učvrsti nova, narodna, vlast, koja će obezbediti mobilizaciju naroda za borbu protiv okupatora i domaćih izdajnika.

Sve su to bili zadaci koji su se nametnuli Vrhovnom štabu u danima kada je on, sa grupom proleterskih brigada izbio u zapadnu Bosnu. On je odmah pristupio njihovom realizovanju: u toku 25. jula prešao je preko komunikacije Kupres — Sujica i zadržao se u selu Donjem Malovanu, u koje je, pred veče, stigao i komandant 3. krajiškog NOP odreda Rade Marjanac. Sledećeg jutra Vrhovni štab je izbio na Cincar i smestio se u šumi Osječnici, u već izgrađenom logoru Livanjskog odreda.³⁵ Tu je odmah preduzeo niz mera da bi uputio jedinice na zadatke i pripremio napad na Livno i Kupres.

³⁵ Na Cincar-plenini, severoistočno od Livna, borci Livanjskog odreda su još u toku zime podigli svoje logore. Na teško pristupačnom terenu, na visini od preko 1500 m, na četiri međusobno udaljena mesta, izgrađene su barake, između kojih je funkcionisala telefonska veza. Za uspostavljanje žičane veze iskorišćen je telefonski poljski kabl do kojeg su partizani došli kidanjem linije između Livna, Sujice i Kupresa koju su Italijani bili postavili. Još 20. januara 1942. borci su sakupili oko 60 km kabla. Pomoću tog kabla i četiri induktorska telefona, dobivena od ilegalaca iz Livna, Štab odreda je organizovao telefonsku vezu između logora i osmatračnice. U logoru se nalazio i jedan radio-prijemnik. Interesantno je navesti da se, u nedostatku električne energije za njegov

Istoga dana u Vrhovni štab su stigli članovi Štaba 4. operativne zone Hrvatske: komandant Vicko Krstulović, politički komesar Ivica Kukoč i operativni oficir Maks Baće. Bio je to prvi neposredni kontakt Vrhovnog štaba sa rukovodiocima iz Dalmacije.³⁸

Na sastanku, koji je odmah održan, izvršena je detaljna analiza vojno-političke situacije. »U razgovoru kojeg smo odmah povelili sa drugovima iz Vrhovnog štaba«, pisao je Glavnom štabu Hrvatske politički komesar zone, »a naročito sa komandantom drugom Titom, izložili smo im razvitak i stanje partizanskog pokreta u Dalmaciji, o kojemu su oni bili vrlo malo informisani«. ³⁷ Vrhovni komandant je tom prilikom dobio jasniji pregled situacije u Dalmaciji i u susednim krajevima Bosne i Hrvatske. Vesti su bile povoljne: ustanak u Dalmaciji se razgario; na čitavoj njenoj teritoriji već su dejsstvovale dosta jake partizanske snage. U srednjoj Dalmaciji, odnosno na Dinari i na njenim južnim padinama, nalazio se Srednjodalmatinski odred, sastava: 1. udarni bataljon jačine 170 boraca, 2. bataljon jačine 140 boraca i još oko 300 nenaoružanih partizana. Ovaj odred je postigao niz uspeha, naročito upadima u Kninsku krajinu, a sredinom jula je odbio napad jakih italijanskih snaga na Vještića goru (na Dinari). Bilo je predviđeno da on, nakon žetve i nakon svoje reorganizacije, pređe na Svilaju, da bi dejsstvovao na komunikaciji Sinj — Drniš. U severnoj Dalmaciji je takođe bio formiran odred, ali je on, usled neprijateljevih ofanzivnih dejstava, bio prinuđen da se prebaci u Liku, tako da je na području severne Dalmacije ostala samo jedna četa. U južnoj Dalmaciji je dejsstvovao bataljon »Jozo Jurčević«, a na

pogon, pribeglo originalnom rešenju: bicikl je upotrebljen za okretanje automobilske dinamo-mašine, pomoću koje je punjen akumulator.

Po dolasku u ovaj rejon Vrhovni štab se smestio u logore Livanjskog odreda, a vrhovni komandant je, sa užim delom Vrhovnog štaba, ostao u logoru br. 3, u četinarskoj šumi planine Osječenice, ispod k. 1667, oko 12,5 km severoistočno od Livna (Podaci uzeti iz članka potpukovnika Petra Jelovića »Prve telefonske veze Livanjskog partizanskog odreda«, Vojni glasnik, br. 12, 1961. godina).

³⁶ Štab zone je, dva dana ranije, održao konferenciju u selu Bastasima, na severozapadnom obodu Livanjskog polja, na kojoj je bilo razmatrano pitanje formiranja odreda na sektoru Livno — Glamč — Grahovo. Čim je, preko Štaba bataljona »Vojin Zirojević«, primljena poruka vrhovnog komandanta da se u Vrhovni štab uputi komandant zone, odmah su ka Prozoru krenula sva tri člana Štaba zone. Pošto je, u međuvremenu, Vrhovni štab stigao na Cincar, to je Štab zone već 26. jula došao u vezu sa vrhovnim komandantom.

³⁷ Pismo političkog komesara 4. operativne zone Glavnom štabu Hrvatske od 5. avgusta (Zbornik, tom V, knj. 6, dok. br. 12); Izveštaj Štaba 4. operativne zone Pokrajinskom komitetu KPH za Dalmaciju od avgusta (Zbornik, tom V, knj. 6, dok. br. 1); V. Krstulović: Susreti sa drugom Titom, »Narodna armija«, 22. decembar 1951.

srednjodalmatinskim ostrvima manje partizanske grupe. Pod komandom Štaba 4. operativne zone nalazile su se i partizanske jedinice sa područja Šujice, Duvna, Livna i Bos. Grahova (bataljoni »Vojin Zirojević« i »Starac Vujadin«); ukupno je tih dana pod njegovom komandom bilo oko 1800 boraca, naoružanih sa 45 puškomitraljeza, 1500 pušaka, 60 pištolja i 360 bombi.³⁸

Mada ne sve organizaciono potpuno učvršćene, niti s većim borbenim iskustvom, ipak su ove jedinice pokazale znatnu vojničku i političku vrednost: one su, uprkos brojnim napadima italijanskih trupa i razornom radu ustaša i četnika, uspele da se održe i da stvore jaka uporišta, s kojih su preduzimale i krupnije akcije.³⁹

Sa događajima u zapadnoj Bosni vrhovni komandant je već bio dobro upoznat iz izveštaja koje je poslednjih dana primio. Štab 2. proleterske brigade ga je, naime, obavestio da je, prema pričanju političkog komesara 3. krajiškog odreda i člana Okružnog komiteta KPJ, s kojima su 25. jula vođeni razgovori, neprijateljeva ofanziva na Kozari završena, da su u njoj učestvovalе jake snage (oko 30.000 domobrana i ustaša, 3.000 Nemaca, 20 tenkova i 15 aviona), da se od velikog zbeга naroda samo jedan deo izvukao iz obruča i da su se izvesni delovi 2. krajiškog odreda pobili na Grmeč⁴⁰.

Iz istih je izvora vrhovni komandant saznao da je Glamoč oslobođen, da su vođene borbe sa četnicima oko Mrkonjić-Grada i da je četničke jedinice zahvatila kriza usled straha od proleterskih brigada⁴¹. Bila mu je takođe poznata situacija u

³⁸ Izveštaji Štaba 4. operativne zone Pokrajinskom komitetu KPH za Dalmaciju, Štabu 5. krajiškog odreda i Glavnom štabu Hrvatske od 1. i 5. avgusta (Zbornik, tom V, taj. 6, dok. br. 1, 3 i 12); Brojno stanje i naoružanje NOP odreda Hrvatske od 12. avgusta 1942 (Zbornik, tom V, knj. 6, dok. br. 28).

³⁹ Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941—1945, izdanje VII JNA, Beograd, 1957, knjiga I, str. 248—251, 291; D. Plenča, Partizanski odredi naroda Dalmacije 1941—1942, Vojno delo, Beograd, 1960.

⁴⁰ Zbornik, tom IV, knj. 6, dok. br. 55.

⁴¹ U pomenutom izveštaju Štaba 2. proleterske brigade je stajalo: »Četnici oko Jajca i Mrkonjić-Grada su čuli da idu brigade. Znaju da su srbijanske i crnogorske. Naročito se plaše Crnogoraca. Među njima je nastalo previranje i već nam je komandant jednog četničkog bataljona poslao pismo, koje vam šaljemo« (Zbornik, tom IV, knj. 6, dok. br. 55).

Reč je o pismu koje je komandant četničkog Gvozdеног bataljona Niko Vještica uputio Štabu 2. proleterske brigade, u kome je izrazio želju da se s partizanima bori protiv ustaša (Izveštaj Štaba 3. krajiškog odreda zameniku komandanta Operativnog štaba NOP i DV za Bosansku Krajinu od 27. jula, Zbornik, tom IV, knj. 6, dok. br. 62).

U stvari, to je bilo taktiziranje pred opasnošću od nadiranja jakih partizanskih snaga na područje Mrkonjić-Grada, gde su četnici poku-

Bataljon »Vojin Zirojević« na Slavinu, kod Livna, avgusta 1942.

srednjoj Bosni, gde su četnici uspeali da razbiju partizanske jedinice i da ostvare kontrolu gotovo nad čitavim područjem između reka Bosne i Vrbasa, a dobrim delom i između Vrbasa i Sane. Sve te vesti je upotpunio i detaljnije obrazložio komandant 3. krajiškog odreda, koji je istog dana stigao u Vrhovni štab.

Sve je, dakle, potvrđivalo opravdanost planova vrhovnog komandanta. Trebalo je najpre zauzeti Livno i ujedno izvršiti pripreme za napad na Kupres. »Ovog momenta« — pisao je 26. jula vrhovni komandant Štabu 1. proleterske brigade — »nalaze se u našem štabu komandant, politički komesar i oficir iz Štaba 4. operativne zone, a isto tako i komandant 3. krajiškog odreda. Sa njima ćemo se dogovoriti o pripremama za napad na Livno i za likvidaciju Kupresa«⁴².

Štab 4. operativne zone je insistirao na potrebi da se proleterske brigade angažuju u Dalmaciji i oko Grahova. On je, razumljivo, želeo da iskoristi dolazak jake partizanske grupe na granično područje između Bosne i Dalmacije: da uz njenu pomoć oslobodi što veći deo Dalmacije. »Ukoliko uspijemo pridobiti Vrhovni štab za ovaj plan« — stajalo je u pismu Štaba zone Pokrajinskom komitetu KPH za Dalmaciju — »kao i ako nam i sami događaji budu išli pomalo u prilog, mislimo da vas ne trebamo uvjeravati šta bi to značilo za našu zonu i za daljni razvitak partizanske borbe, naročito u Dalmaciji«. Pišući glavnom štabu za Hrvatsku o sastanku u Vrhovnom štabu, Štab zone je naveo sledeće: »Naš posjet Vrhovnom štabu imao je za cilj ne samo međusobno povezivanje i upoznavanje, nego i namjeru da Vrhovnom štabu, izlaganjem situacije na sektoru Livno — Duvno — Imotski — Biokovo, ukažemo na mogućnost, ukoliko bi se tu angažovao barem jedan dio proleterskih brigada, oslobođenja čitavog ovog terena sa jednim velikim dijelom obale. Drugi dio proleterskih brigada bi imao preko Livna i Livanjskog Polja uz potporu naših i krajiških snaga likvidirati Grahovo i odatle se prebaciti u Liku«⁴³.

Vrhovni komandant je rukovodiocima iz Dalmacije naglasio da je »osnovni cilj dolaska proleterskih brigada da svojom pojavom i uspješnim akcijama prošire partizanski pokret u Hrvatskoj i podignu ga po mogućnosti na stepen općeg oružanog ustanka«, u kom cilju će se brigade kretati »u pravcu hrvatskih

šavali da se održe. Pa ipak, ono govori o izvesnoj krizi i kolebanju u četničkim jedinicama posle neuspjeha u borbama sa Udarnim bataljonom 5. krajiškog odreda i posle vesti o dolasku proleterskih brigada iz Crne Gore i Srbije.

⁴² Naredenje vrhovnog komandanta Štabu 1. proleterske brigade od 26. jula (Zbornik, tom II, knj. 5, dok. br. 47).

⁴³ Zbornik, tom V, knj. 6, dok. br. 12 i 1.

krajeva a u prvom redu Lici i Bosanskoj Krajini⁴⁴. Razmatrajući predloge i sugestije Štaba zone, vrhovni komandant je odlučio da definitivno rešenje donese kasnije, nakon oslobođenja Livna⁴⁵.

4. — Odluka o napadu na Livno i teškoće oko njene realizacije

Pre napada na Livno njegov garnizon je trebalo izolovati od susjednih mesta iz kojih bi mogla uslediti intervencija neprijatelja. U prvom redu to su bili pravci od Sinja, Aržana i Bos. Grahova, a dolazili su u obzir i pravci od Imotskog preko Duvna i od Kupresa preko Sujice. Ova poslednja dva pravca su, doduše, bila već presečena, ali time opasnost nije bila sasvim otklonjena, već samo umanjena. Trebalo je stoga postaviti jača obezbeđenja prema Posušju i Kupresu i izvršiti potrebna rušenja i zaprečavanja duž drumu. No, u tom trenutku je bilo najvažnije da se zatvore pravci prema Sinju, Aržanu i Bos. Grahovu. Tek po presecanju tih komunikacija i postavljanju obezbeđenja, što je sve trebalo završiti do 29. jula, moglo se preći u napad na Livno, koji je bio predviđen za noć uoči 30. jula.

Za napad na grad vrhovni komandant je predvideo samo 3. proletersku brigadu i delove 5. krajiškog odreda^{4*1}, dok je 1. proleterskoj brigadi namenio zadatak da organizuje obezbeđenja prema Posušju, Aržanu i Kupresu. U duhu takve zamisli on je izdao i odgovarajuća naređenja.

Prvoj proleterskoj brigadi je naredio da jedan bataljon, s minerskim vodom i potrebnom količinom eksploziva, hitno uputi, preko sela Stipanića, na Karlov Han, raskrsluicu puteva za Duvno i Aržano, sa zadatkom da poruši most na reci Ričini i postavi zasede prema Aržanu i Livnu; da dva bataljona razmesti u rejonu Stipanića i Mokronoga, odakle bi mogli da intervenišu ka Aržanu, odnosno Livnu, a po potrebi i prema Sujici, ukoliko bi došlo do prodora neprijatelja iz Kupresa, a da se ostala dva bataljona, prema potrebi i naređenju Štaba brigade, razmeste oko Duvna i zatvore pravac od Posušja. Sem toga,

⁴⁴ Isto, dok. br. 1.

⁴⁵ O tome je politički komesar Štaba zone pisao Glavnom štabu za Hrvatsku:

»Drugovi iz Vrhovnog, nakon našeg izlaganja, iako su imali drugi plan, tj. čišćenje terena prema Ključu, Mrkonjiću i Jajcu i likvidiranje toga ustaško-četničkog sektora, nisu odbili ovaj naš plan, već su konačno riješenje odložili poslije pada Livna. Usljed odsutnosti članova Vrhovnog štaba koji su se nalazili na terenu, konkretni razgovori sa nama odgođeni su također nakon zauzimanja Livna« (Zbornik, tom V, knj. 6, dok. br. 12).

⁴⁶ V. Dedijer, Dnevnik, I deo, str. 236.

trebalo je: da sve jedinice razviju što intenzivniji politički rad u selima; da se preduzmu potrebne mere za zaštitu od bombardovanja iz vazduha⁴⁷.

Trećoj proleterskoj brigadi je naredio da se najpre zadrži na komunikaciji Kupres — Sujica i obezbedi prebacivanje bolnica na Cincar, a potom pripremi za napad na Livno⁴⁸.

Štabu 4. operativne zone je dao više zadataka: prvo, da sa svojim jedinicama zatvori komunikaciju Sinj — Livno, poruši objekte na njoj i spreči intervenciju Italijana s tog pravca; drugo, da prekine vezu između Knina i Bosanskog Grahova; treće, da prekine komunikacije između Duvna i Imotskog preko Posušja i između Duvna i Splita preko Aržana. Bataljone »Vojin Zirojević« i »Starac Vujadin« vrhovni komandant je stavio neposredno pod svoju komandu, s namerom da ih upotrebi u napadu na Livno^{4a}.

Petom krajiškom odredu je naredio da svoje delove koji se nalaze oko Glamoča (oko 450 boraca, s topom) uputi prema Livnu sa zadatkom da učestvuju u predviđenom napadu i obezbede pravac Bos. Grahovo — Livno. Trebalo je da se sa Glamočkog polja jedna kolona, jačine 250 ljudi, prebaci, preko zapadnih padina Krug-planine, u selo Kabličće i razoruža miliciju, a potom sa severozapadne strane, preko Suhače, napadne Livno; da druga kolona, jačine 200 boraca, zauzme sela Priluku i Prisap na komunikaciji Livno — Bos. Grahovo i razoruža seosku miliciju, a zatim zauzme položaj prema selu Zirović i postavi obezbeđenja prema Bos. Grahovu⁵⁰.

Drugoj proleterskoj brigadi, koja se nalazila u rejonu Blagaja, severozapadno od Kupresa, najpre je, 27. jula, naredio samo da vrši izviđanje u pravcu Kupresa i Zlosela i ka komunikaciji Kupres — Bugojno, a ne i da zatvori tu komunikaciju, što je svakako trebalo učiniti⁵¹.

Naređenje vrhovnog komandanta Štabu 1. proleterske brigade od 26. jula (Zbornik, tom II, knj. 1, dok. br. 47).

⁴⁸ Naređenje Štabu 3. proleterske brigade nije sačuvano. Pismeno naređenje, verovatno, nije ni postojalo, jer je realno pretpostaviti da je vrhovni komandant izdao usmeno naređenje Štabu brigade, s obzirom na to da je mogao biti s njim u dodiru.

^{4b} Naređenje Štabu 4. operativne zone izdato je usmeno, ali se o njemu sasvim precizno govori u jednom pismu vrhovnog komandanta štabovima 1, 3. i 2. proleterske brigade od 30. jula (Zbornik, tom II, knj. 5, dok. br. 54) i u izveštaju Operativnog štaba odreda za srednju Dalmaciju Štabu 4. operativne zone od 31. jula (Zbornik, tom V, knj. 5, dok. br. 130).

⁵⁰ Naređenje vrhovnog komandanta zameniku komandanta 5. krajiškog odreda od 26. jula u 17 časova (Zbornik, tom II, knj. 5, dok. br. 48); Naređenje vrhovnog komandanta štabovima 1, 2. i 3. brigade (Zbornik, tom II, knj. 5, dok. br. 54).

⁵¹ Naređenje vrhovnog komandanta Štabu 2. proleterske brigade 27. jula (Zbornik, tom II, knj. 6, dok. br. 49).

Doduše, vrhovni komandant je s negodovanjem primio vest da je 2. proleterska brigada samovoljno otišla s te komunikacije, ali joj nije naredio da se vrati i zatvori je. On je smatrao da joj je potreban odmor posle napornih borbi, a predvideo je i izvesnu reorganizaciju i partijsko-političko sređivanje njenih jedinica, u kom cilju je i poslao jednog člana Vrhovnog štaba.

No već sutradan, 28. jula, vrhovni komandant je 2. proleterskoj brigadi dao nove zadatke, uputivši je na komunikaciju Kupres — Bugojno. On je u toku noći primio vesti o dolasku u Kupres nekih ustaških jedinica. Uviđajući da bi prikupljanje jačih neprijateljevih snaga u rejonu Kupresa i njihov prodor ka Šujici, Duvnu i Livnu mogli ugroziti snage koje su se pripremale za napad na Livno, te dovesti u pitanje njihov uspeh, a istovremeno odvojiti 4. proletersku brigadu, koja se nalazila u rejonu Gornjeg Vakufa' i Prozora, i onemogućiti izvlačenje iz rejona Šćita, on je zaključio: neophodno je na tome pravcu angažovati jače snage, koje bi zatvorile komunikaciju Bugojno — Kupres. Stoga je i naredio štabovima 2. proleterske brigade i 3. krajiškog odreda da odmah prekinu komunikaciju i spreče dolazak novih pojačanja iz Bugojna i Kupresa⁵², a Štabu 1. krajiške brigade je uputio naređenje da se sa svojim bataljonima što pre prebaci u rejon Donji Vakuf — Bugojno — Kupres — Blagaj, gde će stupiti u vezu sa 2. proleterskom brigadom i 3. krajiškim odredom. Pošto se dolazak 1. krajiške brigade nije mogao očekivati bar za nekoliko dana, to se na nju nije moglo računati u predstojećim dejstvima^M.

Kao što se vidi, Vrhovni štab je izvršio opsežne pripreme za napad na Livno. On je naročitu pažnju poklonio njegovom izolovanju i presecanju svih komunikacija koje su ga spajale sa susednim garnizonima. Za ovaj zadatak je angažovao i znatne snage. Jedino nije bila poklonjena potrebna pažnja blagovremenom zatvaranju komunikacije Bugojno — Kupres. Naknadne mere u tom pravcu su zakasnile, jer su još u toku 26. jula u Kupres stigle snage Crne legije, o čemu Vrhovni štab nije bio blagovremeno obavешten. Za napad na grad bile su predviđene dovoljne snage (3. proleterska brigada i delovi 3. krajiškog odreda i 4. operativne zone Hrvatske). Mada plan napada još nije bio izrađen, niti su svim jedinicama bili precizirani zadaci, ipak se moglo nazreti da će napad biti izvršen koncentrično, da će jedinice 5. krajiškog odreda napadati sa zapada i severozapada, delovi 4. operativne zone s juga i jugozapada, a 3. proleterska

⁵² Naređenje vrhovnog komandanta Štabu 2. proleterske brigade od 28. jula u 8 časova (Zbornik, tom II, knj. 5, dok. br. 50).

⁵³ Naređenje vrhovnog komandanta Štabu 1. krajiške brigade od 28. jula u 8 časova (Zbornik, tom II, knj. 5, dok. br. 51).

brigada sa istoka i severa⁵¹. Prema podacima, moral posade je bio dosta slab, te se nije mogao očekivati jači otpor. Uspeh napada, prema tome, nije dolazio u pitanje. Prebegli domobranski oficir, poručnik Ismet Latifić, koji je ranije bio komandant mesta u Livnu, dao je dragocene podatke o jačini neprijateljeve posade, rasporedu, naoružanju, utvrđenjima i svim ostalim pitanjima značajnim za organizaciju napada⁵⁵.

I od Štaba 3. proleterske brigade, koji je preko bataljona »Vojin Zirojević« ispitao situaciju u Livnu i okolini, primljeni su podaci da je posada relativno slaba. Prema tim vestima, u Livnu se nalazilo 200 domobrana (od kojih bi se oko 40 odmah predalo) i 190 ustaša, sa dva minobacača i više mitraljeza i puškomitraljeza, a u okolnim hrvatskim selima pojedine grupe milicionera. Javljalo se, dalje, o brojnim pristalicama u gradu, naročito u redovima muslimana, koji bi pružili pomoć u slučaju napada; zatim o teroru ustaških vlasti, koje su u toku noći 25/26 jula ubile 26 simpatizera narodnooslobodilačke borbe⁵⁸.

U duhu naređenja jedinice su pristupile izvršenju zadataka. Odmah po zauzimanju Duvna, Stab 1. proleterske brigade je deo snaga uputio ka Posušju a drugi deo prema Livnu. Treći bataljon je, s pionirskim vodom, izjutra 27. jula izbio u Karlov Han i u selo Prisoje, te u 11,50 časova eksplozivom porušio kameni most na reci Ričini, dužine 45 metara. Time su komunikacije Duvno — Livno i Aržano — Livno bile prekinute. U međuvremenu je 6. bataljon zauzeo položaje na prevoju Prevali i, zajedno sa 3. bataljonom, zatvorio pravce od Livna i Aržana prema Duvnu. Ostali bataljoni zauzeli su sela u Duvanjskom polju, a izviđački delovi su doprli do Posušja. U svim selima jedinice su razvile živu političku aktivnost da bi tamošnje stanovništvo, koje je u znatnom broju bilo privrženo ustaškoj vlasti, privukle na pozicije narodnooslobodilačke borbe⁵⁷.

Jedan bataljon 3. proleterske brigade zadržao se u rejonu Gornjeg i Donjeg Malovana da bi zatvorio komunikaciju Kupres — Šujica, a drugi bataljon još uvek se nalazio u Šujici,

⁵¹ Zbornik, tom II, knj. 5, dok. br. 48.

⁵⁵ Naređenje vrhovnog komandanta štabovima 1, 3. i 2. proleterske brigade od 30. jula (Zbornik, tom II, knj. 5, dok. br. 54); Pismo zamenika komandanta 1. proleterske brigade A. Hankoviću od 27. jula (Arhiv VII, k. 5, br. reg. 10-1); V. Deđijer, Dnevnik, I deo, str. 236; Arhiv VII, k. 114b, br. reg. 3/9a-1.

⁵⁶ Izveštaj Štaba 3. proleterske brigade Vrhovnom štabu od 27. jula (Zbornik, tom IV, knj. 6, dok. br. (il).

⁵⁷ Izveštaj Štaba 1. proleterske brigade vrhovnom komandantu od 27. jula u 18 časova (Arhiv VII, k. 3, br. reg. 48-2); Stenografske beleške (Arhiv VII, k. 1990, br. reg. 1—2, k. 1985, br. reg. 2—2, k. 1986, br. reg. 12—3).

očekujući dolazak ostalih bataljona iz rejona Prozora, zadržanih tamo zbog prodora ustaša iz Bugojna ka Gornjem Vakufu. U međuvremenu, dok se cela ova brigada ne prikupi radi upućivanja ka Livnu, nalazile su se u zasedi na komunikaciji Sujica — Livno, na položaju Borova glava, dve čete bataljona »Vojin Zirojević« sa zadatkom da odbiju svaki pokušaj neprijatelja da se iz Livna probije ka Šujici, a eventualno i dalje — ka Kupresu ili Duvnu⁵⁸.

I ostale jedinice — krajiške i dalmatinske — preduzele su mere da izvrše dobijene zadatke. Međutim, zbog raznih objektivnih i subjektivnih okolnosti, mnoge od tih mera nisu mogle biti blagovremeno izvršene. Štab 5. krajiškog odreda, na primer, tek je 27. jula u 22 časa, u Drvaru, primio naređenje Vrhovnog štaba od 26. jula, i po njemu nije mogao odmah postupiti. Njegov Udarni bataljon, koji je učestvovao u zauzimanju Glamoča, trebalo je, prema naređenju Vrhovnog štaba, da odmah krene ka Livnu, ali je on već bio delimično povučen s tog područja da bi bio upućen na druge zadatke — prema Bihaću i dolini Sane. Do ove pregrupacije jedinica 5. odreda došlo je zbog toga što su, prema naređenju Operativnog štaba za Bosansku krajinu, neki delovi tog odreda bili upućeni u sastav 1. krajiške brigade, te su na njihova mesta, tj. na ispražnjene položaje prema Bihaću i Ribniku, poslate iz Glamoča dve čete Udarnog bataljona⁵⁹. Operativni štab je, naime, tih dana koncentrisao jedinice 1, 2. i 5. odreda prema neprijateljevim uporištima u dolinama Une i Sane, jer je očekivao napad Nemaca, domobrana i ustaša iz Bihaća, Bos. Krupe, Bos. Novog, Prijedora i Sanskog Mosta na oslobođenu teritoriju Podgrmeča. On je 26. jula — dakle, istoga dana kada su u Vrhovnom štabu, na sastanku sa Štabom 4. operativne zone Hrvatske i komandantom 3. krajiškog odreda, razmatrana pitanja u vezi s napadom na Livno — doneo svoj plan kojim je bilo predviđeno da se glavina krajiških jedinica i neke hrvatske jedinice 1. operativne zone orijentišu prema dolini Une radi odbijanja neprijateljevog napada. U tom planu je, između ostalog, stajalo: po izvesnim znacima⁶⁰, neprijatelj će, posle okončanja dejstava na Kozari,

⁵⁸ Izveštaj Štaba 3. proleterske brigade Vrhovnom štabu od 27. jula (Zbornik, tom IV, knj. 6, dok. br. 61).

⁵⁹ Izveštaj Štaba 5. krajiškog odreda Operativnom štabu za Bos. krajinu od 11. jula (Zbornik, tom IV, knj. 6, dok. br. 26); Naređenja Operativnog štaba za Bos. krajinu Štabu 5. krajiškog odreda od 17. i 19. jula (Zbornik, tom IV, knj. 6, dok. br. 40 i 41); Izveštaj Štaba 5. krajiškog odreda Operativnom štabu za Bos. krajinu od 21. jula (Zbornik, tom IV, knj. 6, dok. br. 49).

⁶⁰ Još 11. jula komandant 2. krajiškog odreda je pisao štabovima 1. krajiške brigade i 1. krajiškog odreda da u Prijedoru neprijatelj koncentriše veće snage s motorizacijom i da će, čim svrši s Kozarom, kre-

nastaviti ofanzivu ka Grmeču i, eventualno, ka Baniji; po oceni Operativnog štaba, Nemci će koncentrisati jače snage u dolini Une, na delu od Bos. Krupe do Bihaća, i u dolini Sane, od Prijedora do Ključa, i brzim nastupanjima kroz Podgrmeč pokušati da opkole partizanske snage i spreče im odstupnicu prema Grmeču⁶¹.

Predviđanja Operativnog štaba da predstoji napad na Grmeč nisu, međutim, bila tačna. Neprijatelj tada nije nameravao da preduzme, niti je, objektivno uzevši, mogao preduzeti, napad na oslobođenu teritoriju Bosanske krajine, odnosno na šire područje Grmeča, Bos. Petrovca i Drvara, jer za to nije imao slobodnih snaga. Nemačke i domobranske jedinice, okončavši operaciju na Kozari i Prosari protiv 2. krajiškog odreda, vršile su pripreme za novu operaciju, koju je, po planu generala Stala, komandanta borbene grupe »Zapadna Bosna«, trebalo izvesti na teritoriji između komunikacije Šanski Most — Prijedor — Bos. Dubica i doline Une. Operacijsko područje na kome će sledećih dana, od 28. jula do 4. avgusta, borbena grupa »Zapadna Bosna« izvoditi drugu etapu tzv. kozarske ofanzive biće severno od demarkacione linije, dakle samo u onom delu koji je pripadao nemačkoj okupacionoj zoni⁶². Operativni štab za Bosansku krajinu je, međutim, uočio pregrupaciju nemačkih i domobranskih snaga i na osnovu toga zaključio, ne bez osnova, da će se napad neprijatelja protegnuti i na slobodnu teritoriju južno od demarkacione linije, tj. na Grmeč i područje oko Bos. Petrovca, Drvara i Bihaća. Ovakva procena je bila logična jer se smatralo da je ofanziva na Kozaru — u kojoj su učestvovali tako brojne snage, najveće koje su dotad, od početka ustanka, upotrebljene u zapadnoj Bosni — samo jedna, i to prva, faza velikog neprijateljevog poduhvata za čišćenje čitave zapadne Bosne. Operativni štab nije mogao pretpostaviti, čak ni naslutiti, da borbena grupa »Zapadna Bosna« nema ovlašćenja da pređe u italijan-

nuti na Grmeč. A 22. jula on je obavestio Operativni štab da »prema dosadašnjim koncentracijama i pripremama neprijatelja izgleda da će neprijatelj stvarno ubrzo poduzeti ofanzivu na ove terene i na sam Grmeč« (Zbornik, tom IV, knj. 6, dok. br. 25 i 50).

⁶¹ Zbornik, tom IV, knj. 6, dok. br. 58 Taj »Plan saradnje 1, 2. i 5. krajiškog odreda i snaga Banije s jedne strane i Udarne brigade I operativne zone Hrvatske«, kakav naslov nosi dokumenat, izrađen je, u stvari, u Štabu 1. krajiškog odreda, a potpisali su ga predstavnici 1. i 2. krajiškog odreda, 1. operativne zone Hrvatske i Štaba Banije. Istog dana, 26. jula, njega je »ocenio i odobrio« Operativni štab NOPO za Bosansku krajinu i dostavio ga Štabu 5. krajiškog odreda »s tim da se u najkraće vrijeme sprovede u djelo«.

⁶² Operacijski plan br. 2 borbene grupe »Zapadna Bosna« od 17. jula 1942 (mikroteka VII, film Minhen 2, snimci 206-9).

sku okupacionu zonu, tj. južno od linije Bos. Novi — Suhača — Sanski Most — Sitnica — Jajce"⁶³. On je opravdano strahovao da će se sve nemačke i domobranske snage s Kozare usmeriti prema slobodnoj teritoriji 1. i 5. krajiškog odreda, odnosno ka Grmeču, Bos. Petrovcu i Drvaru. Da bi se neprijatelju pružio otpor i zaštitila slobodna teritorija trebalo je, po njegovom mišljenju, angažovati sve raspoložive snage. Uporedo sa ovim, svakako najvažnijim, zadatkom, nametnuo se i drugi, koji je takođe zahtevao da mu se pokloni odgovarajuća pažnja. Naime, trebalo je izvršiti neke važne akcije ekonomskog karaktera. U plodnoj dolini reke Sane i njene pritoke Sanice predstojala je žetva. Zbog toga je Operativni štab ka tom rejonu usmerio 1. krajišku brigadu i delove 1, 3. i 5. odreda. U borbama u toku 27. i 28. jula ove snage su zauzele jako utvrđeno uporište Ključ, a narednih dana su nastavile da sela u dolini Sanice čiste od ustaša. O ovoj akciji i o merama preduzetim da se pokupe usevi pisao

⁶³ Nemačke trupe nisu prelazile iz svoje okupacione zone na teritoriju pod italijanskom okupacionom vlašću bez prethodnog pristanka nadležne italijanske komande (a odobrenje za to mogle su dobiti samo s najvišeg mesta, i to nakon pregovora i međusobnog dogovora). Isti je slučaj bio i sa italijanskim trupama u odnosu na dejstva u nemačkoj okupacionoj zoni. Demarkaciona linija je, poput barijere, sprečavala prelazak nemačkih i italijanskih trupa u oba pravca. Razumljivo je da je ova okolnost izvanredno koristila partizanskim jedinicama. Pritešnjene u jednoj zoni, one su prelazile u drugu, gde je pritisak bio slabiji. U tzv. prvoj neprijateljevoj ofanzivi nemačke trupe su nastupale za partizanskim jedinicama do demarkacione linije, tako da su se desetkovani i premoreni ostaci partizanskih odreda iz Srbije mogli povući u Sandžak, na teritoriju koja je pripadala italijanskoj zoni, a u kojoj je italijanski okupator tada bio sabijen u okružene garnizone. I u tzv. drugoj ofanzivi nemačke trupe su pročistile oblast Romanije i Birča sve do doline Prače, ali nisu produžile preko demarkacione linije na jug, ka Foči, gde se povukao Vrhovni štab sa delovima 1. proleterske brigade. Isto se ponovilo i u sledećoj, tzv. trećoj ofanzivi: opet su Nemci očistili »svoju« okupacionu teritoriju u istočnoj Bosni, a proleterske brigade su se povukle u italijansku zonu. Nemačke trupe nijednom nisu prešle preko demarkacione linije. Za neuspehe u zimskim i proletnim operacijama u istočnoj Bosni nemački štabovi su krivili svoje italijanske saveznike, koji nisu bili u stanju da, prilikom tih zajedničkih operacija, zatvore demarkacionu liniju i spreče povlačenje partizanskih snaga u njihovu okupacionu zonu. Ni italijanske trupe nisu prelazile na nemačku okupacionu teritoriju, sem u januarskim operacijama u istočnoj Bosni, kada je jedan bataljon alpinaca iz divizije »Pusterija« boravio dva-tri dana u Rogatici, i u zajedničkoj operaciji u istočnoj Bosni maja 1942. kada je, prema zajedničkom planu, donetom početkom marta u Opatiji, bilo dozvoljeno da italijanska divizija »Taurinenze« dejstvuje južno od Sarajeva, u nemačkoj zoni. Pa ni prilikom nastupanja proleterskih brigada nemačke trupe nisu intervenisale protiv 2. i 4. proleterske brigade dalje od demarkacione linije. Isto se dešavalo i u zapadnoj Bosni, u Hrvatskoj i u Sloveniji.

je Stab 1. krajiške brigade Operativnom štabu za Bos. krajinu 29. jula sledeće.⁶⁴

»Zauzeli smo stanovište da mobiliziramo pozadinu u cilju žetve čitave oslobođene teritorije oko Ključa i Sanice. Razlog tome jeste što neprijatelj vršeći današnju ofanzivu žanje imanja naših seljaka i na taj način pljačka našu narodnu imovinu... Da bi čitav taj posao išao što brže, organizovat ćemo mobe ne samo za napuštena imanja već i za sva ostala imanja pod parolom: »Ni zrno žita fašističkim krvnicima«. Ukoliko se neko bude aktivno suprotstavljao ovoj našoj odluci smatrat ćemo ga pomagačem okupatora i mi ćemo pristupiti žetvi njegovog imanja s time da mu se dade izvjesna količina njemu potrebna za život«.

Zbog očekivane ofanzive Nemaca i domobrana na oslobodenu teritoriju južno od Sane i zbog akcije na Ključ i u dolini Sanice Operativni štab za Bosansku krajinu će, dakle, zadržati 1. krajišku brigadu i delove 5. krajiškog odreda na drugom području, a ne na onom koje je predvideo Vrhovni štab. Umesto da krene ka Kupresu i Bugojnu, 1. krajiška brigada će ostati oko Ključa, a jedinice 5. odreda će zakasnuti s pokretom ka Livnu. Ni 3. krajiški odred neće blagovremeno krenuti na dobijeni zadatak: da, zajedno sa 2. proleterskom brigadom, zatvori komunikaciju Bugojno — Kupres. Njegov komandant, koji je primio zadatak u Vrhovnom štabu, stići će u svoj štab tek 28. ili 29. jula, a delovi 3. odreda (Udarna četa bataljona »Pelagić«) krenuće u akciju ka Kupresu tek 29. jula⁶⁵. Doduše, na veće angažovanje jedinica ovog odreda na pravcu Bugojno — Kupres nije se moglo računati, jer stanje u njima, mada znatno poboljšano u odnosu na period jače krize u toku maja i juna, nije još bilo takvo da bi im se mogli dati ozbiljniji samostalni zadaci⁶⁶.

Dakle, u vreme kad je Vrhovni štab planirao dejstva proleterskih brigada prema Livnu nije došlo do potrebnog us-

⁶⁴ Izveštaj Štaba 1. krajiške brigade Operativnom štabu za Bos. krajinu od 29. jula (Zbornik, tom IV. knj. 6, dok. br. 66).

⁶⁵ Izveštaji Štaba 3. krajiškog odreda Operativnom štabu NOP i DV za Bos. krajinu od 27. i 31. jula (Zbornik, tom IV, knj. 6, dok. br. 62, 63 i 73).

⁶⁶ Štab 3. krajiškog odreda je tada raspolagao bataljonima »Pelagić« i »Iskra« i Kupreškom četom. Dok je stanje u bataljonu »Pelagić« bilo dobro (imao je pet četa i četiri nenaoružane omladinske čete i vršio je akciju oko Jajca i duž komunikacije Jajce — Donji Vakuf, a njegova 3. četa je učestvovala u borbama oko Donjeg Vakufa, zajedno sa 2. proleterskom brigadom), u bataljonu »Iskra« se još osećalo previranje posle četničkog puča, kada je bio formiran četnički »Gvozdeni bataljon«. Upravo je zbog toga bataljon »Iskra« bio u toku jula sasvim neaktivan: nije izveo nijedan borbeni zadatak. Kupreška četa je vršila manje akcije lokalnog značaja. Ostali bataljoni ovog odreda — »Budućnost« i »Soko« — nalazili su se van njegove teritorije; oni će ubrzo izaći iz njegovog sastava. (Izveštaji Štaba 3. odreda Operativnom štabu za Bos. krajinu od 7, 23, 27. i 31. jula, Zbornik, tom IV, knj. 6. dok. br. 19, 54, 62, 63, 73).

klađivanja dejstava sa krajiškim jedinicama. Treba imati u vidu da veze između Vrhovnog i Operativnog štaba nisu bile redovne, brze i, prema tome, dovoljno efikasne: održavane su samo pomoću kurira. Veza sa Operativnim štabom nije bila redovna, odnosno dovoljno brza, čak ni posle dolaska Vrhovnog štaba sa proleterskim brigadama u rejon Prozora i Bugojna. Prve vesti o kretanju proleterskih brigada ka Bosanskoj krajini Operativni štab je primio od Štaba 3. krajiškog odreda, i to tek onda kad su delovi bataljona »Pelagić« došli u dodir sa 2. proleterskom brigadom u rejonu Donjeg Vakufa. Zatim od Štaba 5. krajiškog odreda. Politkomesar Udarnog bataljona 5. krajiškog odreda je 15. jula izvestio Štab odreda da su po nepotvrđenim vestima, koje su doneli kuriri koji su došli od bataljona »Vojin Zirojević« iz Vukovskog odreda, pali gradovi Ljubuški, Prozor i Gornji Vakuf, da se borbe vode u Sćitu i da u tim borbama učestvuju partizani Crne Gore i Hercegovine⁶⁷. Istog dana, u 24 časa, i zamenik komandanta 5. krajiškog odreda, koji se nalazio kod Glamoča, pisao je Štabu odreda da je upravo dobijen izveštaj da je 4. proleterska brigada 14. jula krenula ka Kupresu i da je počeo napad na Bugojno. »On je sigurno u vezi sa našom ofanzivom u Hercegovini (pad Konjica, Ljubuškog i Gornjeg Vakufa, o čemu je javila i »Slobodna Jugoslavija«) — prokomentarisao je on primljeni izveštaj⁶⁸.

Vesti o dolasku proleterskih brigada, kao što se vidi, nisu bile potpune. Naime, nije se znalo ni o njihovoj jačini, ni o pravim namerama. Čak ni zamenik komandanta Operativnog štaba, koji se nalazio kod Glamoča, nije imao sigurnije podatke o tome. On je 17. jula u li časova pisao Operativnom štabu da 4. proleterska brigada nastupa preko Hercegovine, oslobađajući gradove Ljubuški, Konjic, Prozor i Gornji Vakuf, i da se uputila delom ka Bugojnu a delom ka Duvnu⁶⁹.

Očigledno je, dakle, da iz prvih vesti Operativni štab nije saznao da se prema Bosanskoj krajini kreću četiri proleterske brigade i da se s njima nalazi i Vrhovni štab. Nekoliko dana kasnije stigle su potpunije vesti. Štab 3. krajiškog odreda je 23. jula poslao Operativnom štabu izveštaj u kome je, pored ostalog, stajalo i obaveštenje o dolasku Vrhovnog štaba sa proleterskim brigadama:

»Pre 10 dana prispele su na sektor ovoga odreda proleterske brigade iz Srbije i Crne Gore. U svome nadiranju zauzele su

⁶⁷ Zbornik, tom IV, knj. 6. dok. br. 33.

⁶⁸ Isto, dok. br. 36.

Vest o padu Ljubuškog nije bila tačna i nju je, očigledno greškom, javila radio-stanica »Slobodna Jugoslavija« u emisijama 13, 15, 17, 18. i 20. jula (AIRPJ, MF 17/39).

Zbornik, tom IV, knj. 6, dok. br. 39.

gradove Prozor i Gornji Vakuf te sada vode boroe u samom Bugojnu. Sa 2. proleterskom brigadom ovaj odred održava direktnu vezu. Njezine snage nalaze se na sektoru 1. bataljona »Pelagić« oko Donjeg Vakufa. Politički komesar i komandant imali su sastanak sa štabom ove brigade te su saznali sledeće: da imaju zadatak pročistiti i osloboditi neka mesta dolinom Vrbasa te očistiti četnička uporišta u Bosanskoj Krajini. Komandant drug Marjanac danas je otišao u Vrhovni štab po pozivu.⁷⁰

Sad je već Operativni štab raspomagao tačnijim podacima, mada još uvek nije znao kamo će proleterske brigade usmeriti svoja dalja dejstva iz rejona Prozora i Gornjeg Vakufa. Komandant Operativnog štaba je čak i 26. jula smatrao da će one krenuti u pravcu Mrkonjić-Grada, kamo bi on, posle napada na Ključ, uputio 1. krajišku brigadu⁷¹. Toga dana je politički komesar Operativnog štaba poslao Vrhovnom štabu opširan izveštaj u kome ga je upoznao sa situacijom u Bosanskoj krajini. Pošto je dao iscrpan prikaz ofanzive na Kozari i ukazao na pripreme neprijatelja za operacije u Podgrmeču, on je istakao da će se krajiške jedinice suprotstaviti ovom napadu, kako bi sprečile neprijatelja da prodre u taj žitorodni kraj i požnje već dozrelu pšenicu. U izveštaju je dalje stajalo da je preko narodnooslobodilačkih odbora i vojske organizovana žetva, vršidba i sklanjanje žita u magacine na Grmeču. U vezi s takvom situacijom, Operativni štab je glavnu pažnju posvetio dejstvima u dolini Sane i Sanice, kamo je uputio 1. krajišku brigadu i delove 1, 3. i 5. odreda. Izveštavajući Vrhovni štab o daljim namerama, on je pisao da će 1. krajiška brigada, posle napada na Ključ i Sanicu, odmah krenuti prema Mrkonjiću, u susret proleterskim brigadama. »Radi čišćenja Manjače od četničkih bandi i likvidacije neprijateljevih snaga u Mrkonjiću« — stajalo je u pismu — »vrlo je važna likvidacija Ključa i Sanice poslije likvidiranja Glamoča. Naše snage, a to će reći Udarna brigada i snage 3. i 5. odreda, mogle bi se tada kretati u pravcu Banje Luke i izvršiti blokadu bar s jedne strane. Naša vojska spremna je da produži borbu sa neprijateljem i da je vodi bilo na kojem području . . .

Sa našom Udarnom brigadom ide i drug Košta (Nad — prim. M. L.), komandant Operativnog štaba, koji će se s vama vjerovatno naći, te će se moći u vezi ove situacije na Krajini donijeti zajednički zaključak«⁷².

Očigledno je, dakle, da planovi Vrhovnog štaba i Operativnog štaba za Bosansku krajinu nisu bili sasvim usklađeni. Dok je Vrhovni štab dalja dejstva proleterskih brigada usmeravao

⁷⁰ Isto, dok. br. 54.

⁷¹ Pismo komandanta Operativnog štaba od 26. jula svom štabu (Zbornik, tom IV, knj. 6, dok. br. 53).

⁷² Zbornik, tom IV, knj. 6, dok. br. 57.

ka Livnu i Kupresu, tražeći da se i krajiške jedinice delom snaga orijentišu u tom pravcu, radi zajedničkih dejstava, Operativni štab je bio zaokupljen brigom kako da suzbije neprijateljevu ofanzivu na Grmeč, koju je očekivao svakog dana, i oslobodi žitorodnu dolinu Sane i Sanice radi sakupljanja žetve. Smatrajući da će proleterske brigade odmah krenuti ka Mrkonjić-Gradu (sigurno na osnovu izveštaja Štaba 3. krajiškog odreda, koji je takve podatke dobio od Štaba 2. proleterske brigade), on je zaključio da 1. krajišku brigadu i ostale snage treba usmeriti prema tom mestu i ka Banjoj Luci. Do 27. jula Operativni štab nije znao da su se borbe oko Donjeg Vakufa i Bugojna završile neuspešno i da su se proleterske brigade povukle iz tog rejona. Tek toga dana, ili sutradan, on je od Štaba 3. krajiškog odreda primio izveštaj da se 2. proleterska brigada povukla od Donjeg Vakufa ka Kupresu, zbog žestokog napada Crne legije, da se 4. proleterska brigada povukla ka Prozoru i da mu dalje namere proleterskih brigada nisu poznate⁷³.

Ovakva neusklađenost planova posledica je neredovne i dosta spore veze između Operativnog štaba i štabova odreda. Zbog toga su vesti o dolasku Vrhovnog štaba i proleterskih brigada stigle dosta kasno u Operativni štab, koji, sem toga, nije bio tih dana na okupu (komandant se sa 1. krajiškom brigadom, nalazio kod Ključa, zamenik komandanta kod Glamoča, a politički komesar na sektoru 1. krajiškog odreda). Zbog toga, dalje, Štab 5. krajiškog odreda nije mogao odmah udovoljiti traženju Vrhovnog štaba: da uputi deo svojih snaga iz rejona Glamoča ka Livnu, jer je u međuvremenu, na osnovu naređenja Operativnog štaba, izvesne delove uputio u drugim pravcima. Pa ipak, Štab odreda je nastojao da bar delimično postupi po naređenju Vrhovnog štaba. On je odmah zamenika komandanta i zamenika političkog komesara uputio iz Drvara u Glamoč sa zadatkom da prikupe traženo ljudstvo (450 boraca) i da s njim krenu prema Livnu. U pismu koje je 28. jula uputio Vrhovnom štabu on je napomenuo da će njegove snage, zbog nastale zbrke, stići da učestvuju u napadu na Livno tek 1. avgusta uveče, odnosno dva dana kasnije no što je bilo predviđeno. To zakašnjenje je bilo opravdano: trebalo je dve čete bataljona »Gavrilo Princip« prebaciti s Tičeva u Glamoč, odakle bi one, sa ostalim snagama, bile upućene ka Livnu; sem toga, moralo se sačekati i na dotur hrane za te čete, jer su rezerve kod jedinica oko Glamoča bile iscrpljene. Štab odreda je istovremeno tražio od Vrhovnog štaba da mu uputi topografsku kartu rejona Livna ili neko lice iz 4. operativne zone koje poznaje taj teren (»jer mi taj teren ne po-

⁷³ Izveštaji Štaba 3. krajiškog odreda Operativnom štabu za Bos. krajinu od 27. jula (Zbornik, tom IV, knj. 6, dok. br. 62 i 63).

znajemo s obzirom da je od našega sektora udaljen preko 100 km«⁷⁴.

Dok su ti događaji kod krajiških odreda dovodili u pitanje njihovo učešće u borbama za Livno i oko Kupresa, kod dalmatinskih jedinica je situacija bila drugačija. Delovi Srednjo-dalmatinskog odreda na komunikaciji Sinj — Livno mogli su ometati ili sprečavati saobraćaj u oba pravca.

5. — *Situacija u opsednutom Livnu*

Sve je teži bio položaj odsečenog ustaško-domobranskog garnizona u Livnu. Sa gubljenjem nade u pristizanje pojačanja iz Kupresa, Posušja, Sinja i Bos. Grahova padao je i moral njegove posade. Aktivnost ilegalaca i simpatizera NOP-a, koja se neprekidno osećala u gradu, povećavala je uznemirenost ustaških vlasti i vojske. Atmosfera kod neprijatelja u gradu najbolje su ilustrirali izveštaji koje je komandir 2. čete 20. ustaškog bataljona slao u Bugojno (najpre po kuririma, dok veza nije bila prekinuta, a zatim avionom). On je svojoj pretpostavljenoj komandi još 18. jula javio da je Livno ugroženo i da se svakog časa očekuje napad na grad. »U samom gradu ima sila partizana«, stajalo je u pismu, »o čemu smo se uvjerali nalazeći letke koje oni dan i noć bacaju«. Upozoravajući da ono malo vojske, nije u stanju da odbrani grad, on je tražio hitnu pomoć⁷⁵. Tri dana kasnije taj ustaški natporučnik ponovo je apelovao da se uputi pomoć, ili bar pošalje oružje kojim bi se naoružala tzv. »pričuvna bojna« (tj. ustašama naklonjeno građanstvo), jer »u gradu ima 50° o partizana, a mi smo nejak i da ih pozatvaramo«⁷⁶. Istovremeno je javio da je, bežeći od partizana, u Livno stiglo oko 300 izbeglica iz Glamoča (domobrana, milicionera i građana). Sledećeg dana on je javio da su ponovo bacani partizanski leci i da je pohapšeno dosta partizanskih pristalica⁷⁷. Pošto iz Bugojna nisu stizali nikakvi odgovori, komandir čete se 22. jula neposredno obratio Glavnom stožeru Ustaške vojnice u Zagrebu, verovatno preko Posušja i Mostara, s molbom da se Livno spase od pada u partizanske ruke⁷⁸. I narednih je dana ustaški natporučnik Vodopija slao pisma štabu svoga bataljona i pukovniku Šimiću, koja su avioni dizali sa zemlje. U svima je sadržaj bio isti: partizani su zauzeli Šujicu i Duvno, te odrekli Livno sa svih strana; posada je nemoćna, pokolebana; grad je

⁷⁴ Zbornik, tom IV, knj. 6, dok. br. 64.

⁷⁵ Arhiv VII, k. 114b, br. reg. 1/9a-4.

⁷⁶ Isto, br. reg. 2/9a-1.

⁷⁷ Isto, br. reg. 4/9a-1.

⁷⁸ Isto, br. reg. 3/9a-1.

pun partizanskih simpatizera. »I jednu liječnicu iz bolnice smo morali zatvoriti« — stajalo je u jednom izveštaju — »jer je bila u vezi s partizanima, te smo ostali bez ijednog liječnika u bolnici«. Svi su se izveštaji završavali zahtevom da se odmah, bez odlaganja, uputi pomoć u vojsci, oružju, municiji i odeći, jer ustaško-domobranska posada nema moći da se uspešno odupre napadu. »Mi smo nejak — ponavljao je ustaški oficir. — »Ima nas jedna satnija ustaša, a i domobrana je ovdje mali broj. Ostali smo goli te nismo slobodni izlaziti nikud iz kasarne. Slabog odijela smo krenuli iz Bugojna, te se ono potpuno raspalo«⁷⁹.

Italijani nisu pokazivali veće interesovanje za situaciju na tom području. Nemci, međutim, nisu mogli da ostanu ravnodušni prema sudbini službenika »Hanze Lajhtmetala«. Uzbudjenje je kod Nemaca poraslo kada su Italijani napustili Glamoč i kada su počele kružiti vesti da će napustiti i Livno. O tome je uprava preduzeća »Hanza Lajhtmetal« pisala 31. maja nemačkom poslanstvu, između ostalog, sledeće:

»Napuštanje Glamoča od strane Italijana je u punom toku... Pošto mi u toj oblasti imamo u šumi materijala u vrednosti od 55.000 kuna, ovakav razvoj događaja pogada i naše privredne ciljeve... Usled indiskrecije italijanskih oficira saznalo se da će se kroz, otprilike, 20 dana italijanske trupe, shodno ugovoru, povući iz Livna... Stotine ljudi se tiskaju oko sreskog načelstva zahtevajući putne isprave za put u razna mesta Dalmacije i u Split...«⁸⁰

U izveštaju je dalje stajalo da od vlade NDH treba zahtevati da se u Glamoč uputi dovoljan, broj vojske za obezbeđenje saobraćaja na drumu Glamoč — Livno (»koji za naše snabdevanje drvetom predstavlja hitnu potrebu«) i da se, u slučaju povlačenja italijanske posade, u Livno upute ustaške i domobranske trupe.

Narednih dana iz Livna i Mostara su stizale nemačkom poslaniku nove molbe da se upute trupe NDH sa područja drugih divizija, pošto »hrvatska divizija u Mostaru ne raspolaže nijednim vojnikom«⁸¹. Poslanik Kaše je vrlo ozbiljno shvatio upozorenje na značaj Livna i njegove okoline za privredne interese Nemačke, te je, preko ministra spoljnih poslova dr Lorkovića i državnog sekretara za javni poredak i bezbednost Eugena Kvaternika, intervernisao da se u Livno upute dovoljno jake trupe. On je ovim rečima naglasio značaj tog područja:

»Skreće se pažnja da nemačka firma »Hanza Lajhtmetal« u okolini Livna, prema ugovoru sa hrvatskom državom, vrši važna

⁷⁹ Isto, br. reg. 5/9a-1, 6/9a-1, 8/9a-1.

⁸⁰ Mikroteka VII, film London 16, snimci 308847—308851.

⁸¹ Isto, snimak 308854.

istraživanja i bušenja tla radi dobijanja boksita i uglja i da se u području Livna nalaze skupoceni uređaji za vršenje ovih radova⁸² koji su svojina ove firme.

Postoji bojazan da će, po povlačenju Italijana, partizani razoriti ove uređaje, pri čemu će veliki i sada za vođenje rata značajni aparati i mašine biti uništeni...⁸² »

O situaciji oko Livna istovremeno su bili obavješteni i Ministarstvo spoljnih poslova i Vrhovna komanda oružanih snaga, te je od Italijana traženo odobrenje da se, pored domobranskih trupa, kojih nije bilo dovoljno na raspolaganju, u Livno mogu uputiti i ustaške jedinice⁸³. Italijani su, naime, od septembra 1941, kada su reokupirali 2. i 3. zonu, sprečavali dolazak ustaških jedinica na njihovu okupacionu teritoriju. Kad je, na primer, 20. juna iz Bugojna stigla jedna četa domobrana s vodom ustaša,, komanda italijanskog garnizona je naredila da ustaše odmah napuste Livno. Tek po odlasku Italijana, koji su 29. juna napustili taj grad, mogle su i ustaše doći u Livno, tako da je, pored domobranskog bataljona, posadu ovog grada sačinjavala i četa 20. ustaškog bataljona⁸⁴.

Tako je situacija u opkoljenom Livnu bila dosta konfuzna u vreme kad je Vrhovni štab pripremao napad proleterskih, krajiških i dalmatinskih jedinica. Posada je bila u priličnoj mери demoralisana, plašeći se i od partizana spolja i od njihovih simpatizera iznutra. Svi su spas očekivali od pomoći iz susednih garnizona. Naročito su bili uzbuđeni Nemci, svesni da bi s padom Livna nastale ozbiljne teškoće oko eksploatacije boksita, te veoma važne rudače za ratnu privredu. Nemački poslanik u Zagrebu je 4. avgusta pisao o tome Ministarstvu spoljnih poslova sledeće:

»Jačanje partizana je ozbiljno ugrozilo sve nemačke interese na boksitnim područjima u Hrvatskoj. Posle proboja partizana preko železničke pruge Mostar — Sarajevo, sada jake grupe neposredno ugrožavaju proizvodnju boksita u prostoru oko Livna. U Livnu postoji neposredna opasnost za vojnoprivredne interese i nemačko osoblje preduzeća »Hanza-Lajhtmetal«. Italijani su za povlačenje iz Livna odredili 9. jul, ali su se ipak povukli 29. juna bez pobližeg obavještanja o tome. Partizani su ka Livnu nastupali sa severa i istoka. Na severu se radilo o manjim grupama partizana od Glamoča, a sa istoka su preko Prozora dolazile ojačane grupe koje su prodrle preko železničke pruge iz crnogorskog prostora, pošto su Italijani neočekivano povukli svoje posade sa crnogorske granice. Hrvati su odmah uputili u Livno bataljon jačine 300 ljudi. Livno je od 28. jula sistematski opkoljeno od partizana ... Pošto je ovo italijanska okupaciona zona, nemačke trupe ne mogu biti angažovane ... «⁸⁵

⁸² Isto, snimci 308853, 308843—4.

⁸³ Isto, snimci 308836—42.

⁸⁴ Isto, snimci 301688—97: izjava Hansa Ota, upravnika bušačkih radova firme »Hanza-Lajhtmetal«, od 15. avgusta.

⁸⁵ Isto, snimci 308802—4.

6. — *Prodor Crne legije u Šujicu i Duvno i odlaganje napada na Livno*

Posle uspešno okončanih borbi u dolini Vrbasa, u kojima je jedinicama pod komandom pukovnika Šimića i Francetića pošlo za rukom da odbrane Donji Vakuf i Bugojno i odbace proleTERSKE brigade od komunikacije Travnik — Donji Vakuf — Bugojno, za neprijatelja su nastale nove teškoće i brige. Kao i uvek do tada, od prvih dana ustanka, mir se nije mogao uspostaviti: čim bi na jednom području nastalo relativno zatišje i situacija bila koliko-toliko stabilizovana, odmah bi nastupilo pogoršanje na drugom području. Partizani nisu nikako mirovali, niti ispuštali inicijativu iz ruku. Tako je bilo i ovoga puta. Doživевši neuspeh oko Bugojna i Donjeg Vakufa, oni su se orijentisali u drugom pravcu: brzim nastupanjem zauzeli Šujicu i Duvno i ugrozili Kupres, Livno i Posušje. Trebalo je što pre pružiti pomoć tim garnizonima, da ih ne bi zadesila sudbina Konjica i Prozora. Od Italijana se više nije imalo šta očekivati, a Nemci su požurivali da se što pre pritekne u pomoć Livnu. Glavni stožer domobranstva je naredio komandantu 3. domobranskog korpusa da odmah preduzme napad iz Bugojna ka Kupresu i dalje ka Livnu u cilju deblokiranja opsednutih garnizona i odbacivanja proleTERSkih brigada s komunikacije. U predviđenom napadu mogle su učestvovati samo one jedinice koje se već nalaze u tom rejonu, jer, kako je 23. jula pisao general Lukić, 3. domobranski korpus »ne raspoláže sa snagama radi daljeg pojačavanja grupe pukovnika Šimića osim onih koje su mu već upućene«⁸⁶.

U vezi sa pripremama za predviđeni napad, u Travnik su 24. jula stigli iz Sarajeva komandant 3. domobranskog korpusa i komandant 5. pešadijske divizije, a iz Bugojna pukovnik Šimić i Francetić. Na sastanku, istog dana, ukazano je na krajnju ozbiljnost situacije na području Kupres — Posušje — Livno. Odlučeno je da jedinice Crne legije, sa pristiglim vodom oklopnih kola, 26. jula izvrše prodor iz Bugojna u Kupres, a 28. jula nastupaju ka Šujici, Duvnu i Livnu⁸⁷. Da bi se olakšao ovaj prodor trebalo je istovremeno izvršiti i napad iz Livna u pravcu Šujice i zauzeti Borovu glavu (trig. 1290), najjači objekt na komunikaciji, gde je trebalo da dođe do spajanja obe napadne kolone. U tom cilju je avionskom poštom poslato i odgovarajuće naređenje komandantu garnizona u Livnu. Na angažovanje jedinica 6. pešadijske divizije, čiji su se delovi nalazili u Posušju, Imotskom i Sinju, nije se moglo računati,

⁸⁶ Dnevni izveštaj 3. domobranskog korpusa za 23. jul (Arhiv VII, k. 71, br. reg. 10/3-1).

⁸⁷ Bojna relacija 9. pešadijskog puka za jul 1942 (Arhiv VII, k. -56, br. reg. 7/2-11).

kako zbog njihove malobrojnosti, tako i zbog teškoća koje bi nastale oko njihove upotrebe, jer bi za to bilo potrebno dobiti odobrenje nadležnih italijanskih komandi. A to bi, na osnovu dotadašnjih iskustava, bilo teško izvodljivo, jer su Italijani nerado dozvoljavali da se snage NDH dislocirane na njihovoj okupacionoj teritoriji upotrebe na zadacima za koje nisu i sami bili zainteresovani. Komandant 3. korpusa je znao da bi takvo odobrenje moglo biti dobijeno tek nakon više molbi i intervencija s najviših mesta, što bi predviđenu akciju znatno odugovlačilo. Zbog toga je on, uz odobrenje Glavnog stožera, rešio da predviđeni napad izvedu samo trupe pukovnika Šimića i Francetića, prodorom iz Bugojna u Kupres, a potom iz Kupresa ka Duvnu i Livnu. Mada je bilo očigledno da bi se akcija za povraćaj Šujice i Duvna i deblokiranje Livna lakše izvela ako bi napad usledio iz više pravaca, ipak je, sticajem okolnosti, neprijatelj bio prinuđen da to učini samo iz jednog pravca. Komandant 3. korpusa nije tražio da u toj akciji učestvuju jedinice 6. divizije, on čak nije komandanta ove divizije ni obavestio o akciji⁸⁸.

Međutim, baš u to vreme, kada je bio planiran napad ka Duvnu i Livnu, i kada je bilo nužno usredsrediti svu pažnju na izvršenje tog zadatka, nova opasnost je skrenula pažnju na drugo područje. Javljalo se, naime, o prodoru nove grupe partizana iz Zelengore u pravcu Treskavice. Ta grupa je, po svojoj prilici, imala nameru da krene ka planini Bitovnji i da se spoji sa grupom koja je prošla istim pravcem. Da bi se sprečio njen prodor trebalo je hitno uputiti jače snage na komunikaciju Kalinovik — Foča. Ali komandant korpusa nije raspolagao slobodnim jedinicama, jer su sve snage 5. divizije bile vezane za svoje garnizone, a dobrim delom su se nalazile na graničnom pojasu prema Srbiji i Crnoj Gori. Sve što se u tom trenutku moglo učiniti u cilju sprečavanja prodora 5. proleterske brigade i Hercegovačkog odreda bilo je da se bombarduju iz vazduha njihove kolone i da se u rejon Kalinovika prebace delovi 13. pešadijskog puka, koji bi, zajedno s posadama Kalinovika, Trnova i Foče i Jabučkim četničkim bataljonom, pokušali da zadrže partizansku grupu. U toku 22. jula domobranski avioni

⁸⁸ Nekoliko dana kasnije, kada je Crna legija ušla u Šujicu i Duvno, komandant 6. divizije, iznenađen time, tražio je objašnjenje od komandanta 3. korpusa:

»Obzirom na nepoznatu mi ulogu i jačinu četa Šimić—Francetić u 2. zoni (tzv. demilitarizovanoj zoni, u koju je spadalo i Duvno — prim. M. L.), molim najžurnije upute u pogledu zapovjednih odnosa prema četama imenovanih u 2. zoni i potrebnih intervencija kod Italijana« (Arhiv VII, k. 106, br. reg. 30/2-1). A u bojnoj relaciji iste divizije za mesec jul napisana je sledeća konstatacija: »O akciji Francetić—Šimić, ovaj stožer nije uopće ništa znao« (Arhiv VII, k. 56, br. reg. 8/2-2).

su izviđali i bombardovali neka sela u rejonu Zelengore za koje je javljeno da se u njima nalaze partizani.⁸⁹

Ova uzbuna neprijatelja bila je opravdana. Toga dana, 22. jula, 5. proleterska brigada i Hercegovački odred, koji su se nalazili sa bolnicom i zbegom naroda u Zelengori, bili su napadnuti od jakih četničkih snaga iz Hercegovine, Crne Gore i istočne Bosne. Prinuđeni da napuste Zelengoru, oni su se uputili na zapad, ka Bosanskoj krajini, upravo istim putem kojim su, pre gotovo mesec dana, prošle četiri proleterske brigade sa Vrhovnim štabom. Na tom putu one će biti prinuđene da se, pod veoma teškim okolnostima i uz gubitke, probijaju kroz neprijateljeve položaje da bi, konačno, uspešno stigle u rejon Prozora, na oslobođenu teritoriju.⁹⁰

Uznemireni pojavom nove opasnosti u rejonu Kalinovika, Trnova i Foče, rukovodioci 3. korpusa u Sarajevu bili su prinuđeni baš kad su pripremali zamašniju akciju prema Livnu, da razmišljaju i o tome kako da spreče probijanje 5. proleterske brigade i Hercegovačkog odreda preko Treskavice i Bitovnje ka Prozoru. Partizani su ponovo, ko zna koji put, oživljavali svoja dejstva tamo gde se to nije očekivalo i skretali pažnju neprijatelja s jednog na drugo područje, razvlačeći i vezujući njegove snage na gotovo celoj teritoriji i sputavajući njegovu inicijativu. Takva neprekidna aktivnost i vitalnost partizanskih jedinica naročito je zbunjivala neprijatelja, dovodeći ga u situaciju da ostane inertan i da svoja dejstva, i po vremenu i po prostoru, stavlja u zavisnost od ispoljene inicijative partizana. Tako se i pogoršanje situacije južno od Sarajeva moralo, u neku ruku, odraziti na planiranu akciju prema Livnu. Od nje se, svakako, nije moglo odustati, ali se više nije moglo pomišljati na upućivanje ka Bugojnu i Kupresu novih pojačanja, u prvom redu jedinica Crne legije iz Sarajeva. U napad ka Duvnu i Livnu morale su krenuti samo snage koje su se tamo, u Bugojnu i Kupresu, već nalazile. One, doduše, nisu bile naročito velike — mogla su se angažovati samo dva ojačana bataljona, ali se zbog hitnosti zadataka više nije smelo čekati. Zbog toga je komandant 3. korpusa, u duhu donetog plana, odmah posle sastanka u Travniku pristupio pripremama za prodor ka Kupresu, Duvnu i Livnu. U toku 25. jula upućena su iz Bugojna ka Kupresu jača izviđačka odeljenja da bi ustanovila da li se duž komunikacije nalaze partizanske snage. Istovremeno su avioni izviđali širi rejon oko Kupresa, Šujice, Duvna i Livna i bombardovali sela Gornje i Donje Vukovsko i Ravno. Bojazan ne-

⁸⁹ Arhiv VII, k. 71, br. reg. 10/3-1, 11/3-4.

⁹⁰ Izveštaj Štaba 5. proleterske brigade i Štaba Hercegovačkog NOP. odreda Vrhovnom štabu od 4. avgusta (Zbornik, tom IV, knj. 6, dok. •br. 83).

prijatelja da će komunikacija Bugojno — Kupres biti prekinuta i posедnuta od partizana pokazala se neopravdanom: izviđački delovi su nesmetano doprli do Kupresa. Druga proleterska brigada, koja se tog dana nalazila u rejonu Blagaja, nije bila ostavila svoje delove duž puta, a ni 3. krajiški odred nije kontrolisao tu komunikaciju. To je neprijatelj iskoristio: već sledećeg dana u Kupres je stigao jedan bataljon ustaša Crne legije s vođom oklopnih kola. Sa bataljonom su stigli i pukovnici Šimić i Francetić. Njima su 26. jula, za predstojeći napad u pravcu Duvna i Livna, iz 3. korpusa dodeljena tri aviona. U toku noći u Kupres su pristigla nova pojačanja Crne legije.⁹¹ Da bi bolje pratio razvoj događaja i bio bliže jedinicama koje su izvodile ovaj napad od koga se mnogo očekivalo, komandant korpusa se zadržao u Bugojnu.⁹²

Vrhovni komandant, koji je toga dana na Cincaru održao sastanak sa Štabom 4. operativne zone Hrvatske i komandantom 3. krajiškog odreda, nije bio obavešten o pristizanju ustaških jedinica u Kupres. On je posle sastanka vršio užurbane pripreme za napad na Livno, u kom cilju je uputio naređenja svim jedinicama. A tek 27. jula, iz 1. bataljona 3. proleterske brigade, čije su se čete nalazile u Donjem i Gornjem Malovanu, stiglo je obaveštenje da se u Kupresu koncentrišu ustaše i da je prošle noći stiglo 17 kamiona.⁹³ Nešto kasnije vrhovni komandant je primio i izveštaj Štaba 3. proleterske brigade koji je potvrđivao već primljene vesti o pristizanju neprijateljevih vozila iz Bugojna u Kupres. Na osnovu toga on je izrazio sumnju da drum Bugojno — Kupres nije prekinut, te je »neprijatelj u mogućnosti da pojača posadu Kupresa«. No vesti su bile dosta šture: javljalo se samo o dolasku većeg broja kamiona, ali se nije znalo da li su u njima bile trupe ili materijal, tako da se nije mogao izvesti jasan zaključak o pravim namerama neprijatelja.⁹⁴ Pa ipak, vrhovni komandant je pridao značaj ovim obaveštenjima: kod njega se rodila sumnja da bi neprijatelj mogao izvesti napad u pravcu Livna. Kako je u toku toga dana zapažena izviđačka aktivnost neprijateljeve avijacije na pravcu Kupres — Šujica, to je ta sumnja ubrzo izrasla u uverenje. Ocenivši da je učinjen ozbiljan propust što je komunikacija Bugojno — Kupres ostala neposедnuta, on je 28. jula ujutro naredio Štabu 2. proleterske brigade da, zajedno sa delovima 3.

⁹¹ Arhiv VII, k. 56, br. reg. 7/2-11, k. 71, br. reg. 11/3-4, 12/3-1.

⁹² Izveštaj Zaštitnog redarstva za Sarajevo i Vrhbosnu od 25. jula (Arhiv VII, k. 172a, br. reg. 16/2-1).

⁹³ V. Dedijer, Dnevnik, I deo, str. 236.

⁹⁴ Izveštaj Štaba 3. proleterske brigade Vrhovnom štabu od 27. jula (Zbornik, tom IV, knj. 6, dok. br. 61).

krajiškog odreda, izvrši »potpuni prekid komunikacije Bugojno — Kupres« i da svoj rad tako podesi »da neprijatelj oseti, ako se okrene ka jugu odnosno ka Duvnu, da će mu se natovariti na leđa jača naša snaga.«⁸⁵

Ova mera Vrhovnog štaba preduzeta je, međutim, suviše kasno. Neprijatelj je već bio privukao snage u Kupres i ujedno obezbedio komunikaciju od tog mesta do Bugojna. Time je bio doveden u pitanje ne samo planirani napad na Livno, jer se moglo očekivati da će ovome krenuti u pomoć neprijateljeve snage iz Kupresa, već i napad na Kupres, koji je trebalo izvršiti odmah po zauzimanju Livna, pošto je i ovaj, do tada mali garnizon bio znatno ojačan dolaskom bataljona Crne legije. Sad je i Vrhovni štab počeo naslućivati da se situacija komplikuje, da se već ocrtavaju posledice toga što komunikacija Bugojno — Kupres nije prekinuta i nije branjena.

Rano izjutra 28. jula iz Kupresa je bataljon Crne legije prešao u napad prema Sujici. Nastupajući u zahvatu druma, kojim su se kretala borna kola, ustaše su oko 5 časova izbile u selo Gornji Malovan. Kod zaselaka Cemalić i Rišćansko Selo na njih je, iz zasede, otvorila vatru jedna četa 1. bataljona 3. proleterske brigade, te ranila nekoliko vojnika. Ustaše su, međutim, pojačale pritisak i odbacile partizane, a potom popalile selo, pobile sve stanovništvo koje nije uspelo izbeći, a stoku oteralo u Kupres. Pošto na drumu prema Sujici nisu bila izvršena rušenja ni zaprečavanja, ustaše su bez zadržavanja produžile nastupanje. U Donjem Malovanu nalazio se izvestan broj nepokretnih ranjenika, kojima je pretila opasnost da padnu neprijatelju u ruke. Štab 1. bataljona je hitno skinuo s položaja jednu četu da bi je upotrebio za iznošenje ranjenika.⁹⁰ U međuvremenu su lekari i bolničko osoblje požrtvovano izvlačili ranjenike. Budući da nije bilo dovoljno vremena, jer su se

⁸⁵ Zbornik, tom IV, knj. 6, dok. br. 50.

⁹⁰ U izveštaju koji je toga dana uputio vrhovnom komandantu lekar (na izveštaju nema potpisa) ovako je opisao dramatično spašavanje ranjenika:

»Ujutro rano počela je borba kod sela Gornji Malovan. Neprijateljski tenkovi došli su do pod selo Donji Malovan posle 15—20 minuta od početka borbe. Počeo sam izvlačenje ranjenika, ne dobivši nikakva odgovora na moje pitanje postavljeno komandi 1. Zlatarskog bataljona. Ranjenike smo izvukli do duboko u šumu takoreći nas dva lekara i 4—5 bolničarki, jer seljaci, čim su čuli prve puške, pobjegli su u šume. Mobilizaciju nikakvu nisam mogao izvršiti jer je formalno sve pobjeglo. Svega dva tri čoveka su nam nešto pomogli i to je sve. U šumi iznad Donjeg Malovana u jednoj rupi razmestili smo ranjenike... Na daljini od 200—600 metara od nas došli su ustaše na susedne kose i u koloni počeli da se spuštaju k nama... Drug Zeka, komandir čete, počeo je da izvlači ranjenike kroz šumu obilaznim putem... Ostalo je u šumi još osam teških ranjenika na nosilima« (Arhiv VII, k. 3a, br. reg. 31-2).

ustaše već primicale selu, oni su uspeli da ranjenike samo iznesu iz kuća i sklone u šumu, odakle su ih tek uveče, oko 17 časova, borci preneli na Cincar, u rejon. Velike Drežnice. Za prenošenje i zaštitu ranjenika bile su angažovane dve čete, tako su prema neprijatelju ostale vrlo male snage. One su bile prinuđene da se povuku sa druma.¹¹⁷ Tako je i tada, kao i mnogo puta ranije, spasavanje ranjenika bilo pretpostavljeno ostalim zadacima.

Dok su neprijateljeve snage, uz podršku oklopnih kola i avijacije, prodirale duž druma, jedna je kolona, kao pobočnica, nastupala ka Riliću. Njoj su kod osnovne škole pružili otpor delovi 3. bataljona, ali su bili prinuđeni da se povuku. U šumi, blizu sela, ostao je jedan deo bolnice, koji se kasnije uspeo povući i prebaciti na Cincar. Upravo u to vreme pristizali su iz rejona Ravnog 5. i 2. bataljon iste brigade, koji su iz pokreta uvedeni u borbu. Njihovo angažovanje, međutim, nije moglo da ima bitnijeg uticaja na razvoj događaja duž komunikacije, jer je neprijatelj već bio prodro blizu Šujice. U daljem nastupanju on je naišao na otpor delova tih bataljona koji su sa istočne strane druma pokušavali da ga vatrom zadrže. To im je uspelo samo za izvesno vreme, jer su se ustaše, pod zaštitom bornih kola, probile u Šujicu.⁹⁸

Vrhovni štab, koji se nalazio u šumi oko 7 km severozapadno od Donjeg Malovana, dobio je oko 10 časova izveštaj od 1. bataljona 3. proleterske brigade da ustaše sa bornim kolima nadiru od Kupresa ka Sujici. Kuriri su ispričali da teški ranjenici nisu evakuisani iz sela. Vrhovni komandant je ocenio da je situacija dosta ozbiljna i da je potrebno preduzeti brze mere da bi se zaustavio prodor neprijatelja. U tom cilju on je Štabu 1. proleterske brigade, koji se nalazio u Duvnu, naredio da sve svoje jedinice uputi prema neprijatelju, zaustavi ga i odbije u Kupres. Međutim, to naređenje će stići u Stab brigade kasno, tek u 17,30 časova, upravo u vreme kada će neprijatelj već ulaziti u Blažuj i Duvno.⁹⁹

Događaji su toga dana, svojim brzim razvojem, mogli, po oceni vrhovnog komandanta, da uzmu nepovoljan obrt i da se negativno odraze na planirana dejstva brigada. Posedanjem

⁹⁷ Izveštaj Štaba 1. bataljona 3. proleterske brigade Vrhovnom štabu od 29. jula (Arhiv VII, k. 3, br. reg. 50-2); V. Dedijer, Dnevnik, I deo, str. 237; Izveštaj komandira žandarmerijske stanice iz Kupresa od 3. avgusta (Arhiv VII, k. 148, br. reg. 33/2-1); Stenografske beleške (Arhiv VII, k. 2001, br. reg. 215-3).

⁹⁸ Stenografske beleške (Arhiv VII, k. 2001, br. reg. 1/5-3).

⁹⁹ Izveštaj Štaba 1. proleterske brigade vrhovnom komandantu od 29. jula u 5,40 časova (Arhiv VII, k. 3, br. reg. 49-2); Izveštaj Sanitetskog odseka Vrhovnog štaba vrhovnom komandantu od 28. jula (Arhiv VII, k. 3a, br. reg. 31-2); V. Dedijer, Dnevnik, I deo, str. 236.

komunikacije Kupres — Šujica — Duvno, i vrlo realnom mogućnošću da preseče i drum Šujica — Livno, neprijatelj je zapretio da Vrhovni štab i manje delove brigada odvoji od 4. proleterske i glavnine 1. i 3. proleterske brigade koje su ostale istočno i južno od komunikacije. Da bi bio bliže događajima i da bi se mogao neposrednije upoznati sa njima i uticati na njihov tok, vrhovni komandant se uputio na položaj iznad Donjeg Malovana. Međutim, neprijatelj je već bio odbacio delove 3. proleterske brigade i artiljerijskom vatrom počeo tući položaje na kojima se nalazio Vrhovni štab.¹⁰⁰

Bataljon Crne legije koji je ušao u Šujicu nije ovoga dana produžio nastupanje ka Livnu, već se zadržao na dostignutoj liniji, očekujući pristizanje novih snaga iz Kupresa. Jedino je jedan njegov vod, sa oklopnim kolima, krenuo ka Duvnu da bi brzim prodorom iznenadio partizane i na prepad zauzeo to mesto.

Štab 1. proleterske brigade nije očekivao pojavu neprijatelja sa pravca Šujice, jer je bio uveren da je taj pravac zatvorila 3. proleterska brigada. Zbog toga nisu bila izvršena ni najnužnija rušenja i zapreavanja na drumu. »Bili smo kasno obavješteni« — pisao je sutradan komandant brigade vrhovnom komandantu — »a obezbeđenje prema severu bilo je malo, jer nam je bilo rečeno da će zaštitu tog pravca primiti na sebe neka jedinica 3. brigade.« Kada je primio obavještenje da su ustaše prodrle u Šujicu, on im je u susret hitno uputio dva bataljona da bi, zajedno sa delovima 4. bataljona, koji su se već nalazili u rejonu Mokronoga, zaustavili njihovo dalje nastupanje, a pionirskom vodu je izdao naređenje da odmah poruši most na reci Šujici kod Cestarske kuće, oko 4 km severno od Duvna. Bojeći se da bi neprijatelj mogao prodreti i u Duvno, Štab brigade je naredio da se sve komore i plen izvuku u brda zapadno od druma.¹⁰¹

Ove mere komandanta 1. proleterske brigade preduzete su isuviše kasno da bi mogle biti efikasne, tim pre što je komunikacija ostala neoštećena i što su se njom već kretale ka Duvnu troja borna kola i jedan vod ustaša na kamionu. Na položajima ispred sela Mokronoga njih je dočekala 1. četa 4. bataljona. Borna kola se nisu osvrtała na vatru, već su produžila ka Duvnu, dok su pešaci iskočili iz kamiona i primili borbu. Pošto su kod Bakovičevog mlina izbila u polje, borna kola su bila u mogućnosti da većom brzinom nastave nastupanje. Čelna kola su stigla na most u isto vreme kad i pionirski vod, tako da su borci jegva umakli, ostavivši na drumu

¹⁰⁰ V. Dedijer, Dnevnik, I deo, str. 238—239.

¹⁰¹ Arhiv VII, k. 3, br. reg. 49-2; Stenografske beleške (Arhiv VII, k. 1986, br. reg. 12-3).

komoru sa eksplozivom i ostalim materijalom. Neprijatelj je produžio vožnju ka Duvnu, odakle su, njemu u susret, već ubrzano maršovala dva bataljona 1. proleterske brigade. Pojava neprijateljevih bornih kola tako ih je iznenadila da nisu imali vremena da se razviju za borbu. U poslednjem trenutku bataljoni su uspeli da skrenu s drumu i izađu na brda. Dok su dvojica kola produžila ka Duvnu, treća su skrenula u selo Blažuj, gde su se nalazili izvesni delovi proleterske brigade. Neprijatelj je i tu postigao iznenađenje i zaplenio brdski top 65 mm, ali je posluga ipak odnela zatvarač. U međuvremenu su ustaše ušle i u Duvno i iznenadile delove 6. i 4. bataljona i neke pozadinske jedinice, koje nisu uspele da evakušu sav materijal. Brigada, međutim, nije pretrpela veće gubitke: imala je samo dva lakše ranjena.¹⁰²

Kako je bilo predviđeno, ovoga dana su krenule ka Sujici i neprijateljeve snage iz Livna. Komandant garnizona je u 15,15 časova uputio jednu kombinovanu četvu, jačine 75 vojnika, da zauzme Borovu glavu, prevoj na putu Livno — Sujica, čijim bi se držanjem mogla obezbediti kontrola nad ovom komunikacijom. Domobranci i ustaše nesmetano su izbili pred Borovu glavu i razvili se na liniji Borkova greda (k. 1250 i k. 1223) — k. 1187, s jednim vodom na Dokočinom grebu (k. 1124). S te linije neprijatelj je u 16 časova prešao u napad na Borovu glavu, gde su se nalazili delovi bataljona »Vojin Zirojević«. Istovremeno je jedan neprijateljev avion bombardovao partizanske položaje na Borovoj glavi (trig. 1290) i Širokoj kosi (k. 1251), ali je, usled slabe orijentacije, posada tukla i svoje delove koji su upravo podilazili položajima partizana. Dočekan vatrom, neprijatelj je u samom početku napada bio zaustavljen. U međuvremenu su partizani pokušali da izvrše obuhvat sa krila da bi okružili neprijatelja. Oko 18 časova jedna četa se uputila prema Nikolića gredi da bi izbila u pozadinu neprijatelja. Međutim, ovaj manevar nije uspeo: neprijatelj se, blagovremeno primetivši kretanje partizana i prozrevši njihove namere, na brzu ruku povukao u Livno.¹⁰³

Komandant livanjskog garnizona je sledećeg jutra obavestio pukovnika Šimića o ishodu napada na Borovu glavu. Svoj neuspeh on je pravdao nemogućnošću da angažuje jače snage. »Pošto su partizanski djelovi« — pisao je bojnik Križanec — »oko Livna na 10—12 km, a mjestimično i bliže, ne mogu, zbog Borove glave, napuštati odbranu Livna... Položaj Borova glava i Borova glava Gaj od partizana jače je posедnut

¹⁰² Isto; Neobjavljeni dnevnik Teodora Srdanovića, borca topovskog voda 1. proleterske brigade; 2. Mihailović, nav. delo, str. 101—2.

¹⁰³ Izveštaj bojnika Križanca pukovniku Šimiću od 29. jula u 7 časova (Arhiv VII, k. 96, br. reg. 16/17-1).

pa se bez topovske vatre i većih žrtava ne može osvojiti. Za osvajanje Borove Glave sa okolnim kotama trebalo bi oko 300 pušaka i 2 bacača, što jedva sačinjava odbranu Livna. Ponovna akcija ka Borovoj Glavi mogućna samo sa potpomaganjem iz zrakoplova i topova i jačim odjelom. U protivnom uspjeha neće biti, a žrtava dosta.¹⁰⁴

7. — *Mere Vrhovnog štaba da odbije napad Crne legije*

Vrhovnom komandantu je bilo jasno da se, zbog novonastale situacije, napad na Livno mora odložiti. Sada se kao najpreče nametao zadatak: onemogućiti dalji prodor Crne legije iz Sujice ka Livnu i, zatim, neprijatelja odbaciti iz Duvna i Sujice. U tom cilju je vrhovni komandant i uputio 1. proleterku brigadu prema neprijatelju a i 3. i 2. brigadu je nameravao da angažuje na istom zadatku.

Stab 1. proleterke brigade, koji u toku 28. jula nije uspeo da zadrži neprijatelja, iznenađen njegovim prodorom, i da spreči pad Duvna, ubrzo se snašao i sredio svoje jedinice. Da bi ispitao jačinu neprijatelja u Duvnu i Blažuju, on je štabovima 4. i 6. bataljona naredio da u toku noći izvrše nasilno izviđanje. Grupa boraca 6. bataljona, predvođena zamenikom komandanta, spustila se pred veče u Duvno, u kome se nalazilo malo neprijateljevih vojnika. Borci su uspeli da neopaženo uđu u grad zahvaljujući lukavstvu: goneći stado ovaca oni su uspeli da se dohvate prvih kuća i da, nešto kasnije, iz zasede oštete jedna borna kola. Ova grupa, kojoj je u toku noći, kao pojačanje, pristigla jedna desetina boraca, ostala je u gradu do zore, kada se povukla sa izvesnom količinom materijala. U ponoć su delovi 4. bataljona upali u Blažuj, gde su se nalazili samo jedna borna kola i kamion s municijom. Neprijateljevih vojnika je bilo malo — svega 17. Borci su uspeli da zarobe stražara; međutim, kad su se približili bornim kolima, druga borna kola su pristigla i omela napad.¹⁰⁵

Mada malobrojna, posada u Duvnu i Blažuju je uspela da se u toku noći održi, jer je 1. proleterka brigada propustila priliku da je napadne. Stab brigade, doduše, nije imao tačne podatke o jačini neprijatelja, na osnovu čega bi doneo odluku o napadu. Ali je ovo njegovo oklevanje došlo, bez sumnje, zbog bojazni da borce izloži borbi sa bornim kolima bez pro-

¹⁰⁴ Isto.

¹⁰⁵ Pismo političkog komesara 1. proleterke brigade Vrhovnom štabu od 25. septembra (Arhiv VII. k. 4, "br. reg. 16-2); Arhiv VII, k. 3, br. reg. 49-2, k. 1986, br. reg. 12-3; Sećanje Miloja Milojevića, zamenika komandanta 6. bataljona (»Ilustrovana politika«, 13. i 20. jun 1961).

tivtenkovskih oruđa i drugih sredstava efikasnih za borbu s njima. O tome je komandant brigade i pisao vrhovnom komandantu sledećeg jutra, napomenuvši da »pošto nemamo odgovarajućeg oružja ne možemo da povedemo uspešnu borbu protiv šest tenkova koliko ih ima koji krstare između Duvna i Blažujak«. ¹⁰⁶

U očekivanju novih naređenja od Vrhovnog štaba, Stab 1. proleterske brigade, koji se nalazio u selu Vučipolju, oko 5,5 km zapadno od Duvna, prikupio je 29. jula svoje bataljone (izuzimajući 1. bataljon, koji je toga dana otišao ka Cincaru) i pokušao da uhvati vezu sa 3. proleterskom brigadom. Zaključivši, iz izjave zarobljenog ustaše, da će u toku dana pristići u Duvno nove neprijateljeve snage, on je naredio svojim bataljonima da, prx pojavi neprijatelja, pešadiju zadrže i izoluju od tenkova, a potom unište. ¹⁰⁷

Na osnovu uspeha postignutog u toku 28. jula, kada je Crnoj legiji pošlo za rukom da, uz gubitke od tri poginula i 14 ranjenih, povrati Sujicu i Duvno, komandant 3. domobranskog korpusa je zaključio da je na ovom području, koje mu je poslednjih dana zadavalo toliko glavobolje, situacija počela da se vidno poboljšava. U dosta tmurnoj atmosferi, koja je u poslednje vreme kao mora pritiskivala neprijateljevu komandu, počeli su se javljati ohrabrujući znaci razbistravanja. U svojoj proceni taktičke situacije komandant 3. korpusa je toliko preцениo uspeh Crne legije da je istog dana napisao Glavnom stožeru sledeće: »Jača grupa partizana (prve četiri brigade) u dosadašnjim borbama kod Kreševa, Donjeg Vakufa, Bugojna i napokon kod Duvna pretrpjela je dosta gubitaka i može se smatrati da je raspršena i trebaće više vremena da se prikupi«. ¹⁰⁸ Optimističko raspoloženje je bilo pojačano i vešću da je nemački 738. puk sa 1. bataljonom domobranskog 15. pešadijskog puka i dve ustaške čete uspeo da u okolini Kreševa i Zabrđa raspršti i one partizanske jedinice (5. proletersku brigadu i Hercegovački odred), koje su se probijale ka Bitovnji. ¹⁰⁹

No ubrzo je taj optimizam neprijatelja splasnuo. Dok se bataljon Crne legije zadržavao u Sujici i Duvnu očekujući nova pojačanja s kojima će produžiti nastupanje ka Livnu, partizani

¹⁰⁶ Arhiv VII, k. 3, br. reg. 49-2.

¹⁰⁷ Isto; B. Jovanović, Moj bataljon, str. 116.

¹⁰⁸ Arhiv VII, k. 71, br. reg. 11/3-1.

¹⁰⁹ Pošto su u rejonu Blažujak uspešno prešle željezničku prugu Sarajevo — Konjic, preduhitivši neprijatelja koji je sa jačim snagama pripremao zaprečnu liniju duž te komunikacije, 5. proleterska brigada i Hercegovački odred su u rejonu sela Zabrđa bili iznenađeni od nemačkog 738. puka. U dramatičnoj borbi oni su uspeli, pretrpevši gubitke, da se probiju ka Bitovnji (J. Vukotić: Borbeni put 5. proleterske brigade, VIG, br- 4, 1960).

su pojačali aktivnost duž komunikacije Kupres — Sujica — Duvno, ugrozivši saobraćaj na njoj. U toku 29. jula delovi 3. proleterske brigade su između Gornjeg i Donjeg Malovana napali jednu transportnu kolonu koja je prevozila municiju i hranu za ustaški bataljon u Sujici i Duvnu; u kratkotrajnoj borbi oni su ubili osam i ranili tri ustaše. Neprijateljeva komora je bila prinuđena da se vrati u Kupres. I dve čete ustaša koje su, potom, krenule ka Sujici bile su dočekane i vraćene u Kupres. Tek uz pomoć bornih kola neprijatelj je, uprkos brojnim preprekama na drumu, konačno uspeo da doturi u Šujicu i Duvno municiju, namirnice i radio-stanicu. Prilikom kretanja ka Duvnu ustaše su morale da savladaju otpor delova 1. proleterske brigade koji su ih tukli s kose zapadno od drumu, i nanele im gubitke od tri mrtva i 12 ranjenih. Nastupanje neprijateljeve pešadije i bornih kola, u kojima su se nalazili i Šimić i Francetić, pratio je jedan avion, koji je mitraljirao položaje 3. proleterske brigade na padinama Pakline planine.¹¹⁰

Dok je Vrhovni štab činio napore da spreči prodor Crne legije iz Šujice ka Livnu, dalmatinske jedinice su zatvorile komunikaciju Sinj — Livno i blokirale italijansku posadu na Vagnju, prevoju između Livanjskog i Sinjskog polja. Posle povlačenja iz Livna Italijani su zadržali jednu četvu u ovom utvrđenom uporištu koje je trebalo da posluži kao jaka otporna tačka u sistemu spoljne odbrane Sinja. Nezavisno od tadašnjih događaja oko Šujice, Duvna i Livna, Italijani su 29. jula iz Sinja uputili jednu četvu da smeni posadu Vagnja. Ova četa, ojačana jednim mitraljeskim vodom i odeljenjem minobacača, u pratnji dva voda bornih kola kretala se drumom prema Vagnju. U koloni su se nalazila 23 kamiona s municijom, hranom, odećom i drugim materijalom. Između Bilog Briga i Trnove Poljane kolonu je napao 1. dalmatinski udarni bataljon. U borbi koja je trajala od 10,25 do 13 časova, on ju je razbio i naneo joj velike gubitke: ubio 34 vojnika i jednog oficira i ranio 60 vojnika i 3 oficira, a zaplenio jedan minobacač i 41 pušku i uništio pet kamiona. Bataljon je imao 5 poginulih i 4 ranjena borca. Italijane je od potpunog uništenja spasla pomoć koja je s tenkovima pristigla iz Sinja.¹¹¹

¹¹⁰ Izveštaj komandira žandarmerijske stanice iz Kupresa od 3. avgusta (Arhiv VII, k. 148, br. reg. 33/2-1); Bojna relacija 9. pešadijskog puka za jul 1942 (Arhiv VII, k. 56, br. reg. 7/2-11); Dnevni izveštaj 3. domobranskog korpusa od 30. jula (Arhiv VII, k. 71, br. reg. 21/3-5).

¹¹¹ Operativna aktivnost pešadijske divizije »Bergamo« u toku jula 1942 (Arhiv VII, k. 94, br. reg. 2/5-3); Izveštaji Operativnog štaba Odreda za srednju Dalmaciju Štabu 4, operativne zone od 30. i 31. jula (AIRPJ, br. 3584, Zbornik, tom V, knj. 5, dok. br. 130); Pismo Štaba 4.

Dok je vođena borba na drumu, delovi tog bataljona su napali i italijansku posadu na Vagnju, da bi je sprečili da uputi, pomoć napadnutoj koloni. Kod kasarne su bila ubijena dva i ranjena tri italijanska vojnika. Oko 17 časova partizani su napali žandarmerijsku kasarnu na Vagnju i prinudili njenu posadu da je napusti i skloni se kod Italijana. U međuvremenu su partizani izvršili napad i na sela Prolog, Čaić, Odžak, Lištane i Rujane, na zapadnom obodu Livanjskog polja, ali su ih odbili ustaški milicioneri, žandarmi i domobrani. Dva partizana su tom prilikom bila zarobljena i sprovedena u Livno.¹¹²

Kretanje motorizovane kolone iz Sinja u pravcu Vagnja ocenjeno je od strane Štaba 4. operativne zone kao pokušaj Italijana da se probiju do Livna da bi deblokirali njegovu posadu. Komentarišući borbe kod Vagnja, Stab zone je naglasio da je uspeh ove akcije od velike važnosti, »jer je moglo doći do spajanja ovih snaga sa kolonom ustaša, koja je došla iz Jajca i Bugojna, a koja je sada uklještena od proleterskih brigada i postoji mogućnost da bude uništena.«¹¹³

Ovoga dana je ispoljila veću aktivnost i 2. proleterska brigada, koja se već više dana nalazila na odmoru u rejonu sela Blagaja, u severozapadnom delu Kupreškog polja. Njen 4. bataljon, zajedno s meštanskim četama iz 3. krajiškog odreda, izvršio je noću 28/29. jula demonstrativan napad na ustaško selo Suhovu, 6 km severozapadno od Kupresa. Ustaše su bile potisnute s položaja na groblju, ali su se zadržale u selu, odakle su pružile jači otpor. Prema neprijateljevom izveštaju, u ovoj borbi koja je trajala cele noći, ranjeno je šest ustaša, među kojima i jedan oficir, i zapaljeno je oko 40 zgrada. Borci meštanskih jedinica, ogorčeni na zloglasne ustaške milicionere iz Kupresa i okolnih sela zbog njihovih brojnih zverstava nad srpskim življem, nisu se mogli obuzdati da, u znak odmazde, ne zapale ustaške domove. Iste noći su delovi 3. krajiškog odreda izvršili veća rušenja na drumu Kupres — Bugojno, od Velikih Vrata do Koprivnice, u dužini od oko 4 km.

operativne zone od 31. jula (Zbornik, tom V, knj. 5, dok. br. 131); Izveštaj Štaba zone Glavnom štabu Hrvatske od 5. avgusta (Zbornik, tom V, knj. 6, dok. br. 12); B. Dude »U susret proleterima« (Borba 13. IX 1953).

¹¹² Izveštaj žandarmerijske stanice iz Vagnja od 31. jula (Arhiv VII, k. 226, br. reg. 58/9-1); Izveštaj žandarmerijske stanice Prolog od 12. avgusta (Arhiv VII, k. 147, br. reg. 57/1-1).

¹¹³ Zbornik, tom V, knj. 5, dok. br. 131.

Zanimljivo je navesti da je Operativni štab Odreda za srednju Dalmaciju prozreo prave namere Italijana: »nisu imali nameru prebaciti se u Livno, već da smijene njihove snage koje se nalaze na Vagnju« (Zbornik, tom V, knj. 5, dok. br. 130).

Prema izveštaju neprijatelja, partizani su popalili drvene mostove i pokušali da sruše betonske mostove, prekopali cestu na više mesta, oborili preko stotinu stabala i tako zakrčili put, a ujedno prekinuli telefonsku liniju.¹¹⁴

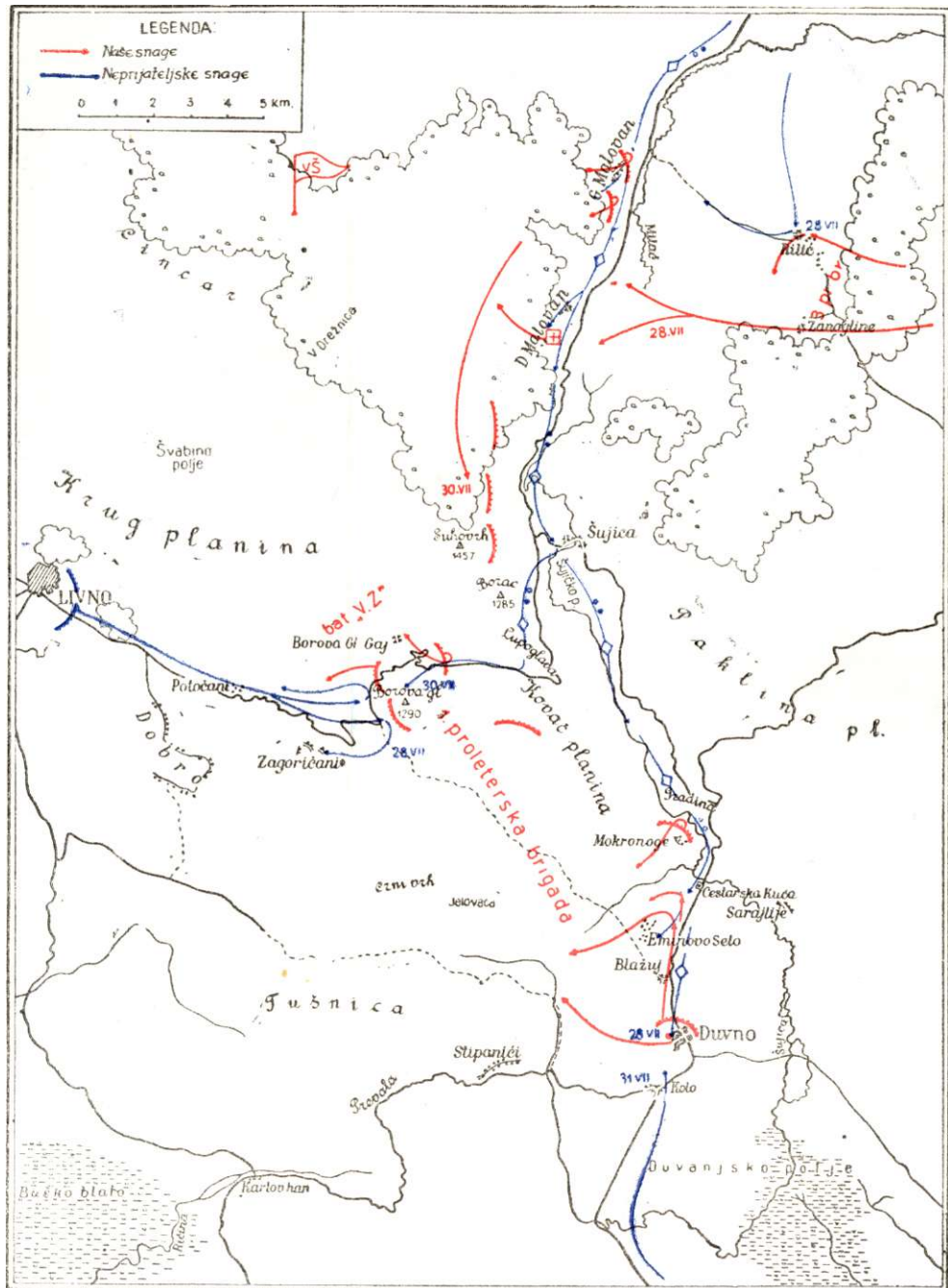
Naredne noći, 29/30. jula, 2. proleterska brigada je, u duhu naređenja vrhovnog komandanta, ispoljila još veću aktivnost da bi na sebe skrenula pažnju i time olakšala odbrambene borbe 1. i 3. proleterske brigade na pravcima Kupres — Duvno i Sujica — Livno. Ovoga puta je Stab brigade postavio zamašniji cilj: izvršiti prepad na najjače ustaško uporište Zlosela, veliko selo od oko 2.000 stanovnika, oko 4 km zapadno od Kupresa, i očistiti od ustaša sela Podjaram, Stražbenicu, Mrdebare, Suhovu, Juriće i Ratkovine, koja su sa severne i zapadne strane štitila prilaze Kupresu. U slučaju uspeha trebalo je da se napad nastavi i da sledeći zadaci budu: zauzimanje prevoja Velika Vrata, najvažnijeg objekta na komunikaciji Kupres — Bugojno, i čišćenje ostalih sela oko Kupresa. Planom je bilo predviđeno da 2. i 4. bataljon zauzmu Zlosela, 3. bataljon, s jednim vodom Kupreške čete, napadne na Stražbenicu, a 1. bataljon ovlada Maglajem (trig. 1704) na Velikoj Plazenici, gde se nalazilo jače ustaško odeljenje, i produži ka Malim i Velikim Vratima. Napad ovog bataljona je bio uslovljen zauzimanjem Zlosela: tek po padu tog uporišta mogao je nastupati ka Malim i Velikim Vratima.¹¹⁵

Napad, koji je otpočeo po padu mraka, u početku se uspešno razvijao: 3. bataljon je proterao ustaše iz Stražbenice, dok je 4. bataljon upao u zapadni deo Zlosela i izbio na njegovu južnu ivicu, a jedno njegovo bombaško odeljenje je učutkalo mitraljez koji je sprečavao nastupanje. Međutim, delovi 2. bataljona su zakasnili s napadom. Zbog toga se prodor 4. bataljona nije mogao iskoristiti; naprotiv, ovaj se bataljon našao ugrožen, te se morao povući. Branilac, kome je ubrzo pristigla pomoć iz Kupresa, prešao je u protivnapad i prinudio 2. bataljon da se u neredu povuče na polazne položaje. Zbog ovako nepovoljnog ishoda napada na Zlosela 1. bataljon je samo delimično izvršio svoj zadatak: on je zauzeo Maglaj (na koji je sledećeg jutra izbio i 2. bataljon) ali nije mogao produžiti napad ka Velikim Vratima. U borbama u toku te noći 2. proleterska brigada je imala tri ranjena borca, a Kupreška četa jednog

Arhiv VII, k. 56, br. reg. 7,2-11, k. 71, br. reg. 21/3-5; k. 148, br. reg. 33/2-1; Izveštaj člana Vrhovnog štaba S. Žujovića vrhovnom komandantu od 30. jula u 18 časova (Zbornik, tom II, knj. 5, dok. br. 55); Dnevnik V. Dokića.

¹¹⁵ Zbornik, tom II, knj. 5, dok. br. 55; AIRPJ, br. 3254.

PRODOR CRNE LEGIJE U ŠUJICU I DUVNO
(28—30. VII 1942)

dok gubici ustaša nisu poznati.¹¹⁶ U ovom napadu takođe je popaljen veći broj kuća iz kojih su ustaše pružale otpor, a zapljenjen je i veliki broj stoke i namirnica.¹¹⁷

Zbog odlučnog otpora ustaša, Stab brigade je uvideo da se na Zlosela ne može vršiti prepad, a pogotovu ne samo s jednim ili dva bataljona. »Ustaše odavde bore se odlučno«, javio je sledećeg dana vrhovnom komandantu njegov predstavnik kod Štaba brigade. »Podataka se nije imalo. Uvidelo se da imaju utvrđene odbrambene pojaseve oko sela. Kuće i štale podzidane u visini jednog metra kamenom sa puškarnicama, mitraljezi u kapelama i na crkvi, itd. Pretpostavljao sam da su ispraznili snage Zlosela šiljanjem zloselskih ustaša ka Sujici. To se pokazalo kao tačno, ali ih je bilo, sudeći po intenzitetu paljbe, ipak mnogo. Dejstvovali su sa 2 teška mitraljeza i 4 puškomitraljeza.«¹¹⁸

Napad 2. proleterske brigade na Zlosela morao se završiti neuspešno jer nije bio ni pripremljen ni izveden kako treba. O neprijatelju i čvrstini njegove odbrane nije se takoreći ništa znalo, ili, bolje reći, bilo se u zabludi da su ustaše ispraznile to selo. Zbog toga su i bile upućene relativno male snage na to jako utvrđeno uporište. A i sadejstvo između bataljona u toku borbe je izostalo, što je braniocu stvorilo mogućnost da lakše odbija neusklađene napade. Pa ipak, iako Zlosela nisu zauzeta, cilj napada je bio dobrim delom postignut: neprijatelj se zabrinuo za sudbinu Zlosela i Kupresa, tako da se pukovnik Šimić u Duvnu počeo osećati nelagodno, zbog situacije u pozadini snaga koje su vršile prodor ka Livnu.

¹¹⁶ Isto; Arhiv VII, k. 56, br. reg. 7/2-11, k. 148, br. reg. 33/2-1; Dnevnik V. Đokića; R. Tošić: Odstupanje ispred ustaša, »Druga proleterska«, knj. I, str. 642; D. Minić: Život je visio o koncu, isto, str. 649; D. Jevtović: Juriš na Cardačicu, isto, str. 659; Arhiv VII, k. 6 II, br. reg. 10-2.

¹¹⁷ Pismo intendanta 2. proleterske brigade Ekonomskom odelu Vrhovnog štaba od 1. avgusta (Arhiv VII, k. 6-II, br. reg. 10-2). Vrhovni komandant je odobrio mere odmazde koje su borci 2. proleterske brigade primenili prilikom napada na Zlosela. On je, u svom pismu od 31. jula, ovako obrazložio svoj sud o tome:

»Dobro je što ste izvršili napad na Zlosela, jer će to imati jak odjek među srpskim stanovništvom u ovim krajevima koje je tako mnogo pretrpelo od banditskog terora baš iz Kupresa i Zlosela. Juče sam dobio izveštaj od komandira jedne zlatarske čete (iz 1. zlatarskog bataljona 3. proleterske brigade — prim. M. L.), koji je sa patrolom bio u Gornjem Malovanu, da je tamo našao jezovitu sliku. Ustaše i banditi iz Zlosela i Kupresa ne samo da su potpuno spalili sela već su poklali oko 70 žena sa dojenčadi. Razume se da mi ne možemo odgovoriti istom merom ali moramo zlikovce najstrožije kazniti ne samo konfiskacijom stoke i imovine, već i paljenjem njihovih kuća« (Zbornik, tom II, knj. > dok. br. 57).

¹¹⁸ Zbornik, tom II, knj. 5, dok. br. 55.

Događaji koji su se odigrali 29. jula prisilili su komandanta 3. korpusa da svoju optimističku ocenu od prethodnog dana koriguje: proizvoljno, sasvim pogrešno je bilo uverenje da su partizani raspršeni. Naprotiv, bilo je tako očigledno da je njihov rad postao organizovaniji na širem području. Osetilo se da njihove jedinice dejstvuju usklađeno na čitavoj dužini i sa obe strane komunikacije od Duvna do Kupresa i da su, ne slučajno, ponovo oživele borbe severozapadno od Kupresa, gde je već više dana vladalo zatišje. Čak su, što je bilo zabrinjavajuće, krajiške partizanske jedinice, u snažnom naletu, toga dana zauzele Ključ i ugrozile pozicije u dolini Sanice i Sane, kao i Mrkonjić-Grad. Stigle su i uznemirujuće vesti da su dalmatinski partizani istog dana potukli Italijane na drumu Livno — Sinj. Bilo je, dakle, očigledno da se svim dejstvima na ovom prostranom području između Dinare, Neretve, Vrbasa, Sane i Une neposredno rukovodi iz jednog centra. Neprijateljevim štabovima je postalo jasno da je pojačana i usklađena aktivnost partizanskih snaga — proleterskih brigada i krajiških i dalmatinskih jedinica — rezultat dolaska Vrhovnog štaba u taj deo zemlje.

Mada je bio preduzeo sve mere da se dalji prodor ustaša ka Livnu onemogući, Vrhovni štab nije odbacio ni mogućnost da bi neprijatelj ipak mogao da uspe u svom poduhvatu i da uđe u to mesto i deblokira njegovu posadu. Razmišljajući o posledicama koje bi iz toga mogle proizaći, on je uzeo u obzir i mogućnost da bi neprijateljeve snage, po ulasku u Livno, mogle da nastave nastupanje u pravcu Glamoča. Da bi se blagovremeno pripremio za takvu eventualnost, on je istog dana, 29. jula, obavestio Štab 5. krajiškog odreda da se, zbog prodora neprijatelja iz Kupresa, napad na Livno odlaže na neodređeno vreme i da se sve trupe namenjene zauzimanju Livna upotrebljavaju za zaustavljanje tog prodora. S obzirom na takvu situaciju i na opasnost od prodora Crne legije u Livno, a zatim i u Glamoč, vrhovni komandant je naredio Štabu odreda da odmah ka Livnu uputi jedinice prikupljene za planirani napad (450 vojnika), da one uz put poruše sve mostove i propuste i izvrše zaprečavanje na drumu Glamoč — Livno i da što pre izbiju u sela Priluku, Prisap i Kablčice, gde će razoružati miliciju i zatvoriti komunikaciju ka Bos. Grahovu.¹¹⁹

Vrhovni komandant je, dakle, zbog prodora Crne legije u Šujicu i Duvno odložio napad na Livno na neodređeno vreme, odnosno dok se na tom pravcu ne razbistri situacija. Trebalo je sačekati dok se ne vidi ishod daljih borbi u tom rejonu. Ako

us Naređenje vrhovnog komandanta Štabu 5. krajiškog odreda od 29. jula (Zbornik, tom II, knj. 5, dok. br. 53).

Protivkolski top jedne proleterse brigade odlazi na položaj.

Po ulasku u Duvno ustaše skidaju partizansku zastavu sa zgrade Komande mesta (28. jula 1942).

bi 1. i 3. proleterska brigada zadržale neprijatelja, a 2. proleterska brigada i delovi 3. krajiškog odreda, svojim dejstvima i uznemiravanjima oko Kupresa, za sebe vezali neprijatelja i time olakšali 1. i 3. proleterskoj brigadi da pređu u protivnapad i odbace ustaše u Kupres, napad na Livno bi se, odmah nakon toga, izveo. U protivnom, ukoliko bi Crna legija ipak uspela da savlada otpor duž komunikacije, da uđe u Livno i ojača njegovu posadu, od napada bi se moralo odustati sasvim ili samo za dogledno vreme. To bi se moralo uraditi i u slučaju da se neprijatelj probije u Livno iz drugog pravca, odnosno iz Imotskog, Sinja ili Bos. Grahova.

U toku 28. i 29. jula vrhovni komandant nije mogao da nasluti prave razmere toga napada i dalje namere neprijatelja. On je, doduše, pravilno ocenio da se radi o pružanju pomoći okruženom garnizonu u Livnu, ali nije mogao pouzdano zaključiti da li ustaše vrše i pripremu za dalja, obimnija dejstva ka Glamoču i Drvaru. Pošto je od Štaba 5. krajiškog odreda primio obaveštenje da neposredno predstoji ofanziva Nemaca na oslobođenu teritoriju Bosanske krajine između Une i Sane, vrhovni komandant je uzeo u obzir mogućnost da je ova akcija Crne legije možda u vezi s tom nemačkom ofanzivom. Zbog toga, i tim pre, trebalo je ustašama pružiti što jači otpor i ometi ih da sa ovog pravca prodru na oslobođenu teritoriju Bosanske krajine i ugroze pozadinu onih krajiških jedinica koje treba da se suprotstave napadima Nemaca iz dolina Une i Sane. Očekujući nova obaveštenja o situaciji u Bosanskoj krajini i 0 najavljenom ofanzivi, on je svu pažnju usredsredio na razvoj situacije na pravcu Kupres — Šujica — Livno.

Međutim, vrhovni komandant je već 30. jula zaključio da je napad ustaša iz Kupresa ka Livnu ipak manjih razmera i sa ograničenim ciljem, da je uopšte neprijatelj nemoćan da učini veći poduhvat, što dokazuje činjenica da iz Kupresa nisu kretale nove neprijateljeve snage, zatim uspešan otpor delova bataljona »Vojin Žirojević« koji su kod Borove glave zadržali neprijatelja, sprečivši ga da iz Livna prodre prema Šujici, i uspešan napad delova 3. proleterske brigade na transportnu kolonu na putu Kupres — Šujica. O tom svom zaključku on je 30. jula u 9 časova pisao štabovima 1, 3. i 2. proleterske brigade sledeće:

»Neprijatelj nema snaga da uguši ustanak na ovoj prostoriji i da ukoči rad naših pokretnih udarnih snaga. To dokazuje i ova njegova ofanziva koja je usledila tek posle mesec dana našeg dejstva na ovoj teritoriji. On nije mogao upotrebiti više od 500 ustaša s nekoliko skrpljenih tenkova.«¹²⁰

¹²⁰ Zbornik, tom II knj. 5, dok. br. 54.

Ocenivši tako mogućnosti neprijatelja, vrhovni komandant je odlučio da ne ispusti inicijativu iz ruku, već da protivnapadom uništi ustaški bataljon koji je prodro u Sujicu i Duvno. Stoga je on naredio štabovima 3. i 1. proleterske brigade da presecanjem komunikacije Kupres — Šujica izoluju ustaški bataljon i da ga, u toku noći 30/31. jula, protivnapadom, unište. Drugoj proleterskoj brigadi stavio je u zadatak: da, zajedno sa 3. krajiškim odredom, preseče komunikaciju Bugojno — Kupres, kako bi se onemogućio dolazak novih pojačanja; da vrši pritisak na Zlosela i Kupres, s tim da ih, ako budu postojali uslovi, može napasti i zauzeti; i da dočeka delove ustaškog bataljona kojima bi pošlo za rukom da se povuku iz Šujice.¹²¹ Ukazujući na važnost njihovih zadataka, on je štabovima brigada predočio da je dalje zadržavanje brigada na tom području opravdano vojnim, političkim i ekonomskim razlozima:

»Na ovoj teritoriji mi imamo uslova da povežemo sve partizanske snage u Bosanskoj krajini, Dalmaciji, Lici i Hercegovini i da rasplamtimo partizansku borbu u delu Bosne između Vrbasa i reke Bosne. Na ovoj teritoriji postoje uslovi da se rasplamti narodni ustanak samo ako naše proleterske snage budu pravilno radile, to jest razvile pravilan politički rad.

Uslovi za ishranu na ovoj teritoriji postoje jer se u našem dohvatnu nalazi žitnica u dolini r. Vrbasa, Bosne, Sane i ovih bogatih kraških polja — Duvno, Livno, Kupres... Pored ovoga mi moramo stvoriti hleba dalmatinskim partizanima, gde se partizanski pokret sve jače razvija.

Naš odlazak s ove teritorije u ovom trenutku¹²² značio bi da izbegavamo da stupimo u otvoreni sukob s narodnim neprijateljem i da smo izazvali samo ustaški pokolj mirnog stanovništva« (misli na pokolj koji su ustaše Crne legije izvršile u selima Uriji, Gornjem i Donjem Malovanu — prim. M. L.).

¹²¹ Već je rečeno da je nedostatak topografskih karata predstavljao smetnju u radu štabova. Tako je, na pr., Štab 2. proleterske brigade pisao Vrhovnom štabu da mu nedostatak karte znatno otežava posao: ne raspolažući kartom Livna, ne zna gde je 1. proleterska brigada, jer ne zna gde se nalaze mesta Vučipolje i Blažuj (Zbornik, tom II, knj. 5, dok. br. 55).

¹²² Iz pisma vrhovnog komandanta načelniku Vrhovnog štaba od 30. jula u 8,20 časova može se naslutiti da je načelnik Vrhovnog štaba zastupao gledište da treba napustiti rejon Livna, Duvna i Kupresa i sa proleterskim brigadama krenuti dalje na zapad. Vrhovni komandant je ubedljivim razlozima ukazao na potrebu daljeg zadržavanja u tom rejonu. Po njegovom mišljenju odlazak bi izazvao »nepoverenje naroda u našu snagu, čime bismo i politički strašno podbacili«. I sa ekonomskog stanovišta odlazak bi takođe bio neopravdan (»... u Dalmaciji nema hleba, u Liki još manje, dok bi nas u Hrvatskoj skupo stalo žito«). I konačno, trebalo je na toj teritoriji stvoriti čvrstu bazu, pa tek onda krenuti dalje (AIRPJ, br. 16394).

8. — *Borba sa Crnom legijom duž komunikacije Šujica — Livno i napad 2. proleterske brigade na Kupres*

Dok su se proleterske brigade, posle prvog iznenađenja, pripremale da predu u protivnapad na ustaške snage u rejonu gujice i Duvna, neprijatelj je vršio pripreme da nastavi napad u pravcu Livna. Pukovnici Šimić i Francetić, koji su neposredno rukovodili ovim napadom, nisu se ni u toku 29. jula usudili da krenu ka Livnu, očenivši da je jedan nepotpuni bataljon sa bornim kolima nedovoljan za taj zadatak. Trebalo je, sem toga, delove tog bataljona ostaviti kao posade u Sujici i Duvnu. Strahujući za bezbednost tih garnizona, kao i za vezu sa Kupresom, dovedenu u pitanje dejstvima 3. i 2. proleterske brigade, oni su od komandanta 3. korpusa zatražili nova pojačanja za Sujicu i Duvno »jer inače neće biti moguće držati ta mjesta od neprekidnih napada partizana, kojih ovde ima oko 3000, a potpomognuti su dalmatinskom brigadom partizana pod vođstvom Vice Buljana«¹²³ (odnosi se na Srednjodalmatinski odred — prim. M. L.).

Komandant 3. korpusa međutim, nije bio u mogućnosti da ma šta preduzme u cilju upućivanja pojačanja. Tih dana on je bio zaokupljen događajima u rejonu Ključa. Pad ovog mesta je izazvao veliku uznemirenost jer su bili ugroženi garnizoni u Sanskom Mostu i Mrkonjić-Gradu, a ni posada u Banjoj Luci se nije osećala bezbednom. Neprijateljeve štabove je brinula aktivnost krajiških partizana na tom području, jer su strahovali od mogućeg rasula četničkih jedinica, koje su se, pod utiskom uspeha 1. krajiške brigade i delova 1, 3. i 5. krajiškog odreda oko Ključa, počele kolebati. Odbrana Banje Luke, Mrkonjić-Grada i Jajca umnogome je zavisila od četničkih jedinica koje su štatile prilaze tim garnizonima. Zbog toga domobranski i nemački štabovi nisu mogli da dozvole dalje širenje partizana iz doline gornjeg toka Sane prema četničkoj teritoriji između Sane i Vrbasa; u tom su cilju i uputili iz Banje Luke pojačanja u Sanski Most i na Kadinu Vodu (na komunikaciji Banja Luka — Mrkonjić-Grad). Pažnja komandanta 3. korpusa je bila skrenuta i na rejon planine Bitovnje, gde su se 5. proleterska brigada i Hercegovački odred našli posle prelaska pruge Sarajevo — Konjic, i odakle su mogli da ponovo ugroze ovu važnu komunikaciju, kao i Kreševo i Fojnicu. I konačno, taj komandant korpusa nije mogao da ostane ravnodušan ni prema učestalim traženjima 6. divizije iz Mostara da se uputi pomoć da bi se sprečio pad Posušja i Imotskog, koji su već nekoliko dana bili ozbiljno ugroženi.

¹²³ Arhiv VII, k. 56, br. reg. 7/2-11).

Sa svih je strana, dakle, tražena pomoć, a ona se, međutim, nije imala odakle uputiti. Sve što je komandant korpusa u tom trenutku mogao učiniti da bi bar donekle udovoljio zahtevima pukovnika Šimića bilo je to što je komandantu 6. divizije naredio da odmah iz Posušja u Duvno i Šujicu uputi posade koje su se pre nekoliko dana iz tih mesta povukle pred napadom partizana. U vezi s tim, u toku 31. jula u Duvno se vratila ranija posada (vod domobrana i vod ustaša 20. ustaškog bataljona) a u Šujicu vod domobrana.¹²⁴

Pukovnik Šimić je ocenio da ne može izvršiti planirani zadatak ukoliko ne dobije pojačanja. Pažljivo prateći događaje na čitavom svom operacijskom području, on je zaključio da mora punu pažnju obratiti razvoju situacije oko Kupresa, u dolini Vrbasa i oko Mrkonjić-Grada i da, radi akcije ka Livnu, ne sme zapostaviti bezbednost tih mesta koja su ponovo ugrožena. Zbog toga je rešio da se ne zadržava duže na ovom pravcu, već da sa bataljonom Crne legije prodre što pre iz Sujice do Livna, doturi njegovoj posadi municiju i svojim ličnim prisustvom učvrsti joj poljuljani moral, a da se potom odmah vrati u Kupres, gde je njegovo prisustvo bilo potrebnije. Trebalo je da bataljon Crne legije ostane u ovom rejonu, sa četama raspoređenim u Šujici i na Borovoj glavi, dok ne pristignu domobranske jedinice koje će preuzeti njegove položaje. U Duvno je bila upućena 1. četa 3. bataljona ustaškog Odbrambenog zdruga Jasenovac — Lipik, da to mesto brani zajedno sa milicionerima iz okolnih sela i sa domobranskim i ustaškim delovima koji će stići iz Posušja.¹²⁵

Pripremajući se za dalje nastupanje iz Sujice ka Livnu, komandant ustaškog bataljona je 30. jula uputio ka Borovoj glavi jača odeljenja, uz pratnju bornih kola i podršku artiljerije i avijacije. Delovi bataljona »Vojin Zirojević« na ovom važnom zemljišnom objektu pružali su žilav otpor, ali su, zbog jake artiljerijske vatre i pojave oklopnih kola, morali da napuste svoje položaje i da se povuku severno od komunikacije. U ovoj borbi bataljon je imao šest izbačenih iz stroja (ranjen je i komandant bataljona). Jakoj artiljerijskoj vatri bio je izložen i 1. bataljon 1. proleterske brigade, koji je, na putu za Cincar-planinu, upravo tada prelazio drum Sujica — Livno, ali nije imao gubitaka. Neprijatelj je tako, relativno lako, ovladao Borovom glavom i time stvorio uslove da u toku sutrašnjeg dana nesmetano prodre ka Livnu. Drugi bataljon 1. proleterske brigade, koji se toga jutra zatekao južno od Borove

¹²⁴ Bojna relacija 6. divizije za avgust 1942 (Arhiv VII, k. 56, br. reg. 9 2-61).

¹²⁵ Arhiv VII, k. 71, br. reg. 21/3-3, k. 56, br. reg. 9/2-61.

glave, zakasnio je da blagovremeno pruži pomoć bataJjonu »Vojin Zirojević«. S položaja na Borkovoj gredi i na severnim padinama Ivovika on je, zajedno s jednom meštanskom četom, vodio borbu protiv ustaša koji su isturili svoje obezbeđenje pored druma i počeli da se utvrđuju. Borcima ovog bataljona pošlo je za rukom da unište jedan motocikl. Nesnosna vrućina i žeđ koja je morila borce na golom kršu, jaka artiljerijska i minobacačka vatra koja je zasipala položaje u kamenjaru i dejstvo oklopnih kola sa druma sprečili su bataljon da ispolji veću aktivnost.^{11, 8}

Brz pad Borove glave u ruke neprijatelja došao je kao posledica nepovezanosti jedinica koje su se nalazile u tom rejonu. One nisu bile jačim delovima zatvorile komunikaciju, niti su pokušale da aktivnim dejstvima osujete ovaj prodor neprijatelja. Mada su se nalazili nedaleko od komunikacije, sa njene severne strane, 1. bataljon 1. proleterske i 4. bataljon 3. proleterske brigade, kao i glavnina bataljona »Vojin Zirojević« (ovaj je bataljon imao 250 boraca), nisu se suprotstavili neprijatelju. Ova tri bataljona ostala su ovog dana na svojim položajima zapadno od Sujice, na liniji Suhovrh — Hajdučka kosa — Lončareva poljana — k. 1410. Nešto severnije, na položajima Crveni vrh — Kozja glava — Maľovan (trig. 1828), nalazio se 1. bataljon 3. proleterske brigade.¹²⁷ Sudeći po njihovom rasporedu, ta četiri bataljona su zatvarala pravce koji od druma izvide ka Cincaru, gde su se nalazile bolnice zajedno sa Vrhovnim štabom, dok je komunikacija Sujica — Livno ostala gotovo nebranjena.

Glavnina 1. proleterske brigade, južno od ove komunikacije, nije mogla sprečiti pad Borove glave i prodor ustaša ka Livnu, jer su njeni bataljoni (sem 2. bataljona) bili isuviše daleko — delom na položajima iznad Duvna i Blažuja, delom u rejonu Vučipolja. Uostalom, ova brigada nije ni dobila zadatak da zatvori komunikaciju. Primivši obaveštenje da je neprijatelj zauzeo Borovu glavu, Stab brigade je cenio da je riskantno i dalje zadržavati bataljone u tom vrlo nepogodnom rejonu, okruženom komunikacijama Sujica — Livno i Sujica — Duvno — Livno, na kome su se mogli naći okruženi u slučaju jače intervencije neprijatelja. Ne raspolažući sa dovoljno podataka o neprijateljevim snagama i namerama, Stab brigade je 30. jula uveče odlučio da se sa svim bataljonima u toku noći prebaci severno od puta Sujica — Livno. Nešto posle ponoći, kada

^{12B} Arhiv VII, k. 71, br. reg. 21/3-4; J. Vujošević, Proleterska četa, str. 244—6; Zabeleška N. Manojlovića, komandanta bataljona »Vojin Zirojević« (nalazi se u Opštinskom odboru Udruženja boraca u Livnu); B. Jovanović, Moj bataljon, str. 116—7.

¹²⁷ Zbornik, tom II, knj. 5, dok. br. 54.

su naređenja već bila izdata i 4. i 6. bataljon već bili krenuli na zadatak, stiglo je naređenje vrhovnog komandanta, pisano toga jutra u 9 časova, po kome je trebalo te iste noći, 30/31. jula, napasti i uništiti izolovanu ustašku grupu u Šujici i Duvnu. Stab brigade je odmah obustavio pokret svojih bataljona, da bi mogao izvršiti dobijeni zadatak. Međutim, pošto je već bilo kasno, on je odlučio da napad na neprijatelja u Duvnu i Blažuju odloži za sledeću noć¹²⁸.

Ni snage 3. proleterske brigade nisu u toku te noći izvršile predviđeni napad. Zbog pada Borove glave i zbog gubljenja veze sa 1. proleterskom brigadom nastale su teškoće oko usklađivanja dejstava, te je Stab brigade bio prinuđen da napad odloži za sledeću noć. Vrhovni komandant je i sam uvideo da je, zbog novonastale situacije, nemoguće izvesti napad koji je toga jutra sugerirao štabovima 1, 2. i 3. proleterske brigade.

Međutim, 2. proleterska brigada, koja je toga dana dobila pomenuto naređenje Vrhovnog štaba, odmah je preduzela mere da preseče komunikaciju Bugojno — Kupres i izvrši jak pritisak na Zlosela i Kupres. Predstavnik Vrhovnog štaba je sa Štabom brigade, u koji je stigao 28. jula uveče, razradio plan za akciju. Kao glavni zadatak bilo je postavljeno da se zauzmu Mala i Velika Vrata, važan prevoj na putu Kupres — Bugojno, koji je trebalo posesti i čuvati »po svaku cenu bar nekoliko dana«, kako bi se prekinula veza između ta dva mesta. Trebalo je, zatim, u što većem obimu i na što većoj dužini, drum raskopati i zaprečavati ga nabacivanjem stabala. Rušenje betonskih mostova, što bi bilo mnogo efikasnije, nije se, na žalost, moglo izvesti usled nedostatka eksploziva. Po padu Malih i Velikih Vrata trebalo je zauzeti i Malu Plazenicu (k. 1556) i Mali Stožer (trig. 1625), visove koji dominiraju Kupresom i Zloselima sa severne i severoistočne strane. Ujedno je, u vezi sa glavnim zadatkom, trebalo izvršiti i drugi zadatak: demonstrativnim napadom na Zlosela olakšati napad na Mala i Velika Vrata. Za sledeću noć, uoči 1. avgusta, planirana je »akcija definitivnog karaktera: likvidacija Zlosela i Kupresa obuhvatnim napadom sa istim planom kao prošle noći, dopunjena napadom i iz pravca Malih i Velikih Vrata i Kupresa«. Predstavnik Vrhovnog štaba i Stab brigade bili su, očigledno, uvereni da će brigade u toku prve noći zauzeti Mala i Velika Vrata i time stvoriti uslove za uspešan napad na Kupres i Zlosela noću između 31. jula i 1. avgusta. »U uspeh nameranih akcija ne sumnjam«, samouvereno je tvrdio predstavnik Vrhovnog štaba u svom pismu vrhovnom komandantu od 30. jula u 18 časova. Po njegovom mišljenju,

¹²⁸ Izveštaj Štaba 1. proleterske brigade vrhovnom komandantu od 31. jula u 1,10 čas (Arhiv VII, k. 3, br. reg. 51-2).

zauzimanje Kupresa nije dolazilo u pitanje jer je njegov garnizon malobrojan, naoružan samo pešadijskim oružjem i jednim brdskim topom. Računalo se da će biti znatno teže s napadom na Zlosela, jer je posada tog ustaškog uporišta bila brojnija i veoma visoke borbene vrednosti, koju je dokazala i prethodne noći kad je odlučnim otporom odbila napad 2. i 4. bataljona. Pa ipak, pretpostavljalo se da je moral ustaša iz Zlosela već pokoleban posle napada izvedenog prošle noći i da će još više opasti posle saznanja da je uništen bataljon Crne legije u Sujici i Duvnu. Štab 2. proleterske brigade je bio uveren da će ustaše u Sujici i Duvnu biti uništene. On nije znao za odluku štabova 1. i 3. proleterske brigade da napad odlože za sledeću noć. On je čak izrazio žaljenje što 2. proleterska brigada neće moći te iste noći, 30/31. jula, da napadne Zlosela i Kupres, kako bi se njen napad »poklopio sa likvidacijom prodora« (misli se na prodor ustaškog bataljona u Sujicu i Duvno — prim. M. L.).¹²⁹

Ovakvo, isu više naglašeno, samouverenje u uspeh nije bilo sasvim opravdano. Druga proleterska brigada, sa 110 boraca Udarne čete 1. bataljona 3. krajiškog odreda koji su joj toga jutra bili dodeljeni kao pojačanje, nije imala naročitih izgleda da će uspeti u predstojećim napadima na Zlosela i Kupres. Shvatanje da će moral ustaša — milicionera biti pokoleban zasnilo se na pogrešnoj računici. Naprotiv, moglo se očekivati samo obrnuto: da će se ustaše boriti do poslednjeg, uvereni da nema nikakvih izgleda da će, u slučaju zarobljavanja, biti pošteđeni.

Događaji su ubrzo potvrdili da je zaključak Štaba 2. proleterske brigade bio pogrešan. Pokušaj da se zauzmu i održe Mala i Velika Vrata, Mala Plazenica i Mali Stožer nije uspeo. Prvi bataljon i Kupreška četa su, doduše, u toku noći potisli neprijatelja s tih položaja i ovladali njima, ali ih je izjutra, 31. jula, neprijatelj snažno napao i odbacio, prinudivši ih da se povuku u neredu. Tom prilikom su ustaše zarobile jednog borca. Cete 1. bataljona su bile gotovo potpuno razbijene, nisu se mogle prikupiti ni do 1. avgusta. Učvrstivši se ponovo na dominirajućim položajima iznad Kupresa, ustaše su nastavile napad i na visove Maglaj i Demirovac, da bi partizane odbacili što dalje od Kupresa i Zlosela. Delovi 2. proleterske brigade koji su se nalazili na tim položajima dočekali su ustaše snažnom vatrom i bombama i u borbi koja je trajala do kraja dana prinudili ih da odustanu od daljeg napada. U ovoj borbi neprijatelj je, prema

¹²⁹ Izveštaj člana Vrhovnog štaba S. Žujovića vrhovnom komandantu od 30. jula u 18 časova (Zbornik, tom II. knj. 5, dok. br. 55).

jednom izveštaju, imao samo jednog poginulog i dva ranjena vojnika¹³⁰.

Ni rušenje komunikacije nije izvršeno uspešno. Politički komesar Kupreške čete, kome je bio poveren ovaj zadatak, angažovao je mali broj seljaka, tako da se predviđeno zarušavanje puta i zaprečavanje stablima nije moglo izvršiti. Razumljivo je da u takvoj situaciji demonstrativni napad na Zlosela nije mogao imati efekta¹³¹.

Pošto 2. proleterska brigada nije uspela da se održi na Malim i Velikim Vratima, Maloj Plazenici i Malom Stožeru, bili su umanjeni izgledi da će uspeti njen napad na Kupres i Zlosela. Brigada je ipak krenula na zadatak, svesna da mora sa svoje strane sve učiniti da bi 1. i 3. proleterskoj brigadi pomogla u njihovim borbama za uništenje jedinica Crne legije koje su prodrle ka Livnu. Tu njenu rešenost još više je učvrstilo novo naređenje vrhovnog komandanta, koje je u Stab brigade stiglo u 20 časova, neposredno pred napad. U njemu je Tito ukazivao na veliki politički i vojnički značaj likvidacije Zlosela i Kupresa, u kojoj će, pored 2. proleterske, koja je sama nedovoljna za taj zadatak, učestvovati jedan bataljon 3. proleterske brigade i Rilička četa bataljona »Vojin Zirojević«, jačine 65 boraca. »Mi ne postavljamo pred vas da samo vi izvršite ovu likvidaciju« — stajalo je u naređenju — »jer su snage 2. brigade verovatno same preslabe za taj zadatak, ukoliko ne bi pomogle i jedinice 3. odreda«. Upozorivši Stab brigade da će u toku noći biti izvršena likvidacija ustaškog bataljona koji je prodro u Sujucu i Duvno, vrhovni komandant je ponovo naglasio da je najvažniji zadatak 2. brigade da preseče komunikaciju između Kupresa i Bugojna. U tom cilju on joj je uputio izvesnu količinu eksploziva¹³².

Napad 2. proleterske brigade i delova 3. krajiškog odreda¹³³ otpočeo je u predviđeno vreme. I ovoga puta on se u

¹³⁰ Izveštaj Štaba 2. proleterske brigade Vrhovnom štabu od 1. avgusta u 17 časova (AIRPJ, br. 3255); Izveštaj delegata Vrhovnog štaba 5. Zujoviča vrhovnom komandantu od 1. avgusta u 18 časova (Zbornik, tom II, knj. 5, dok. br. 64); Izveštaj Štaba 3. krajiškog odreda Operativnom štabu za Bosansku krajinu od 18. avgusta (Zbornik, tom IV, knj. 6, dok. br. 109); AIRPJ, br. 3656; Izveštaj komandira žandarmerijske stanice u Kupresu od 3. avgusta (Arhiv VII, k. 148, br. reg. 33/2-1); M. Milovanović, Dnevnik; V. Đokić, Dnevnik (napadi 2. proleterske brigade na sela i položaje oko Kupresa u vremenu od 28. jula do 4. avgusta pogrešno su u Dnevniku ubeleženi pod datumima za dan unapred).

Isto.

¹³² Naređenje vrhovnog komandanta delegatu Vrhovnog štaba kod 2. proleterske brigade od 31. jula (Zbornik, tom II, knj. 5, dok. br. 57).
¹³³ Štab 3. krajiškog odreda je stavio Štabu 2. proleterske brigade na raspolaganje sledeće svoje jedinice: Kuprešku četvu, jačine 125 boraca. Udarnu četvu 1. bataljona »Pelagić«, jačine 105 boraca, i jednu četvu 2.

početnoj fazi vrlo uspešno razvijao. Uspevši nekako da se sredi i da prikupi oko 50 boraca, 1. bataljon je, sa Kupreškom i Udarnom četom 3. krajiškog odreda, napao na Mala i Velika Vrata, Malu Plazenicu i Mali Stožer, te ih vrlo brzo zauzeo, jer su se ustaše, po svojoj prilici, pred mrak povukle sa ovih isturenih položaja u Kupres. Pošto su poseli ove važne objekte, partizani su se zadržali na njima, isturili zasede prema Bugojnu i Kupresu i na drumu porušili sedam mostova i zaprečili ga na više mesta stablima i kamenjem. Međutim, Udarna četa, koja se nalazila na Maloj Plazenici, neposredno iznad Kupresa, nije prešla u napad, kako je bilo predviđeno, da bi sadejstvovala bataljonima koji su napadali na Zlosela i Kupres. Samo je nekoliko njenih boraca sišlo do ivice grada, gde je pripucalo na neprijateljeve položaje¹³⁴. Drugi i 4. bataljon su, u međuvremenu, u snažnom jurišu, zauzeli Zlosela, iz kojih su se branioци povukli prema Kupresu. Zatim, savlađujući uzastopni otpor ustaša, bataljoni su izbili na Čardačicu (trig. 1300), brdo oko 1 km severozapadno od Kupresa, i prodrli u prve kuće grada. Izgledalo je da je Kupres pred padom. Trebalo je još samo učiniti poslednji napor: napasti grad i sa suprotne, jugoistočne strane i staviti branioca u bezizlaznu situaciju. I zaista, u zoru su na jugozapadnoj strani primećene vatre. To su bataljon 3. proleterske brigade i delovi bataljona »Zirojević« oglasili svoje prisustvo. No, na žalost, njihovo se dejstvo na tome i završilo. Međutim, bataljoni 2. proleterske brigade nisu znali da će s tog pravca te večeri napadati druge jedinice. Naime, naređenje Vrhovnog štaba u kome je stajalo obaveštenje da će jedan bataljon 3. proleterske brigade i bataljon »Vojin. Zirojević« napasti sa pravca Rilića iako je u Novo Selo, gde se nalazio Štab brigade, stiglo u 20 časova, primljeno je na položaju tek sledećeg jutra. O tome je delegat Vrhovnog štaba pisao vrhovnom komandantu sledeće: »Tako važna informacija o dolasku bataljona Zirojevića i jednog bataljona 3. brigade na ovaj teren nije mogla praktično biti iskorišćena. . .« S jugoistočne strane je vršio pritisak 3. bataljon 4. proleterske brigade, napadajući ustaška sela Brda i Kukavice, 4—6 km daleko od Kupresa. U kraćoj borbi sa ustaškom milicijom, bataljon je naneo neprijatelju nekoliko žrtava i zaplenio

bataljona »Iskra« sastavljenu od Strojčkog voda, pojačanog sa 30 partizana iz četa koje su se osule, i 25 četnika tzv. »Gvozdenog bataljona«, koji su se samoinicijativno priključili partizanima (Zbornik, tom IV, knj. 6, dok. br. 109).

¹³⁴ Stab 3. odreda je u svom izveštaju Operativnom štabu od 18. avgusta naveo da je »Udarna četa u celosti izvršila svoj zadatak te se spustila do prvih zgrada u gradu i pri svom nastupanju nanosila neprijatelju velike gubitke« (Zbornik, tom IV, knj. 6, dok. br. 109).

jedan mitraljez, šest pušaka i dosta namirnica i stoke, dok je sam imao dva poginula. Međutim, njegovo dejstvo nije bilo usklađeno s napadom 2. proleterske brigade. Nemajući vezu s njenim jedinicama, ovaj se bataljon zadržao na daljim prilazima gradu. I baš, kada je zajedničkim snagama trebalo izvršiti juriš — napad je, u 8 časova, obustavljen. Ustaše su iskoristile kratko zatišje i prešle u snažan protivnapad na premorene jedinice koje su uz to ostale sa vrlo malo municije. Njima je, u jednom trenutku, pošlo za rukom da gotovo okruže delove 4. bataljona na Čardačici. Plašći se opkoljavanja, jer je, u međuvremenu, Udarna četa 3. odreda samovoljno, bez nužde, napustila Malu Plazenicu, istureni delovi 4. i 2. bataljona su se povukli prema Zloselima, a zatim ka Blagaju i padinama Maglaja. Kada je primetio povlačenje jedinica iz Kupresa i Zlosela, 1. bataljon je takođe, sa Kupreškom četom, napustio svoje položaje na Malim i Velikim Vratima. Njegovo povlačenje je delegat Vrhovnog štaba ovako prokomentarisao: »Tako nam propade ovaj tako važni položaj koji je ključ za držanje ove komunikacije i likvidiranja Kupresa i čišćenja celoga ovoga kraja«¹³⁵.

Vrlo povoljna prilika za zauzimanje Kupresa bila je propuštena. Ovo poznato ustaško uporište, tih dana dosta oslabljeno zbog odlaska bataljona Crne legije i izvesnog broja milicionera ka Livnu i Duvnu, nalazilo se pred padom upravo u trenutku kada je napad bio obustavljen. Po oceni delegata Vrhovnog štaba, neuspeh je došao kao posledica vrlo slabog sadejstva između jedinica koje su učestvovala u napadu: dok su neke ulazile u grad, druge su ostale na zauzetim položajima pred gradom, kakav je slučaj bio sa Udarnom četom, koja se zadržala na Maloj Plazenici i pred prvim kućama, ili uopšte nisu ni stigle do grada. Neizvesno je zašto nije došlo do najavljenog učešća bataljona 3. proleterske brigade i delova bataljona »Vojni Zirojević«. Dejstvo 3. bataljona 4. proleterske brigade iz pravca Donjeg Vukovskog nije imalo značajnijeg efekta; prestalo je pred samim gradom. Delegat Vrhovnog štaba sa gorčinom je izvestio vrhovnog komandanta da napad nije uspeo »ne zato što se zadatak nije izvršavao, već naprotiv zato što su naši ljudi svojom glupošću i nesposobnošću pokvarili čak i stoprocentno

¹³⁵ Zbornik, tom II, knj. 5, dok. br. 64; AIRPJ, br. 3255 i 3656; Izveštaj načelnika Vrhovnog štaba vrhovnom komandantu od 1. avgusta u 21 čas (Zbornik, tom II, knj. 5, dok. br. 65); Izveštaj Štaba 3. bataljona 4. proleterske brigade Vrhovnom štabu od 6. avgusta u 5 časova (AIRPJ, br. 3435); Izveštaj 5. žandarmerijskog puka od 7. avgusta (Arhiv VII, k. 65, br. reg. 38/2-1); Članak B. Đuričkovića; D. Jevtović: Juriš na Čardačicu, »Druga proleterska«, knj. 1, str. 659.

postignute rezultate«. Borci su se, po njegovim rečima, borili vrlo dobro uprkos nedostatku municije, umoru i velikoj žeđi:

»Raspoloženje ljudi je dobro iako već tri dana i tri noći izdržavaju bez sna gotovo na 1700 m visine i, što je najglavnije¹³⁸ bez vode. Voda im se nosi, — ali ih teško nalaze i ne dođe čađe do njih zbog udaljenosti i borbe.

Stvar ozbiljnija je nestašica municije. Ima ljudi apsolutno bez ijednog metka. Jutros 2. bataljon (Sredojev) se je morao povući, jer su ostali svi bez municije. Da toga nije bilo, pa iako Krajišnici nisu izvršili zadatak do kraja a bataljon Zirojević i jedan 3. brigade nisu zbog nepovezanosti stupili u dejstvo, Kupres bi pao«.

Ocena delegata Vrhovnog štaba bila je jednostrana. Razloge neuspeha trebalo je tražiti i na drugoj strani — kod protivnika. Ustaše su, naime, pružile takav otpor, da je bilo teško izbaciti ih iz utvrđenih rovova, bunkera i zgrada, pogotovo što im je bila stvorena povoljna situacija da se brane samo s jednog pravca i da svoju odbranu koncentrišu na zapadnu ivicu grada, prema 2. i 4. bataljonu 2. proleterske brigade. Pa ipak, činjenica je da je te noći Kupres bio vrlo blizu pada, bliže nego ikad ranije.

U borbama oko Kupresa 2. proleterska brigada je, prema nepotpunim podacima, pretrpela znatne gubitke: imala je 9 poginulih, 14 ranjenih i 2 nestala borca, a četa 3. krajiškog odreda jednog poginulog i dva ranjena¹³⁹. Ali time borbeni vrednost i moralno-političko stanje Brigade nisu bili umanjeni. Naprotiv, nakon mera organizacije KPJ, mnoge ranije slabosti bile su otklonjene. Porasla je njena politička aktivnost na terenu; njen politodel izdao je i jedan letak namenjen stanovnicima okoline Kupresa. Kod kolebljivih srpskih masa politički još uvek neizdiferenciranih, koje su, u burnom previranju, prelazile iz partizana u četnike, i obratno, počelo se osećati veće orijentisanje ka partizanima. Čak je i komandant četničkog »Gvozdenog bataljona«, pod pritiskom svojih boraca, jednu četu uputio na položaje 2. proleterske brigade na Maglaju, da bi učestvovala u borbama protiv zloglasnih kupreških ustaša¹³⁷.

9. — *Borba na Suhovrhu i oslobođenje Sujice i Duvna*

Dok je 2. proleterska brigada vodila uporne borbe oko Zlosela i Kupresa da bi 1. i 3. proleterskoj brigadi olakšala odbrambena dejstva u rejonu Šujice i Duvna, ove dve brigade nisu

¹³⁸ AIRPJ, br. 3255 i 3656; Arhiv VII, k. 2015, br. reg. 3/3.

¹³⁷ Zbornik, tom II, knj. 5, dok. br. 64; Dnevnik V. Đokića.

bile tako aktivne. Odustavši od predviđenog protivnapada do kojeg je trebalo da dođe u noći između 30. i 31. jula, one su se pripremale da sledeće noći napadnu Duvno, Borovu glavu i Šujicu. Vrhovni komandant ih je 31. jula, u novom naređenju, upozorio da se »za ovu noćashnju operaciju dobro povezu i da koordinacija bude potpuna«. Da bi istakao važnost akcije, on je ovim recima upoznao njihove štabove sa dejstvima 2. proleter-ske brigade: »Borba oko Zlosela i Kupresa se svom žestinom nastavlja sa brojčano nadmoćnim neprijateljem i baš zato je potrebno da vi što pre likvidirate ovu grupu ustaša koja ometa naše daljne operacije«. Naglašavajući nužnost bržeg delovanja i veće aktivnosti, on je Štabu 1. proleter-ske brigade skrenuo pažnju »da malo energičnije dejstvuje, a ne da već nekoliko dana, bez dodira sa neprijateljem, tapka na jednom mestu«. Doznavši za uspeh Srednjodalmatinskog odreda na komuni-kaciji između Sinja i Livna, a očenivši da je time osujećen pokušaj Italijana da prodru u Livno¹³⁸, vrhovni komandant je požurivao brigade da i one, na svom pravcu, unište neprijatelja i otklone opasnost od novog prodora u Livno¹³⁹.

Obe brigade su se pripremile da u toku noći izvrše protiv-napad. Trebalo je jednovremeno napasti neprijateljeve posade u Duvnu i Šujici i delove koji su se zadržali na Borovoj glavi. Međutim, neprijatelj se i sam spremao da napusti ta mesta. Pukovnik Šimić je toga dana izvestio komandanta 3. korpusa u Sarajevu da se mora vratiti u Kupres, jer mu je prekinuta veza, zbog čega je dovedeno u pitanje snabdevanje bataljona Crne legije hranom i municijom. On je, doduše, još nekako uspevao da kontroliše komunikacije zahvaljujući bornim kolima, ali je postojala opravdana bojazan da će partizani, rušenjem i zapre-čavanjem, potpuno onemogućiti saobraćaj¹⁴⁰. Vest o uništenju italijanske kolone kod Vagnja učvrstila je njegovo ubedenje da su partizanske jedinice oko Livna vrlo jake, da ih sa snaga-ma kojima raspolaže ne može savladati¹⁴¹. Njega su naročito uznemirile vesti o napadima 2. proleter-ske brigade na Kupres. Svestan značaja tog uporišta, on nije smeo dozvoliti da ono pad-ne u ruke partizana. U planovima komandanta 3. korpusa u vezi

¹³⁸ Vrhovni štab je, isto kao i Štab 4. operativne zone, smatrao da je ta kolona Italijana išla za Livno da bi, spojivši se s kolonom ustaša koja je toga dana nastupala ka Livnu iz Šujice, pružila pomoć opkolje-nom garnizonu.

¹³⁹ Naređenje vrhovnog komandanta Štabu 3. proleter-ske brigade od 31. jula (Zbornik, tom II, knj. 5, dok. br. 56).

¹⁴⁰ Arhiv VII, k. 56, br. reg. 7/2-11.

¹⁴¹ Arhiv VII, k. 71, br. reg. 21/3-3.

sa suzbijanjem navale proleterskih brigada, i sa čišćenjem čitavog operacijskog područja poverenog pukovniku Šimiću, Kupres je imao posebno mesto: držeći ga, ustaše su mogle da otežavaju, a pod povoljnijim uslovima i da sprečavaju, vezu između oslobođenih područja u Bosanskoj krajini i u Prozorskoj kotlini, da efikasnije organizuju zaštitu doline Vrbasa i da stvore pogodnu osnovicu s koje će kasnije, kada za to uslovi budu povoljniji, preduzeti ofanzivna dejstva bilo u pravcu Livna i Glamoča, bilo ka Prozoru ili Janju. Zbog svega toga, pukovnik Šimić je došao do zaključka da je potrebno da se kupreški garnizon, hitno pojača, kako bi mogao odoleti svim iskušenjima koja su ga čekala. U tom cilju on je odlučio da bataljon Crne legije povuče u Kupres, a da u Duvnu ostavi četu 20. ustaškog bataljona, računajući da će joj, u slučaju nužde, biti upućena pomoć iz Posušja i Imotskog. Njemu je bilo jasno da time dovodi već demoralisanu posadu Livna u bezizlazan položaj,¹⁴² ali viši interesi su opravdali takvu odluku: od dva zla izabrao je manje.

Vrhovni štab i štabovi 1. i 3. proleterske brigade nisu, sasvim prirodno, znali za odluku neprijatelja o napuštanju Borove glave i Šujice. U toku 31. jula bataljoni ovih dveju brigada su vršili pripreme za predviđeni napad. Prema planu trebalo je, što se tiče 3. proleterske brigade, da njen 2., 3. i 5. bataljon napadnu Sujicu sa severoistočne i istočne strane, a 4. bataljon sa zapadne strane, preko Suhovrha; 1. proleterska brigada je dobila zadatak da uništi neprijatelja na položajima duž komunikacija Sujica — Livno i Šujica — Duvno. Pošto su ustaše zadržale jake delove na Borovoj glavi i na Suhovrhu (trig. 1457), to je bilo posebno ukazano na potrebu da se u prvom redu ti položaji zauzmu, jer su neznatni bili izgledi da

¹⁴² Nemci koji su se nalazili u Livnu izjavili su kasnije, u Zagrebu, kad su bili oslobođeni:

»Pukovnik Šimić i ustaški pukovnik Francetić došli su iz Kupresa u Livno 27—28. jula (treba 30—31. jula — prim. M. L.) sa više oklopnih kola. Oni su sutradan produžili dalje i obećali da će se zadržati u okolini i da će se ponovo vratiti kroz tri dana, ali više nisu došli« (mikroteka VII, film London 7, snimci 301688—97).

A Kaše, nemački poslanik u Zagrebu, o tome je li: avgusta pisao ministru spoljnih poslova:

»Hrvatska udarna odeljenja pukovnika Šimića i ppukovnika Francetića su 4. avgusta (pogrešan datum — prim. M. L.) kroz partizansko okruženje uhvatila vezu sa Livnom, ali su usled jakih borbi iza njegovih leđa morala da budu povučena, pošto hrvatske snage nisu bile dovoljno jake da suzbiju i ukoče pokrete partizana« (mikroteka VII, film London 16, snimci 308802—4).

će Sujica moći da se zauzme pre ovladavanja sa ovim dominirajućim visovima. Zbog toga su na ove objekte upućene i najjače snage: sa severozapadne strane, s padina Cincara, tzv. Jakićeva grupa (1. bataljon 1. proleterske brigade, 4. bataljon 3. proleterske brigade i bataljon »Vojin Zirojević«),¹⁴³ a sa suprotne, tj. južne i jugoistočne strane, 2, 3. i 4. bataljon 1. proleterske brigade, dok je 6. bataljon bio ostavljen kao obezbeđenje prema Duvnu.¹⁴⁴ Planom je bilo predviđeno da izbijanje bataljona Jakićeve grupe na visove zapadno od Sujice bude znak ostalim bataljonima 3. proleterske brigade da sa istočne strane napadnu na Sujicu.

Mada su svim jedinicama bili precizirani zadaci, ipak je bilo teško očekivati da će se napad razvijati po planu, jer su sve tri napadne grupe bile međusobno odvojene komunikacijama, što je stvaralo ozbiljne teškoće u održavanju veze, bez koje se dejstva nisu mogla uspešno usklađivati. A činjenica da bataljoni nisu bili u neposrednom dodiru s neprijateljem i da, prema tome, nisu raspolagali potrebnim podacima o njegovoj jačini, rasporedu i namerama povećavala je nevericu u uspeh akcije. Tako se upravo i desilo da povlačenje neprijatelja sa Borove glave nije bilo primećeno. Prvi bataljon, koji je krenuo u napad sa zakašnjenjem od jednog sata, približavao se tom uporištu sa severa, spreman da ga na juriš zauzme, a na njemu više nije bilo nikoga, jer su se neprijateljevi delovi u prvi mrak povukli u Sujicu i na obližnje visove oko varošice da bi u zbijenijem rasporedu dočekali napad partizana koji su sa zebnjom očekivali.¹⁴⁵

Uvidevši da je napad na Borovu glavu izveden u prazno, komandant grupe Jakić je odmah uputio 1. bataljon 1. proleterske brigade u pravcu Suhovrha sa zadatkom da ovlada položajima južno od tog visa. On je bio ubeđen da se na Suhovrhu već nalaze delovi 4. bataljona 3. proleterske brigade, tim pre što su se u tom pravcu pojavile neke vatre. Kako je bilo predviđeno da jedinice paljenjem vatri obeležavaju dostignute linije, to nije bilo sumnje da se na Suhovrhu nalaze partizani. Međutim, on je bio u zabludi. Na Suhovrhu su se nalazile ustaše, a ne borci 4. bataljona. Pošto je dobio obaveštenje da se 3. bataljon 1. proleterske brigade nalazi na putu prema Livnu, a da je Štab brigade udaljen od Borove glave oko dva

¹⁴³ Grupom je komandovao politički komesar 3. proleterske brigade Velimir Jakić.

¹⁴⁴ Izveštaj političkog komesara 3. proleterske brigade Vrhovnom štabu od 1. avgusta u 21,40 čas (Zbornik, tom IV, knj. 6, dok. br. 78); Stenografske beleške (Arhiv VII, k. 2001, br. re₆. 1-5/3).

¹⁴⁵ Zbornik, tom IV, knj. 6, dok. br. 78; B. Jovanović, nav. delo.

sata hoda, Jakić se oko 2,30 časa uputio ka štabu brigade »da se stvori potpomaganje u borbi i saradnja«. ¹⁴⁸

Bataljoni 1. proleterske brigade nisu te noći ispoljili veću aktivnost. Treći bataljon je izbio na drum zapadno od Borove glave i postavio kamene prepreke da bi sprečio eventualni napad neprijatelja iz Livna, 2. bataljon je tek izjutra stigao na Borovu glavu, a 4. bataljon, koji se nalazio na desnom krilu, bez dodira s neprijateljem, takođe je izjutra izbio na drum u rejonu Lupoglave. ¹⁴⁷

Dok su bataljoni 1. proleterske brigade, noću između 31. jula i 1. avgusta, gubili vreme oko napuštenih uporišta na Borovoj glavi, 3. proleterska brigada nije izvršila svoj zadatak. Njen 4. bataljon nije napao neprijatelja na Suhovrhu, kako mu je bilo naređeno, što je izazvalo neaktivnost ostalih bataljona, koji su, u očekivanju pada Suhovrha, proveli noć pred neprijateljevim položajima ne usuđujući se da ih napadnu. Tako je te noći izostao napad na Sujicu. Prema izveštaju načelnika Vrhovnog štaba, koji se nalazio sa ovom grupom, napad je izostao zbog toga što se čekalo da sa suprotne, zapadne, strane pređu u napad 4. bataljon 3. proleterske brigade, bataljon »Zirojević« i 1. bataljon 1. proleterske brigade. ¹⁴⁸ Pošto nisu izvršili svoj zadatak, bataljoni 3. proleterske brigade su se u zoru povukli na polazne položaje. Drugi bataljon, na levom krilu, propustio je čak da zatvori komunikaciju Sujica — Duvno. Jedan njegov vod, upućen, na drum sa zadatkom da u rejonu Krivodola poruši jedan propust i postavi zasedu, stigao je na određeno mesto kasno, tek pošto je jedna motorizovana kolona ustaša (troja borna kola i dva kamiona puna vojske) prošla za Sujicu. ¹⁴⁹

Događaji su u toku noći potpuno poremetili planove štabova. Sve se odigralo onako kako je neprijatelju najviše odgovaralo: partizani su se nepotrebno zadržavali oko Borove glave, izostao je napad na Sujicu i okolne visove, drum prema Kupresu nije bio prekinut. Pukovnik Šimić, dobivši u vremenu,

¹⁴⁸ Isto.

¹⁴⁷ Izveštaj Štaba 1. proleterske brigade načelniku Vrhovnog štaba od 1. avgusta u 7,50 časova (AIRPJ, br. 15157); Stenografske beleške (Arhiv VII. k. 1985, br. reg. 2-9/2, k. 1986, br. reg. 12-4/3, k. 2001, br. reg. 2-6); J. Vujošević, Proleterska četa, str. 249—251.

¹⁴⁸ I prema izjavi nekih preživelih boraca 2. 5. i 3. bataljona 3. proleterske brigade, njihovi bataljoni su se te noći zadržali na položajima iznad Šujice očekujući ugovoreni znak za napad (seriju crvenih raketa) koji je trebalo da bude dat kada jedinice Jakićeve grupe napadnu na varošicu sa zapadne strane (Stenografske beleške — Arhiv VII. k. 2001, br. reg. 1-5/3 i 2-5/3).

¹⁴⁹ Izveštaj načelnika Vrhovnog štaba vrhovnom komandantu od 1. avgusta u 21 čas (Zbornik, tom II, knj. 5, dok. br. 65); Stenografske beleške (Arhiv VII, k. 2001, br. reg. 1-6/3).

mogao je izvršiti potrebne pripreme za evakuaciju Šujice naredne noći. On je smatrao da će njegova jaka obezbeđenja na Suhovrhu, Borcu i ostalim visovima oko varošice odoleti napadima partizana ukoliko do njih dođe. U tome se nije prevario: napade partizanskih bataljona, koji su toga dana dejstvovali neorganizovano, mogao je relativno lako odbiti.

Prvi bataljon 1. proleterske brigade, koji je sa Borove glave bio upućen prema Suhovrhu, kretao se komotno, bez potrebnog obezbeđenja, uveren da se na tom visu nalazi 4. bataljon 3. proleterske brigade. Ustaše, prateći mu kretanje, pustile su ga na blisko odstojanje i onda otvorile vatru. Posle prvog iznenađenja i pometnje, bataljon je uspeo da se sredi i da prihvati borbu. U toku čitavog prepodneva vođena je neobično oštra borba, jedna od najtežih koju je do tada imao ovaj bataljon. Juriši su se smenjivali. Izgledalo je da će bataljon biti uništen, jer se našao gotovo opkoljen, u situaciji da borbom prsa u prsa i bacanjem bombi odbija ustaše koje su besomučno jurišale u nastojanju da ga unište. Zahvaljujući hladnokrvnosti i upornosti svojih boraca i rukovodilaca bataljon je uspeo da izbegne opkoljavanje i da se, posle velikih napora, odlepi od neprijatelja, plativši to visokom cenom — 7 poginulih i 5 ranjenih.¹⁵⁰

Kada je saznao za težak položaj 1. bataljona, Štab brigade je u tom pravcu uputio 4. bataljon. Ovaj je bataljon pokušao da, preko Lupoglave, izvrši s juga pritisak na vis Borac, na kome su se nalazile ustaše. Međutim, njegovo dejstvo je zakasnilo, te nije imalo uticaja na borbu 1. bataljona kod Suhovrha i Stipićeve košare. Prilikom nastupanja ka Borcu, streljački stroj 4. bataljona je bio tučen artiljerijskom i minobacačkom vatrom iz Šujice. Uprkos vatrenoj nadmoćnosti ustaša, bataljon je uspeo da ovlada ovim visom, ali je protivnapadom bio zbačen s njega. Pred veče su se ustaše povukle u Šujicu.¹⁵¹

¹⁵⁰ Zbornik, tom IV, knj. 6, dok. br. 78; Arhiv VII, k. 2001, br. reg. 2-3 i 2-6; Batrić Jovanović, Moj bataljon, str. 118—124; M. Stijević, Na Cincaru, Prva proleterska, 1, str. 453.

Za kritičan položaj 1. bataljona na Suhovrhu odgovornost je pripisana 4. bataljonu 3. proleterske brigade. Politički komesar ove brigade V. Jakić o tome je istog dana pisao Vrhovnom štabu sledeće: »U međuvremenu 1. bataljon je nastupio naprijed, ali je upao u unakrsnu vatru, jer Suhovrh nije bio pao zato što ga IV bat. III brigade nije ni *napadao*, iako mu je to bio *zadatak*. U takvoj situaciji I bataljon se jedva izvukao iz vrlo jake neprijateljske vatre«.

I politički komesar 4. bataljona V. Bulatović je priznao krivicu svog bataljona: »... Tu je postradala četa 1. proleterske zbog neizvršenja zadatka 2. čete moga bataljona« (Stenografske beleške, Arhiv VII, k. 2001, br. reg. 2-6/3).

¹⁵¹ Arhiv VII, k. 1986, br. reg. 12-3; Zbornik, tom IV, knj. 6, dok. br. 78.

Dok su delovi 1. proleterske brigade vodili ogorčene borbe na visovima zapadno od Sujice, došlo je do oštrih sukoba i na istočnim prilazima grada. Pripremajući se da u toku noći napuste Sujicu, ustaše su pokušavale da partizane odbace što dalje od varošice i od drumu, kako bi se što bezbednije izvukle ka Kupresu. Počev od 8 časova pa gotovo do pada mraka, bataljoni 3. proleterske brigade su izdržavali snažne napade neprijatelja, pretrpevši gubitke od pet mrtvih i šest ranjenih. Naročito je jak pritisak morao izdržati 5. bataljon, na koga se sručila glavna snaga neprijatelja. Pošto se 2. bataljon povukao s levog krila, neprijatelj je ugrozio bok 5. bataljona, koji se zbog toga našao u teškoj situaciji. Međutim, žilavim otporom, njegovi borci su uspeli da, uz pomoć 2. čete 2. bataljona, zadrže neprijatelja. U međuvremenu su ustaše, odbacivši 3. bataljon s položaja na desnom krilu, obezbedile povlačenje drumom ka Kupresu. »I pored noćnog umora« — pisao je načelnik Vrhovnog štaba o ovoj borbi — »jedinice su po dva-tri puta bacane u borbu na razne sektore. Bili smo svjesni da ne trebamo dozvoliti ulazak ustaša u Kupres, koji je bio pred padom... Borba se vodila cio dan i bila je vrlo žestoka. Neke jedinice 3. brigade pokazale su pravo herojstvo. Sve to nije pomoglo jer ni 1. brigada ni Jakićeva grupa ne priskočiše da iz pozadine napadnu neprijatelja.«¹⁵²

U borbama u toku 1. avgusta neprijatelj je postigao željeni cilj: sprečio napad partizana na Sujicu i odbacio ih od tog mesta i s komunikacije prema Kupresu. Pošto se rasteretio pritiska, i čak uspeo da se odlepi od partizana, bataljon Crne legije se u toku noći neometano povukao u Kupres, uz put popalivši Donji Malovan. Prvi bataljon 3. proleterske brigade je zakasnio da ga napadne u rejonu Malovana. U čarkanjima sa zaštitnicom ustaške kolone, te je noći, prelazeći preko drumu, poginuo komandir njegove 3. čete Zivko Ljujić (kasnije proglašen za narodnog heroja). Vod ustaša iz 20. ustaškog bataljona i vod domobrana, koji su se takode nalazili u Sujici, odstupili su u pravcu Duvna da bi pojačali njegovu posadu.¹⁵³

Tako je izostalo uništenje, ili bar razbijanje, izolovane ustaške grupe u rejonu Sujice i Duvna, mada su objektivni uslovi za to postojali. Ne prenebregavajući činjenicu da su se ustaše vrlo uporno borile i da im je komanda bila na visini zadatka, ipak treba konstatovati da je do neuspeha došlo zbog subjektivnih slabosti napadača. U prvom redu, sadejstvo iz-

¹⁵² Zbornik, tom II, knj. 5, dok. br. 65 i 66; Stenografske beleške (Arhiv VII, k. 2001, br. reg. 1-6/3).

¹⁵³ Izveštaj Štaba bataljona »Vojin Zirojević« Štabu 4. operativne zone od 2. avgusta u 12.30 časova (AIRPJ, br. 3430); Bojna relacija 6. pešadijske divizije za jul 1942 (Arhiv VII, k. 56. br. reg. 8/2-2).

među napadnih grupa bilo je vrlo slabo. ^{K4} Pojedini bataljoni su usamljeni vodili borbe, napadali ili se branili, bez sadejstva drugih jedinica. Obavestajna služba nije uspjela da registruje povlačenje neprijatelja sa Borove glave, niti da prikupi podatke o tome na kojim se položajima ispred Sujice nalaze neprijateljevi istureni delovi. Očigledno je da su štabovi učinili veliki propust time što su izgubili borbeni kontakt s neprijateljem; zbog toga su morali da dejstvuju na osnovu pretpostavki ili zastarelih podataka, umesto da iz stvarne situacije izvlače zadatke za svoje jedinice. Čak ni napuštanje Sujice nije bilo blagovremeno zapaženo. Načelnik štaba je u 21 čas pisao vrhovnom komandantu: »Mi noćas spremamo, zajedno sa 1. brigadom i Jakićevom grupom, napad na Sujicu, ukoliko je neprijatelj nije evakuisao«. Tek nekoliko časova kasnije, pred zoru 2. avgusta, kada je primećeno da u Sujici nema neprijatelja, delovi 3. i 1. proleterske brigade su ušli u grad¹⁵⁵. A tada je neprijatelj već bio daleko odmakao iskoristivši okolnost da niko nije ni pokušao da ometa njegovo povlačenje ka Kupresu.

Iste noći, u 4,30 časa, 6. bataljon 1. proleterske brigade, u čiji je sastav ušla i jedna kombinovana četa, formirana od pionirskog i topovskog voda, posle kraće ali vrlo oštre borbe, u kojoj je imao jednog poginulog i pet ranjenih, ušao je u Duvno, oslobodio iz zatvora oko 30 zatvorenika i zaplenio municiju i poljsku kuhinju. Posada — četa ustaša iz Odbrambenog zdruga Jasenovac — Lipik, vod ustaša iz 20. ustaškog bataljona i vod domobrana, koji su upravo stigli iz Sujice, kao i izvestan broj milicionera i žandarma (svega 174 vojnika) — pokušala je da pruži otpor, ali je silovitim jurišem partizana bila prinuđena da se povuče prema Posušju. Prilikom povlačenja preko Duvanjskog polja ustaše su bile napadnute od seljaka iz sela Srđana, Rašćana i Mandinog Sela, koji su iskoristili povoljnu priliku da iskale svoj gnev i da se osvete za zločine nad srpskim življem toga kraja. Goloruki seljaci su ubili devet ustaša. Gotovo svi delovi raspršene posade — oko 170 vojnika

¹⁵⁴ Zanimljivo je navesti da je politički komesar 3. proleterske brigade Velimir Jakić, koji je komandovao grupom bataljona severozapadno od Sujice, izvestio vrhovnog komandanta da 1. proleterska brigada nije dejstvovala u toku noći između 31. jula i 1. avgusta jer je u međuvremenu dobila od načelnika Vrhovnog štaba naređenje da će napad biti noću 1/2. avgusta. Zbog toga nije sadejstvovala sa 1. bataljonom dok je on vodio borbu kod Suhovrha. Međutim, izgleda da takvo naređenje nije bilo izdato, bar sudeći po izveštaju načelnika Vrhovnog štaba, upućenom 1. avgusta u 21 čas vrhovnom komandantu, u kome stoji da 1. brigada nije priskočila u pomoć 3. brigadi prilikom njenih borbi oko Sujice, što znači da je i ona imala zadatak da te noći napada na Sujicu (Zbornik, tom II, knj. 5, dok. br. 65).

¹⁵⁵ Zbornik, tom II, knj. 5, dok. br. 66.

naoružanih sa 140 pušaka, 8 puškomitraljeza i jednim mitraljezom — uspeali su da se do 9 časova prikupe u Studenom Vrelu. Komandant 6. divizije, koji je o tome bio obavešten. telefonom, naredio je da se ta grupa vojnika zadrži u tom rejonu i zatvori pravce koji iz Duvanjskog polja vode ka Posušju u kome se nalazila slaba posada — oko 70 domobrana, žandarma i milicionera, s puškama i četiri puškomitraljeza. Međutim, ustaše su se već bile povukle u Posušje, a u Studenom Vrelu su ostali samo žandarmi i grupa domobrana. Iz Prisoja, plašeći se za svoju sudbinu, žandarmi su se povukli u Vinicu, nedaleko od Aržana.¹⁵⁶

Pad Duvna je ponovo, ali više nego pre nekoliko dana, kada su partizani prvi put ušli u to mesto, uzbudio neprijatelja u Posušju. Partizanima je bio otvoren put ka Posušju, i oni, verovatno, neće ovoga puta propustiti priliku da ga zauzmu — tako je rezonovao neprijatelj. Komandant 6. divizije, u čijoj se operativnoj zoni nalazilo to mesto, bio je nemoćan: nije raspolagao ni jednom slobodnom jedinicom koju bi mogao uputiti u pomoć njegovoj malobrojnoj posadi. Javljujući, istog dana, komandantu 3. domobranskog korpusa da je Duvno palo u ruke partizana on je posebno naglasio da nema na raspolaganju nikakvih snaga i sredstava za intervenciju.¹⁵⁷ Pa ipak, on je naredio da se, s jedinicama koje su se od ranije nalazile u Posušju i s onima koje su tamo pristigle iz Duvna, kod Studenog Vrela zaustavi prodor partizana; istovremeno je naredio da se tamo uputi, u pomoć, i grupa milicionera iz Ljubuškog. Već sledećeg dana, 3. avgusta, kod Studenog Vrela je bila organizovana mala posada — oko 80 milicionera, 15 žandarma i 3 domobrana, a u Posušje je stiglo iz Ljubuškog 150 milicionera, tako da je posada porasla na oko 300 vojnika.¹⁵⁸

Međutim, strahovanje komandanta divizije za sudbinu Posušja bilo je u tom trenutku nepotrebno, jer je 1. proleter-ska brigada krenula na nov, važniji zadatak — ka Livnu, od-

¹⁵⁶ Pisma političkog komesara 1. proleterske brigade vrhovnom komandantu od 5. avgusta i 5. septembra (Arhiv VII, k. 4, br. reg. 42-1, 12-2); M. Ivanović, Duvno je naše (Prva proleterska, I, str. 434); M. Milojević, Obračun u zoru (sećanje na borbe u Duvnu), Ilustrovana politika br. 137 od 20. juna 1961; Dnevnik T. Srdanovića; Izveštaj komandira žandarmerijske čete iz Jajca (k. 148, br. reg. 5/12-1); Izveštaj 6. divizije 3. domobranskom korpusu (Arhiv VII, k. 106, br. reg. 30/2-1); Bojne relacije 6. divizije za jul i avgust 1942 (Arhiv VII, k. 56, br. reg. 8/2-2 i 9/2-61); Bojna relacija 9. pešadijskog puka za avgust 1942 (Arhiv VII, k. 56, br. reg. 9/2-8); Izveštaji komandira žandarmerijske stanice iz Vinice od 8. avgusta (Arhiv VII, k. 148, br. reg. 55/3); Dnevni izveštaj 18. armijskog korpusa za 9. avgust (Arhiv VII, k. 535, br. reg. 2/2a-15).

¹⁵⁷ Arhiv VII, k. 106, br. reg. 30/2-1.

¹⁵⁸ Arhiv VII, k. 56, br. reg. 9/2-61; Dnevni izveštaj 6. armijskog korpusa za 4. avgust (Arhiv VII, k. 94, br. reg. 9/3a-1).

loživši svoja dejstva ka Posušju. Opasnost, dakle, nije bila otklonjena, već samo odgođena. Pa ipak, to je za neprijatelja bilo značajno jer se taj interval od desetak dana mogao iskoristiti za dovlačenje pojačanja, ukoliko bi iz 3. domobranskog korpusa ili iz 1. ustaškog stajaćeg zdruga, iz Sarajeva, bila upućena neka jedinica, ili ukoliko bi se Italijani ipak odlučili da se iz Imotskog angažuju ka Posušju.

Povlačenjem ustaške Crne legije u Kupres i ponovnim oslobođenjem Sujice i Duvna završila se, neuspešno, akcija Šimića i Francetića. Pokazalo se da nije bila realna njihova ocena da su u borbama oko Bugojna i Donjeg Vakufa partizanske snage bile razbijene i da je nastupio momenat da se oslobodi komunikacija Bugojno — Kupres — Sujica — Duvno — Livno. Iznenadni upad ustaša u Sujicu i Duvno i njihovo probijanje u Livno nisu mogli da izmene situaciju. Pokazalo se da je to bio samo kratkotrajan, privremen uspeh, koji nije mogao da ima većih i trajnijih reperkusija na stabilizovanje situacije na tom području i na otklanjanje opasnosti od Livna. Pokazalo se, dalje, da je bilo neosnovano uverenje da će, odbacivanjem iz Sujice i Duvna, i posedanjem komunikacije, partizani biti raspršeni i odbačeni na zapad, na planinsko područje Cincara i Vitoroga. Posle prvog iznenađenja, proleterske brigade su se dosta brzo sredile i svojim aktivnim dejstvima duž komunikacije stavile do znanja da ne misle odustati od plana da zadrže Sujicu i Duvno i zauzmu Livno i Kupres. Pukovnik Šimić je ipak shvatio da je, pre nagliviši u svojoj oceni, potcenio mogućnosti partizana, stoga je blagovremeno povukao Crnu legiju u Kupres.

Pa ipak, neuspeh ove neprijateljeve akcije nije bio potpun. Ustaše su, doduše, morale da napuste Sujicu i Duvno i da se gotovo pomire i sa gubitkom Livna, ali su zato odbranile Kupres. Komandant 3. domobranskog korpusa realno je ocenio da je »situacija u zoni pukovnika Šimića zabrinjavajuća« zbog neuspeha da se otkloni opasnost od Livna i unište partizanske snage na Bitovnji (5. proleterska brigada i Hercegovački odred) i oko Prozora (4. proleterska brigada) i da je sada glavni zadatak »držanje čvrsto u rukama oblasti Kupres — Bugojno i sprečavanje svakog partizanskog djelovanja na pravcu Sarajevo — Konjic i čuvanje željezničkog prometa i veze sa Mostarom.«¹⁵⁹

Komandant korpusa je preduzimanje nove akcije potisnuo u drugi plan, ostavivši to za kasnije, kada budu stvoreni povoljniji uslovi. On je 2. avgusta konstatovao da je »u oblasti Livna i Duvna potrebno preduzeti jaču akciju«, ali je sledećeg dana

¹⁵⁸ Arhiv VII, k. 71, br. reg. 21/3-1, 2, 3.

toj konstataciji dodao »da bi trebalo raspolagati sa jačim snagama pa da se mogne preduzeti akcija većeg zamaha«. Međutim, on je bio svestan da tih »jačih snaga« nema i da ih, u dogledno vreme, ne može niotkud dobiti. U kratkoj proceni taktičke situacije on je 2. avgusta zapisao i ovo: »Šesta divizija se još uvijek obraća za pomoć ovom zboru koji međutim nema dovoljno snaga ni za svoju zonu«. U takvoj situaciji on je jedini izlaz video u angažovanju Italijana. »Potreban je veći uticaj Superslode u zajednici sa našim Obćim vojničkim povjereništvom za sprovođenje akcije u oblasti Livna i Duvna« — zaključio je general Lukić — »jer situacija nalaže da se ova akcija žurno sprovede i ovi krajevi oslobode od partizanske vlasti i njihove promidžbe«. Ali ga je gorko iskustvo u toku poslednjeg meseca više puta ubedilo u iluzornost očekivanja da će se Italijani anagažovati u napuštenoj zoni. Italijani su se oglašivali o mnogobrojna traženja vojnih i političkih predstavnika NDH; čak su i zahtevi i intervencije Nemaca ostajale bez efekta. Komandant korpusa je 2. avgusta, u svojoj proceni situacije, rezignirano konstatovao da se delovaneje Superslode ne oseća posle intervencije domobranskog i nemačkog vojnog poverenika. Da bi ironija bila veća, on je dobio obaveštenje da je 31. jula komandant 6. divizije primio od komandanta italijanskog 6. armijskog korpusa dopis »da vazдушna bombardovanja u području 2. i 3. zone mogu biti izvršena samo na traženje Talijana«. Italijani su, dakle, sputavali i dejstva domobranske avijacije na ugroženim područjima. U takvoj situaciji nije preostajalo ništa drugo nego pukovniku Šimiću izdati naređenje da svoje snage grupiše u rejonu Kupresa i Bugojna »jer se snagama kojima raspolaže ne može držati tako veliki prostor«, a komandantu 6. divizije narediti da učini sve da se zadrži nastupanje partizana u pravcu Posušja. To je 2. avgusta i učinjeno. Od velikih pretenzija, koje su im pre nekoliko dana izgledale tako realne, ostala je samo želja da se sačuvaju Kupres i Bugojno, a Livno je prepušteno svojoj posadi i, možda, nadi da će se Italijani ipak smilovati na teškoće svojih saveznika.¹⁶⁰

Tako su Vrhovnom štabu bile ostavljene određene ruke da s južnom kolonom krene na Livno — da ostvari ono što je već nekoliko dana nameravao učiniti, ali što je morao za izvesno vreme odložiti, iščekujući bolje prilike. A te su prilike nastupile posle 2. avgusta i više se nije smelo gubiti vreme. Pred 1. i 3. proleterskom brigadom i delovima krajiških i dalmatinskih odreda stajalo je Livno, odsečeno sa svih strana, s posadom koja je bila zaplašena i, dobrim delom, demoralisana.

¹⁶⁰ Isto.